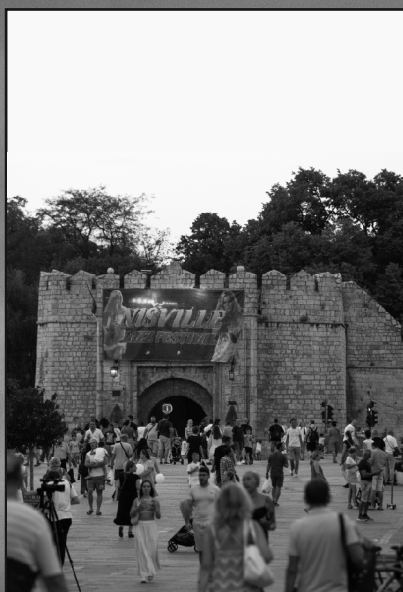

ISSN 0351-4978

TOK

Први број часописа ТОК
изашао је у јесен 1967. године

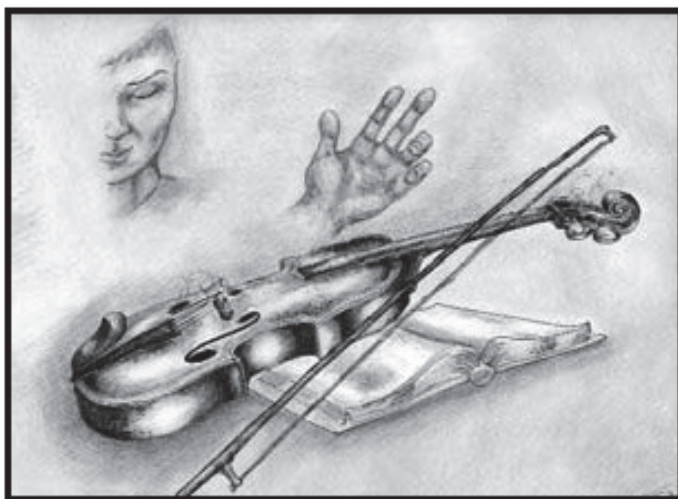
Уредништво:
Љубиша Красић
(*поезија*)

Драган Огњановић
(*есеј и критика*)

Србијанка Станковић
(*проза*)

Дејан Дабић
(*друштвена политика*)

Саша Миловановић
(*гл. и одг. уредник*)

ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ,
УМЕТНОСТ, КУЛТУРУ
И ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

Година LVV
Број 68
Лето 2025.

- „Ток” је основало Књижевно друштво „Раде Драинац” 1965. у јесен.
- „Ток” је излазио као лист и као часопис.
- Први број листа „Ток” изашао је маја 1966. и излазио је до маја 1967. (изашло шест бројева листа).
- Први број часописа „Ток” изашао је у јесен 1967. и до лета 1969. изашло је шест бројева.
- „Ток” поново излази као лист: октобар 1970, фебруар 1971. и јануар 1972. (три броја).
- „Ток” почиње поново да излази као лист: од октобра 1975. до октобра 1980. (изашло 15 бројева).
- Од априла 1981. „Ток” излази као часопис до децембра 1992. (изашло 30 бројева).

Досадашњи уредници „Тока”:

Милан Локсимовић и Благоје Глозић (мај 1966 — мај 1967),
Воја Красић (1967 — 1989),
Драган Барјактаревић (1990 — 1995, 2004),
Ратко Зечевић (2000),
Даниел Јовановић (2001),
Драган Огњановић (2003, 2009 — 2020),
Љубиша Красић (2005 — 2009)
Зоран Цветковић (2005).

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

ТОК: часопис за књижевност, уметност,
културу и друштвена питања / за издаваче
Саша Миловановић, Љубиша Красић. -
Год. 1, бр. 1 (1966) - год. 7, бр. 1 (1972);
Н.С. Год. 6, бр. 1 (1975) - .- Прокупље:
Дом културе : Књижевно друштво „Раде Драинац“,
1996 — 1972; 1975 - (Прокупље : Прадо). - 24 цм

Тромесечно
ISSN 0351-4978 = Ток (Прокупље)
COBISS.SR-ID 16461314

САДРЖАЈ

Реч уредника

САША МИЛОВАНОВИЋ

Ајхмановање и одјеци тишине 9

Поезија

ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ

О љубави старијој од несреће 11

„На изворима уметничке лейоше” 12

Сам као сви 12

МИЛИЦА ШПАДИЈЕР

Љубав 13

Аутобиографија 13

Свети Ђорђе 14

Зуби 14

Извини стварно не могу 15

Чудо 16

Шума 16

Вашира 17

Преображај 18

Змија 19

Путовање бродом 19

Јерменски сан 20

СПАСОЈЕ ЈОКСИМОВИЋ

Ђавоља варош 22

Вечито познанство 23

Предестинација 24

У пошрази за трагом, или је то изговор за куцање
на враћа исте тишине 24

Враћање по невремену 25

Одражавања или нешто о носалтији 25

Непроходно и необјашњиво 27

Претпрошли свет 28

Ближи смо, иако се тако не чини, скраћењу дана.
Повратку на старо по 29

Ожиљци на ошћеном еишелу 30

Свако нас изнанство изван себе враћа до спољашње вашре 31

Све воде овој свету нису помешане а то значи само једно 31

И дрвеће има своја почивалишта 33

МИОДРАГ СТОШИЋ

<i>Боја моја ока</i>	34
<i>Да не лангара</i>	34
<i>Каџија</i>	35
<i>Срећан Квазимодо</i>	36
<i>Ти и ја</i>	37

Проза

ЛАУРА БАРНА

<i>Ја са црвеним шурбаном</i>	39
<i>Слика с погледом на Ренеа Маџрија</i>	42

ТАЊА ПРОКОПИЈЕВИЋ

<i>Досећући идеал</i>	48
<i>Време тишине</i>	52

ДУШАН СТОЈМЕНОВИЋ

<i>Непредвиђени сусрети</i>	55
-----------------------------------	----

Превод

АЛЕКСАНДАР ЧОТРИЋ

<i>Бело на црно афоризми белоруских аутора</i>	59
--	----

Овде је небо моје

МИЛЕНА ПЧИЊСКИ

<i>Шта би сад Пушкин</i>	67
<i>Боље суџра</i>	68
<i>У сумрак</i>	69
<i>Благо</i>	70

ВИКТОРИЈА МАРКОВИЋ

<i>Ново пролеће</i>	71
<i>Лето и ја</i>	71
<i>Дилема</i>	72

Сретење

СРЕТЕЊСКА ПОВЕЉА

МИЛОШ СТОЈИЉКОВИЋ

<i>Славим Светлост</i>	75
<i>Јерусалимска</i>	76
<i>Лексика Ванвремене Жене</i>	76

СРЕТЕЊСКО ОДЛИЧЈЕ

ЈЕЛЕНА С. ЈАНКОВИЋ

<i>Саш</i>	78
<i>Уснула бајка</i>	79
<i>Паишуљци</i>	79

МИЛОВАНОВИЋ САША - САШКА

<i>Она је мојла све</i>	81
<i>Нико неће доћи</i>	82
<i>Ако ме пожелиш волећи</i>	83

Ђурђевдански књижевни конкурс

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ЖИРИЈА..... 85

ПРВО МЕСТО

Никола Радосављевић

<i>Мадрујада</i>	86
<i>Лишбоа</i>	88
<i>Гирасол</i>	89
<i>Роберти џонсон</i>	90

ДРУГО МЕСТО

Елена Ђокић

<i>Акорди</i>	91
<i>Лаишце</i>	91
<i>Слобода</i>	92
<i>Бели крин</i>	92
<i>Забрањујем</i>	93

ТРЕЋЕ МЕСТО

Кристина Милошевић

<i>Црвена јесен</i>	94
<i>Палим вео</i>	94
<i>Остао је шрај</i>	95
<i>Стоје два срца</i>	95
<i>Можда ћемо се поново волећи</i>	95

Тумачења и прикази

САША МИЛОВАНОВИЋ

<i>Све су само сања Далеких храсћових шума</i>	97
--	----

ДУШАН СТОЈМеновић

<i>Црне џаршикуле као исходи (поети)модерне стварности</i>	101
--	-----

МИЛОРАД ТОДОРОВИЋ

<i>Красић – џевање о џубишћу</i>	106
--	-----

Есеји

МИЛОРАД ТОДОРОВИЋ

Психоаналитички ојледи

Психичка реалност 109

БИЉАНА МИЛОВАНОВИЋ ЖИВАК УДК

Зајонетика о (пре)љуби..... 125

Самобир

РАДОМАН КАЊЕВАЦ

На обали..... 139

Месец..... 139

Храм..... 140

Мајла 141

Моју сшару маји је све лакше расшлакати 141

Пролазност..... 142

Мир 142

Осмех 143

Виолина..... 144

Соба 144

Глас 145

Тајна..... 147

Истина 147

Можда..... 148

Мајнети..... 149

Мрежа 149

Андалузија 150

Каменолом 151

Очи Снежане Маркешевић 151

Топличка седма трака

ДЕЈАН ДАВИЋ

Брашислав Баши Грбић, филмски и шв сниматељ,

шумац, кореограф 153

Причине

БОРИС МИШИЋ

Смрт и сшаретина 157

Историја

РАДОЉУБ ЈОТИЋ

Јунаке морамо славити..... 173

Речи уредника

Саша Миловановић

Ајхмановање и одјеци тишине

Само ти дете, ради свој посао¹.

Ја сам само слушао наређења и радио свој посао².

Клепци и слепци.

Саша Миловановић

¹ Свети мученик Вукашин Клепачки

² Адолф Ајхман, СС официр рођен у Аустрији, одговоран за координацију нацистичке немачке примене „Коначног решења за јеврејско питање“

Поезија

Јелена Марићевић Балаћ

О ЉУБАВИ СТАРИЈОЈ ОД НЕСРЕЋЕ

Београдска Арена, 14. 2. 2009.

Као пепео из Везува,
Који је сачувао свет Помпеје
Моја љубав кроз коју је лава протекла
Задржала је архитектуру нашој малој скаски.

Ако би је икада ископао и закорачио,
Све зидине би се срушиле,
Само би твоја хеленски клесана стопала
Додиривала римски моза(и)к моје душе.

Без приземног и профаног,
Лет подневног Хермеса
Поново би подигао Меркуров храм.

Велика несрећа је, међутим,
Била и *свећлост*
величанственог пепела
Који је куљао из мене
У висини од 6 метара
И везао ме за град заувек.

„НА ИЗВОРИМА УМЕТНИЧКЕ ЛЕПОТЕ”

*„Јуначку пјесму пјева само јунак и пјед јунацима.
Јунак је у исти мах и пјевач” (Милош Н. Ђурић)*

Љубавну пјесму пева само Љубав и пјед љубавницима.
Родољубиву пјесму пева само родољуб и пјед родољупцима.
Сатиричну пјесму пева само Сатир и пјед сатиричарима.

Феминистичку пјесму ствара Фемин пјед феминисткињама.
Квир поезију чита Хомо пјед сапијенсима.
Родне студије пише Род пјед родицама.
Екокритику обавља Еко пјед економима.

А само певач је у исти мах и јунак.

САМ КАО СВИ

Сви момци које сам икад љубила, били су чета успомена међусобно завађених. Завела сам просвећени апсолутизам и сад су солидан, јединствени одред, моја снага, моје „ка”, моје друго ја, моја мушка душа која те куша и врши обред отварања уста, да опроба, да види, да ли си довољно јак да будеш командант гарнизона, онај ко у успоменама види не ривалство већ своју моћ да некоме значи живот.

Милица Шпадијер

ЉУБАВ

Дошао си ми млад
И дошао си ми стар
Дошао си ми бор
И дошао си ми сад
Дошао си ми перје
И дошао си ми глад
Дошао си ми сенка
И дошао си ми хлад

Ако ме видите нову
Ако ме буде стазом
Ако ме прегази воз
Ако ме стигне надом

Нека ме покрије плес
И нека ме поједе раж
Нека ме умије мир
И нека ме сачува глас

АУТОБИОГРАФИЈА

Ја сам страшна жена
Вечно уплашена
Свега ми је мало
А превише стало
Жена мало лења
Жељна васкрсења
Жена коју прсти
Пеку кад се крсти

СВЕТИ ЂОРЂЕ

Постојао је тренутак
Када се Свети Ђорђе нашао пред девојком
Диоклецијановом женом Александром
Коју је требало да спаси од змаја
Кад се нешто у њему сломило
И није знао како да је поздрави
Да ли јој је рекао
Да је као најлепши плод
Мирисног дрвећа са истока
Што је жарко желео
Или је само стајао у оклопу
Знојећи се испод
Тешког металног шлема
Који још није био ореол
И поздравио је
Како су се увек поздрављали

ЗУБИ

Луче је била жена да спреми стан
Скувала кафу себи и мени
Кад је отишла испразнила сам филтер
Направила омлет бацила у канту љуске од два јајета
И ону кожицу од сланине што се не једе
Исцеђени грејп
Купила сам ново паковање тоалет-папира
Па сам извадила једну преосталу ролну и кесу бацила
Стару пасту за зубе исто
У продавници није било нормалне па сад имам дечју
Пише узбудљив воћни укус и исти је као кад смо били мали

Један исцеђени лимун
 Празна кутија лекова
 Празна пакла цигара
 Нисам мачкама још купила ново паковање хране
 А бацила сам вечерас празно старо
 За вечеру сам јела шаварму
 Размишљала сам читав дан о њој
 И враћајући се кући с посла је узела
 Бацила кесу и папир у коју се пакује шаварма
 И плаву салвету којом сам се обрисала
 Испод свега тога је твоја четкица за зубе
 Дабогда ти сви поиспадали

ИЗВИНИ СТВАРНО НЕ МОГУ

Извини стварно не могу
 Удала сам се
 Венчање је било дивно
 Можда кад се разведем
 Извини стварно не могу
 Убила сам човека
 У четвртак идем у затвор
 Можда кад изађем
 Извини стварно не могу
 Добила сам близанце
 Двојајчане
 Можда кад проходају
 Извини стварно не могу
 Засадила сам шуму
 Дођи биће хлада
 Кад порасте

ЧУДО

Муж и жена седе
Погледај
Пао је снег у Александрији
Каже и загрли је

ШУМА

Поштујем само насиље
И верујем само у љубав
Или обрнуто
Стално заборављам
Синоћ су се десиле чудне ствари
Док сам се враћала кући кроз шуму
Ујео ме је вук за ногу
И даље ме боли и крвари
Али на то сам малтене и заборавила
Кад ме је јутрос док сам ишла на посао
Орао ухватио канцама за главу
Све ми је од обрва до чела избраздано
И крв ми се толико сливала преко очију
Да је чудо да сам уопште
Видела ту лисицу док сам се враћала кући
И није ништа било. Мислила сам треба ли да је ухватим
за реп да јој ископам очи да је ударим руком или неком
тешком граном размишљала сам дуго и она је отишла
А мене је напао медвед

ВАТРА

Ватра је спалила моје село
 Гледао сам како горе сламнати кровови наших кућа
 И небо како сија
 Црно сиво наранџасто
 Тада сам се заљубио
 Ватра је убила све у селу
 И моју мајку
 Мог оца
 Моју сестру
 И брата
 Мрзео сам је због тога
 После пожара морао сам да лутам
 По земљи тражећи посао и скровиште
 Дошао сам у земљу благородну плаву браон и зелену
 Земља и вода су ме загрлиле и нахраниле
 Ипак ја сам размишљао о ватри
 Када би увече захладнело
 Вода и земља деловале су ми бескорисно
 Једном сам донео свећу у шталу у којој сам спавао
 Запалила је сламу
 Пењала се брзо по гредама
 Узимајући све што жели
 Црвена жута бела
 Лепа и бесна
 У пожару су изгореле крава
 Кокошка и пас које сам волео
 Истеран са те фарме морао сам даље
 Поново тражити оно што ми је ватра узела
 И мрзео сам је
 У мом животу било је још сусрета с њом
 Некада би ми годинама било довољно
 Само да запалим шибицу и гледам је док не догори
 Убедио сам себе да је и то ватра

Сеоео бих поред камина у гостиионикама
Гледао је
А онда из чиста мира гурнуо руку у пламен
Извадио цепаницу
И запалио кафану
Тада није повређен нико осим мене
А ја сам протеран из града
После сам се оженио и добио дете
Али када је беба први пут добила грозницу
Осетио сам такво узбуђење да сам
Желео да ме прогута земља или узме река
Али било је касно
Од грознице су убрзо умрли обоје
Отишао сам на југ да нађем своју последњу ватру
Нисам стигао далеко
Пресрели су ме друмски разбојници
И испалили неколико топлих метака у мене
Умро сам
Знајући да је за мене рај
Место на ком је ватра добра

ПРЕОБРАЖАЈ

Онога ко неког више нема
Препознаш тако што је
Као травка осушена
Онај коме неког више нема
Пролази недељом
Са много стрпљења
Онај ко је без некога остао
Трагично је брзо
Неко други постао

Куда идем
куда журим
какав ужас
мене јури

Окренем се
два-три пута
иза мене
гуја љута

Видим има
лица два
тешко мени
то сам ја

ПУТОВАЊЕ БРОДОМ

Севастопољ је једино место на свету на ком желим
да будем, рекла сам му.

Довољно сам потрошила жеља на Исфахан,
Ани већ вековима лежи напуштен испод Арарата,
Римом тумарају луталице и пијанци, што није ни
лоше.

У Багдад су ме звали, али је најбоље кад те зову, а ти
не одеш.

У Јеревану сам превише плакала,
у Јерусалиму заборавила огрлицу, и нашла је,
тако да је и то готово.

У Атини сам одрасла, у Кабул се више не може ићи,
ни по псе.

И даље видим твог леопарда са Еин Гедија, како ме

гледа својим,
стицајем околности, злим очима, вечно вребајући
са обале Мртог мора.
Моја мачка Зулејха и ја идемо првим бродом за
Севастопољ,
нисмо луде више да те чекамо, ни дана, ни часа.
Само, ја немам ни мачку, ни брод.
После свих тих година које морају да прођу
моја душа ће се вратити на Скадарско језеро,
на наше лепо породично гробље,
сахраниће ме са мојим дедом,
под великим дрветом,
у гробу са погледом на брда.
У Црмници, где сам први пут видела шкорпију,
док сам се играла циглама код куће Раде и Ива.
Близу обале где сам једном провела ноћ.
Само се плашим да мој отац неће бити ту да ми
поломи сандук.
Али дотад ће сигурно измислити другачије сандуке
за оне који умру у туђини,
рецимо Севастопољу.

ЈЕРМЕНСКИ САН

Сањала сам како неко хоће да ме превари
Да одем у Ани
Говори ми како је то још увек град
Који може да понуди пуно тога
Град хиљаду једне цркве и четрдесет капија

Погледај, ено је
Сурп Асвацацин, велика катедрала Мајке Божије
Сурп Пркич, црква Христа Спаситеља
Говори слаткоречиво

О мирисима и улицама
Пијацама и славним зидинама

Несвестан да сам ја
Већ видела Ани
Његове зидине које је пробио Алп Арслан
Његове цркве које су спалили Монголи

Видела, док сам стајала испод Арарата
Кроз бодљикаву жицу
Анија више нема, реците свима
Ани је рушевина
Оставили су га и монаси.

Сањала сам да неко хоће да ме превари
да одем у Ани
И отишла сам
Драге воље.

Спасоје Јоксимовић

ЂАВОЉА ВАРОШ

Макар ће одсјај у прозору да те упуту
да делиш сунце с другима

Где не очекујеш
Ствара се јединство обуће и пустиње

Кишобран са коктела
лежи као преврнути знак цивилизације
Знаш за отпор ваздуха
пре мимоилажења

Човек гледа свој дан
Време
с ове стране кугличног лежаја-планете
Нагнут над обданицом преко кварова

Над крајем
који се непрестано враћа по снагу
из нових лица
зативљених пред старим светом
Каменом на врху нашег праха

Или је то рукохват за ветровите прсте
Оног који поставља шаховске фигуре

Па кад се заборавимо
пред почетак игре
Помислимо да су нас мимоишле стихије

Заправо

Живимо
Као да смо тишина у позадини
које нема у предлозима за претрагу

ВЕЧИТО ПОЗНАНСТВО

Стазе високе дивљачи
наведу те у долине
Сутон је као излазак сунца

Не користиш повољно време за лов
Месеци са словом Р у себи
јесу за постављена одела
Достигнућа света у овој одвојености

Сада је одблесак у дивљем цвећу
путоказ
Док се нерадо докопаш чистине

С које год стране кренеш да склапаш
штитник од ветра

Нећеш избећи сигурне залихе гљива
које ће се хранити и овим повратком

Кресиво севне као доживљај
Мирис нагорелог шећера
претендује на смисао
кад нехотично сиђе у простор ватре

Дебље грање
додајеш на залог жара
Чини се да је историја прошла

Лонче из ког си испио чај
веже те за напуштени свет

У оку стабла
огледа се Створитељ

ПРЕДЕСТИНАЦИЈА

Сабрани у заклону од кише
Местима где нас снови
враћају

Штенад у твојим мислима
уче да се играју
са већ античким костима

Да ли је то знак да нисмо успели
да одемо
Или смо трајно остали

У ПОТРАЗИ ЗА ГРАДОМ, ИЛИ ЈЕ ТО ИЗГОВОР ЗА КУЦАЊЕ НА ВРАТА ИСТЕ ТУЋИНЕ

Ако уопште одговориш
Да су ово лепа места
Нећу навести локалитете дуж обала

Ако то најзад значи сву обичност
Ма колико да је откривено
оно што нас надилази

Неће ништа изменити одлазак
низ реку без имена на карти

Где ти је осмех истовремен с траговима катрана
којим штитиш уску утробу чамца

И биваш због мање егзотичне туђине радосна
Као кад у најмању руку први пут угледаш сунчани часовник

Кроз то се види
Колико је сати код нас у животу

ВРАЋАЊЕ ПО НЕВРЕМЕНУ

То је стабљика коју ниси поломио
кад је могло
Склопио се пред оним што уследи
по откривању сржи

Можда је само шупљина
Кроз њу звук ветрова
не стижемо да чујемо
И по невремену

Без знања где смо стварно били
Где се утешно враћамо

Остависмо за собом цветнице
Улепшале би макар три дана

Лепоту без надзора

Препуштамо себе продуженом смислу
Неотпакованом од стварања

ОДРАЖАВАЊА ИЛИ НЕШТО О НОСТАЛГИЈИ

"ПРИЧЕКАЈ...
ПРАТИМ САТЕЛИТЕ"

Застани да би се довршио процес
Прво ћеш изван граница благости
обићи терене
А да их не косну раздобља
о којима сведочиш

Друго је гостопримство на обалама
са стидљивим девојачким осмесима
из далеких земаља унутар империје
Над самоваром коме је жар гранчица довољан

Осванули бисмо над тим
шта је данас далеко

Уместо извађених украса
за неку прошлу твоју зиму
Неспретност се и даље
претвара у осмех

Више није исти укус загорелог млека
Свет је идиличан
као пред сумрак у летњи дан са дугим сламкама
Мада лето није још увек одмакло

Могућност да оживим ентеријер овог заклона
Да не затварам врата за светом
и саморесцима причврстим полицу

За књиге ван похода
Можда посуде за шећер, кафу
Које више немам намеру да претварам у кинтсуги

То ипак предсказује

Стварност изнад темеља
У собама
Заврнутим рукавима над тестом
Коси скупљеној у фибулу

За такво лето је довољно позно
Али твоја разборитост
значи живети

НЕПРОХОДНО И НЕОБЈАШЊИВО

Стварно постоје беспућа
Мораш подићи руке

Загриш промисао
као испадање батерија у безимени поток
Огреботине које залазе дубоко у епител

Пошто се већ на следећем раскршћу
указује скретање за повратак
Милост само личи на ситнице

Хоћеш ли говорити на крају
као ловац о скровиштима тајге
Страшну пролазност чуда

О ладицама с интуицијом
Окренутом чамцу/заклону
на граници света
који дочека вечност
на копну

Овде биљке не препознају себе
Дрвеће окачено за небо
Непроходно и необјашњиво

Али близу једне од четири еденске реке
из твојих зеница
Што мења боју кад те снађу непогоде
Тебе
којој сам се радовао и некад

Тражим
Ни кратко ни јасно
стварни живот
ван заклона

ПРЕТПРОШЛИ СВЕТ

Недовољно је простора
за топла предања
Без пружања шума хиљадама километара

Да можемо да се заборавимо
Као овде што не можемо да се изгубимо

Различита крв нам је силом прилика осунчана
Пораз зовеш новим светом

Остацима претпрошлог
У коме су путање ван градова
само на гобленима
И тањир мяса одвојен од саосећања

У другој је немоћи наше ткиво
Све што води ка крају је проходно

Желиш ли кафу у немогућим условима
Као изговор за живот

Знамо да после
неће постојати ни крај песме
као пророчанство

БЛИЖИ СМО, ИАКО СЕ ТАКО НЕ ЧИНИ, СКРА- ЂЕЊУ ДАНА. ПОВРАТКУ НА СТАРО ТЛО

Ово се не преводи

Баш ти је пријатна сенка
Рука
Тек онда цвеће за којим трагам
као за успутним догађајима епохе

Ботаничка знања нису на потребан начин спасоносна
Идемо као кроз појединачне стихове "Химне љубави"

Не безразложне
И не безбрижне
међе

Само време не преостаје
за продужени ход огибљења
кога никад довољно, као предаха
Да се у тацни сакупи проливено

Чију неприпадајућу лепоту
препознајемо као да смо сами
и бележимо између непогода

А скоро вечна затишја су најтежа
за подношење

Одређујеш ово неприпадање
што спаја у нама разуђено
Сунце у власништву климатских промена увеличаних кроз стакло

Истопљену воштаницу
понету за сваки случај
Преко распараног шава футроле за решо

Али
Нити је ишта наше
Неће ни бити
Без обзира на осмех господара
који нас не протерује са својих поседа

ОЖИЉЦИ НА ОТУЂЕНОМ ЕПИТЕЛУ

Притворићемо врата балкона
пред светом

Дочекани као сачувана полулопта љуске
из које се родио нови

Не треба ти предах ако схватиш
да је неприсутна нужност
Иако ће једном доћи по нас
Исто што и срећа

Навигатор
Кремен камен поред

Оглушаваш се о правило стихије
Само тако си ме нашла
У твојим крајевима у којима си одсутна

И знам да нисам једини
који носи тешке ципеле
када дође зима

*СВАКО НАС ИЗГНАНСТВО ИЗВАН СЕБЕ
ВРАЋА ДО СПОЉАШЊЕ ВАТРЕ*

Одавде се ништа не види
јер се боље осећа

Знак једнакости
између онога што у себи препознам
И твојих покрета
у замци западних градова

Овде имаш своју грану
Немушту на све што није право

Није тајга и није сумрак
Али смо никад ближи себи
Свему о чему нисмо сањали

На странпутице гледамо
као на исцељене зидове утробе
што више не упозорава

Дете у нама се не боји
да омоти бомбона заноће ван џепова
у јеку лета

*СВЕ ВОДЕ ОВОГ СВЕТА НИСУ ПОМЕШАНЕ
А ТО ЗНАЧИ САМО ЈЕДНО*

Елегије Вејна Џоунса
нема у предлозима за музичку подлогу
овога што је непреносиво

Од тога нема ни сенке
Тад смо најближи себи

Експедиције пролазе
Мисли о лутањима остају
Као пар посвађаних становника
у засеоку
Или граду духова

Можда смо у том дану остали
Како се ствари губе на измаку јула
Па негујемо блискост

Онда не опажамо
Него изводимо подухвате као пробу
за водотокове великог
срушеног света

Пролазне вечности иза прозора

Залог буде неколико просутих
млаких литара воде,
како би се захватило ново
сазнање

Да иако смо далеко
Овдашњи кладенац припада
црноморском сливу
И извор у месту из ког смо дошли

То одмршено прихватање
прече је од осећаја
Јесмо ли отишли или не

И ДРВЕЋЕ ИМА СВОЈА ПОЧИВАЛИШТА

Да свучемо небо
са полеђине крова аутомобила

Као што смо затекли смотуљке истог
На путу ранијих освајача
унутрашње слободе

За потпалу ватре у нама,
уместо брезове коре
Да се изложимо свету
ових мисаоних насеобина

Где преовладава необична емпатија
Да се грађа срушеног
не користи за огрев

Него се односи на своја почивалишта
међу дрвећем

Мислимо о томе као косачи
Који се враћају на почетак сличног
али скроз новог откоса

Миодраг Стошић

БОЈА МОГА ОКА

Ја сам последњи свитац у срцу таме
Твоје очи, две исте пахуље у оку зиме
Бог опет ми прави чудне анаграме
Све птице на небу испишу твоје име

Моје срце си ставила у нафталин
Ја део твога детињства постајем
И одавно сам престао да ти фалим
Сада ти само мало недостајем

Убола ружа Малог принца у мраку
На својој планети сада трне он црн
И сви мисле да воли своју празну шаку
А он у ствари воли у шаци трн

Љубав се убила скоком у реку
Подмукло, тихо и без сведока
И кад видиш сузе, одакле год да теку
Неважно - имаће боју мога ока

ДА НЕ ЛАНДАРА

Кад ми је мама слала пакете
На које моја младост мирише
Увек би тамо за своје дете
Ставила једну стварчицу више

Увек сам причао "Не треба," мами
Имам и сувише ствари и пара,
А она би рекла - Хајде не драми
Пакет у путу не сме да ландара

Сећам се тога и ове зоре
Док испред зграде чека те шофер
Пакујеш се као да идеш на море
А наше животе гута твој кофер

Уз вратне жиле плете се зима
А ти ми поглед ескивираш вешто
У твоје коферу места још има
Да одавде понесеш још нешто

Да не ландара
Да не ландара
У кофер ти стављам целог себе
И своје срце од ћилибара

КАЦИГА

За време Другога светскога рата
Рано, ту негде, у пуцањ зоре
Двојица младих јапанских пилота
Улазе у своје последње авионе

Први тад другога у ребус стави
Добро га погледа па му каза:
„Зашто забога, носиш кацигу на глави
Кад си као и ја - камиказа?!”

За нас Нова година неће да стигне
Овога јутра идемо славно
Наше су прошлости можда енигме
Али наша будућност... зна се одавно.”

То што нас чека знам није бајка
Гроб ће нам постати комад неба

Али јутрос на пут ме пратила мајка
Уз шољу чаја и комад хлеба

Рече: „Кад стигнеш одмах се јави
Пази на ветар и суво грање
И кад полетиш молим те, кацигу стави
Да бих ја бринула мало мање..."

Сви смо ми понекад луди пилоти
Ка Сунцу срљамо грудима голим
Са нама путују само наши животи
И љубав оног ко нас највише воли.

СРЕЋАН КВАЗИМОДО

Била је толико згодна
Да је њена хаљина боје уморног славуја
Украдена из најбољег бутика
Након што би је ољуштила са себе
Данима после одбијала да се прилагоди вешалици
И заборави кривине њенога тела

Била је толико лепа
да је њен снежни јастук, када би устала
У пуцкетаво зимско, празнично јутро
упорно одбијао да се исправи
И поравна
љубоморно чувајући отисак њеног лица на себи

Била је толико нежна
Да је ситан сребрни песак
са далеких плажа Медитерана
Када би са њега одвела своја стопала
Данима упорно одолевао
Да дозволи да море обрише њихове отиске

Када све то узмем у обзир

Кажем себи -

"Ма и боље што ме никад није пољубила!

Јер би и моје лице одбило да се после врати на фабричка подешавања

И светом бих и дан-данас ходао као Квазимодо!"

П.С.

Кад боље размислим

Био би то један срећан Квазимодо

ТИ И ЈА

Ти моје речи водиш под руку
над мојим пером вечито бдиш
и када волиш, волиш по Вуку -
љубиш као што говориш

А моје песме путују с тобом
у груди сакријеш све што се може
и када заспиш под мојом књигом
стихови заврше ти испод коже

Моја је душа предуго скитала
мој круг без тебе био је нула
ја сам све писао да би ти читала
и све сам певао да би ти чула

Сувише уморан од математике
сувише лепа си за одолети
твоје је име канон граматике -
исправан облик глагола "волети"

Проза

Лаура Барна

ЈА СА ЦРВЕНИМ ТУРБАНОМ

Бриж, 1433.

„Понекад помислим да портрети великих мајстора постоје само да би се видело како су се носила господа, нарочито најотменије госпе. А аутопортрети – да би се кроз детаље показала сујета сликара. Црвени турбан на твојој глави је мој детаљ!“

Врхом четкице Јан ван Ајк задовољно боцну бисерно-белу тачку у сопствено око. Враголаст осмејак титрао је као струна на његовом дугуљастом, аристократском лицу осветљеном слабим пламсајем уљане лампе, а можда је и архајски осмех, скамењен поодавно у наусним борама, чувао од заборавља, као што љубоморно – не схватајући и зашто – чува алхемијску рецептуру за мешање масних боја. Угребао ју је на кожни пергамент, истањен до провидности – тачне мере – савио га четврт и уденоу у опасач од самуровине, а преко рамена пребацио густо ткани огртач од камиље длаке. Ако је носи на стомаку, изјешће горчину из желуца, знао је или је то начуо од мастрихтске вештице моне Екерте. Да је којим случајем грађанин Фиренце, радо би је својим рукама пренео до распаљене ломаче наред Пјаце Сињорије, и без гриже савести или зазора осудио је на светковно спаљивање као без доказа доказаног јеретика, те мирне душе је гурнуо у пламен.

Фирентинци и Млечани такву алхемијску рецептуру приписују својим сликарима. Претече Ђота је утаничили до у грам, ни мање ни више него у дванаестом веку, тврде с поносом.

„Лажу с поносом!“, викну озлојеђено и четкицом бесно запара даску с бојама, зауставивши се на грумену цинобера. Кажипрстом заграби дебео слој и претећи га заковитла ка мокром платну.

Из Фландрије је кренуло, то се мора обзнанити на сва звона, да се зна једном заувек, одавде – из мајсторске радионице Јан ван Ајка, пронеће се глас преко Алпа, стићи ће тамо где треба – у Тоскану, онда ће га преко Тиренског мора трамонтана ширити даље Медитераном. Гласови се проносе брже и од куге.

Али: **о-дав-де!**

Сујета је највећи архитекта свих времена. Она је у своју, и само своју славу подизала споменике, уређивала тргове, перистиле, пјаце и пјацета, градила куле – још од Вавилонске – па и свете храмове под плаштаницом богова и божица. Сујета је и највећи драгуљар и сликар свих времена, маестро и месер бесмртности сваког златног доба. Акробата и магичар који се обноћ преокрене у неку сасвим другу стварност...

„С њом никад нисам начисто. Мушка сујета је кудикамо погубнија од женске јер је потпомогнута физичком снагом па и осионом бахатошћу“, доврши своју мисао и наглим покретом растрже опасач са струка, те ноктом закачи неравнину пресавијеног пергаментa. С пажњом га извуче, и махнито га стаде исправљати, равнати јагодицама прстију и меким облинама дланова, па га тако сјајног и углача-ног прекомерним додирима прислони на врх платна, умећући га у најтамнију сенку набора црвеног турбана умотаног око своје главе. Кажипрстом умрљаним цинобером нежно пређе преко њега, утапкавајући га као да га кани зарити у земљу.

Благо испупчење учини му се исувише изазовним, могло би заголицати љубопитљивост доконог посматрача. И већ га гледа како прстима убада кобно место, и како чепрка све безобзирније док не ишчепрка сумњу. Грех ли је имати тајну?

„Није, ако је тајна безазлена“, оповрну уносећи се непристојно у своје лице са црвеним турбаном.

А да ли је тајна икада безазлена јер, да јесте, зашто би се скривала кад није спремна произвести зло или какву другу невољу? Добро

тражи да буде обзнањено. Зло таји садржину као блавор ноге. Али, шта је тајна пред Божјим оком?

„Лаж прикривена од ближњих а жељна дослуха и поравнања пред Свевидећим. Велика би радост била видети своју душу посуврнуту као козји кожух, али само је Богу дато да је гледа“, насмејаше се у исти мах.

Зар није зло једнако и ако је тајно и ако је јавно? Чему онда удвојено лагање, и себе и других?

Замочио је кажипрст у цинобер, потом и у иловачу кармина, њиме је померао границе турбана, чинећи уступке светлости, градећи слој по слој сопствене, као крв црвене сујете, залазио међу меке сенке, дрско отварао четврту димензију у сликарству.

Јан ван Ајк, *Човек са црвеним шурбаном* (аутопортрет), 1433.
Национална галерија, Лондон

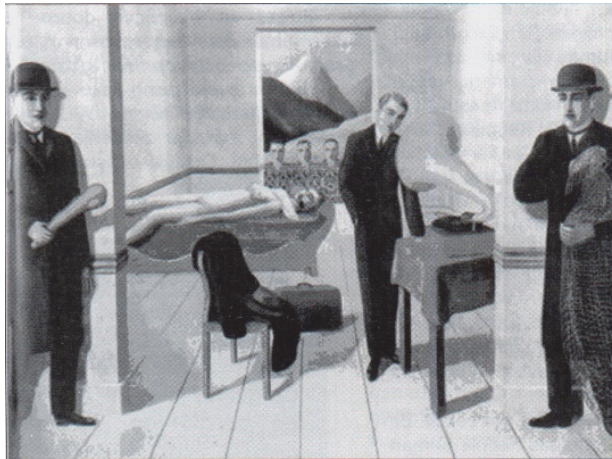
СЛИКА С ПОГЛЕДОМ НА РЕНЕА МАГРИТА[†]

I

У слику се улазило кроз прозор необичне куће; до прозора необичне куће се стизало пределима. Ово је слика с погледом кроз прозор необичне куће на пределе. Тамнице су те 19.. пуног месеца биле препуне – но, с почетка бих да будем сасвим прецизна: сиеста, 23. августа 19.. – зато су Ренеа Магрита бацили у веома необичан подрум још необичније куће. Ако се необичност куће огледала у облицима и формама (увијала се у камену спиралу, сужавала у оштар алабастерни шпиц), подрум је било готово немогуће описати, у ствари, у неописивости је и била сва његова необичност. Дакле, Рене Магрит је заговорен, **и то грешком** – што посебно наглашавам – у једном таквом подруму. Разбуђен, стајао је пред каменом спиралом, одмах потом, двојица мрзовољних голијата у халбцилиндрима, без размишљања, угураше га кроз цилиндричан отвор, а чији је промер морао бити тек незнатно шири од његовог ионако преко сваке мере омршавелог тела. Премда је унутрашњост необичне куће била, ван очекивања, сасвим уобичајена: спирално степениште с балустрадом нестајало је у алабастерни шпиц, те неколико врата с готским надвратницима од мутног стакла иза којих су пробијали млазеви светлости, у белим прегрштима расипали се по поду од грубо тесаног камена. Необичну кућу су опселе светлост и тама. Има и једна предност овог изненадног и мистериозног утамничења. Елем, за малобројне познанике Рене Магрит је, ваљда, коначно отпутовао у своје пределе. Додуше, имао је приличну муку како да образложи постојање таквих предела, упињао се из петних жила да дочара дражи пустоши, и себе је тада немилице срозавао у нашим очима у жртву сопствених перверзности, али смо га ипак сви пажљиво слушали (верујем, више из сажаљења).

Голијати у халбцилиндрима немо су завртали цилиндар.

[†] **Рене Магрит** (René Magritte, 1989–1967) белгијски сликар; представник надреалистичког покрета. Слика прецизним описивањем форме, постављајући облике у контекст нелогичног и немогућег посредством подсвесних асоцијација.

Рене Магрит, *Урожени убица*

II

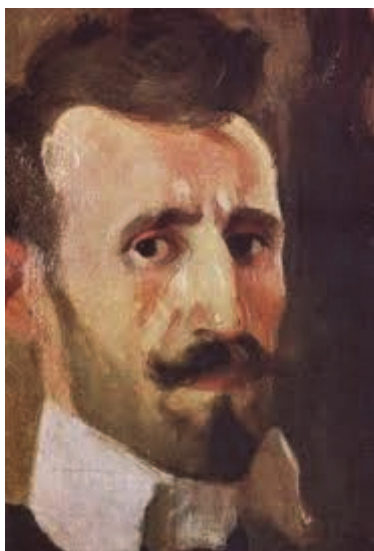
Напипах зидове. Били су зачудо суви, премда сам до глежњева запао у глиб и расквашену земљу. Могао сам раширених руку дотичати супротне зидове (тада и приметих сасвим необичну појаву: један зид је био кудикамо хладнији од осталих). Наставио сам даље да претражујем не бих ли одредио какву-такву оријентацију. У подруму није било ничега осим омање посуде с поклопцем од оштро сеченог лима (његову оштрину сам, нажалост, одмах осетио на својим прстима, потом и топлину крви низ надланицу). По смраду схватих да је реч о посуди за нужду; одгурнух је у страну с гађењем. Језа ми је ледила срж у костима при помисли да ћу морати да одстојим или отчучим данима, тако згрчен и углибљен. Али, зар није можда баш на истом раскораку доскора стајао неко други; свеж смрад измета говори да јесте. Свеједно, нисам се умирио. Погледао сам у зид с којег је допирала хладноћа. Закупила ме мисао о узроку ове бизарности; један зид, чак не и цео, већ омањи квадрат исијавао је хладноћу. Одлучих да се позабавим њиме, свестан свог положаја и спорог померања ка-заљки сата. Поново сам напипао камене ивице. На запрепашћење, слабашно титрање леденог ваздуха заголицало ми је јагодице. Ква-драт је уметнут! Неко је успео пре мене да га открије, извуче, најве-роватније да би прикрио трагове он га је и вратио, претходно је,

разуме се, за голијате у халбцилиндрима мистериозно нестао одвучен мистеријом куће. Гурнух га свом снагом леђима и задњицом; тешко застења камен о камен. Обруших се још силније на њега; осећао сам већ дах свежине на лицу, раменима, испунио ми је ноздрве. Гурнух јаче. И већ је искочио из лежишта, клатио се уз шкрипу; учинило ми се да се подсмева мом напору. Осетио сам да полагамо клизим с њим. Ваздух је већ сасвим закупио смрадове; светлост разредила таму. Тек сам тада спазио његову изузетну боју. Изгледао је као светлуцави смарагд, чак ми се учинило да је провидан; спазих и процеп који је већ досегао ширину мојих песница. Одгурнух га неком непознатом жестином за коју до тада нисам ни слутео да је поседујем, што ме нагнало да посумњам у нечисте ђаволе прсте (ко зна шта ће да траже заузврат). Али настојао сам да убудуће одагнам сваку сумњу у већ извесно ослобађање. Ледени камени квадрат изненада се претворио у оазу звукова, боја и омамљујућих мириса. Неподношљиво ме дражило неко чудновато осећање проживљеног искуства којем сам се без отпора стао потчињавати. Устукнух. Руке су ми млитаво висиле низ тело; мирно сам посматрао одраз свог киселог осмеха. Квадрат се померио, за педаљ, сâм! Ђавоља посла! Али одраз је показивао укоченост мога тела, киселог осмеха, млитавих руку. Невероватно!, поскочих у месту (у ствари, бар ми се учинило да јесам). Загледах се у одраз: руке су и даље млитаво висиле, тај кисели осмех као да се напрасно заледио, иако сам био убеђен да ми се усне мичу. Подигох десну шаку да их дотакнем; у одразу руке млитаво мирују, кисео осмех непомичан. Иза киселог осмеха беласао се чаробни брег усамљеничке таштине – коначно препознах пределе: река је непомична иако сам сасвим јасно чуо њено хучање, повремено запљускивање обала. Видео сам бледе мушкарце у погребним одорама, искасапљено трупло младе жене на пурпурном одру, са старинског грамофона с трубом свирао је лаки валцер, кофер од змијске коже крај црвоточне шкриње на којој је стајала само једна јабука, посматрају их сенке, хујање ветра их је заобилазило. Они су *предели мој ђерверзној измаштавања*. Згрозих се. Моја сенка аветињски се учаурила у беживотно ткиво предела. С преостатком луцидне свести покушах да схватим бесмисао непомичне светлости, непомичних мириса, непомичних боја и слика. Мучећи се, пожелех да повратим подрумску таму са смрадом измета,

мрзоволне голијате у халбцилиндрима, алабастерни шпиц; учинише ми се умилнија но икада лица малобројних познаника. У глави ми је нејасно тутњао ехо њихових хорских гласова: **Заиста је пронашао пределе!**

ИМПРЕСИВНИ ТРАГИЗАМ

Коста Миличевић (1877–1920)

Аутопортрет, 1910.

У присуству многобројних званица културног Београда, поштовалаца уметности, новинара, представника власти, па и самих уметника, двадесет и седмог децембра 1936. године, у Уметничком павиљону на Калемегдану, Удружење пријатеља уметности „Цвијета Зузорић” организовало је комеморативну изложбу дела Косте Миличевића (1877–1920). И тек тада, шеснаест година после сликареве смрти, кренуло је да се размотава клупко истине о његовом више трагичном него обичном животу, али и фанатичној посвећености сликарству.

То хладно децембарско вече, изложбу је пригодним поздравним говором отворио Вељко Петровић, у то време шеф Уметничког одељења Министарства просвете, и први пут јавно и недвосмислено

сврстао Косту Миличевића у ред зачетника српског, додуше окасне-лог али аутохтоног – импресионизма, раме уз раме с Надеждом Петровић и Миланом Миловановићем.

Интегрални Петровићев говор објавила је сутрадан *Политика*, најчитаније и најугледније дневне новине, и на тај начин, на мала врата, потврђено је постојање али истакнут и значај импресионистичког покрета у Србији као особене реалије у контексту већ трансформишућег европског импресионизма.

Готово до смрти Косте Миличевића, десетог фебруара 1920. године, није било озбиљнијег помена нити интересовања за његов веома богат сликарски опус. За двадесет година стварања, по стилској упечатљивости али и логичном развојном следу, издвојила су се четири периода: школски (1895–1908), с јаким истраживачким лутањима, примесама сецесије и академизма, али и првим знацима осамостаљивања и експериментисања; београдски (1909–1914), с мотивима савиначких пејзажа (*Савиначка црква*, *Пролеће*), али и портретима угледних личности грађанског Београда (у том периоду настаће и чувени *Аутијорпортрет* из 1910. године). Иако је из велешког периода (1915) остало свега неколико пејзажа из Велеса, они су заједно са сликама из последњег, крфског периода (1916–1920), крунско сведочанство Миличевићевог стваралаштва.

Самосталну изложбу никада није успео да организује, али је повремено излагао са ученицима Уметничко-занатске школе, коју је и сам похађао од њеног оснивања 1895 (тада још Српска цртачка и сликарска школа Кирила Кутлика). Значајан помак била је Четврта изложба „Ладе” 1910, када је Миличевић као новопримљени члан излагао са сликарима тог уметничког удружења, и када су му радови примећени и о њима се писало, додуше штуро, уз похвале за изузетан сликарски таленат.

Највећи успех за живота, Коста Миличевић постигао је учешћем на Четвртој југословенској уметничкој изложби одржаној у Београду 1912, али критика му ни тада није била наклоњена и име му се тек узгред издвојило у писаним освртима по културно-уметничким журналима и часописима.

У ратним годинама 1915–1918, Миличевић пада у потпуни заборав, иако у то време ствара своја најбоља дела подстакнута личним

искуствима и доживљајима с Крфа. Прешавши Проклетије као војник али и ратни сликар Врховне команде, изнемогао, готово на самрти, пребачен је прво на острво Видо, а после опоравка на Крф. У том периоду настаје чувена серија крфских пејзажа који ће га – баш као и пејзажи с Каприја Милана Миловановића – сврстати у пионире српског импресионизма (*Црква на Крфу, Изглед Крфа, Пристаниште на Крфу, Маслињак, Моштив с Крфа...*).

Тек по завршетку Првог светског рата, у новембру 1919, Миличевић ће се појавити са својим новим радовима на Изложби ратних сликара Врховне команде, где ће изложити слике настале у страдалном вихору. И могло би се рећи да ће Коста Миличевић тек тада доживети какву-такву сатисфакцију. Критика ће се озбиљније позабавити његовим сликама, анализирајући уметникову аутентичну технику, функционалну употребу боје, смело расветљену палету, сведену композицију, снажан а прецизан потез, уопште, особен стил који га издваја од генерације приспелих српских модерниста.

Тако, један од најзначајнијих српских портретиста и пејзажиста, вечити ученик Ристе и Бете Вукановић, кратко ученик Хајнриха Штреблова у његовом бечком атељеу (1899), и несвршени студент минхенске уметничке школе Антона Ажбеа (будући да никада није успео да добије државну стипендију потребну за школовање), визионар, истински сликарски посвећеник и боем веласкезовског типа и опхођења, повучен у свој свет, коначно искорачује у реалан, стваран свет. Али, касно! Већ почетком следеће, 1920. године, Коста Миличевић опхрван болешћу, скрајнут, сâм и непримећен, више гладан него сит, трагично у четрдесет трећој години окончава живот, баш онако како га је и живео.

И наставља се постхумно неправда, непризнавање и неразумеваше. Иако је било очекивано али и праведно, с обзиром на сиромаштво и немаштину у којима је живео и умро, велики сликар није сахрањен уз учешће просветних и војних власти, а јавност је ускраћена за информацију о одласку с уметничке сцене зачетника српског импресионизма и српског уметничког експеримента, јер његова смрт није забележена у домаћој штампи.

Заиста, импресиван трагизам!

Тања Прокопијевић

ДОСЕГНУТИ ИДЕАЛ

Један је млади писац трагао за својом срећом. Кад год би некуда кренуо, па и онда када је мислио да тражи своје место под сунцем међу људима и њиховим друштвеним збивањима, он је уствари тражио своју срећу.

Када је тога постао свестан, увидео је да не прижељкује неку обичну срећу, већ да је срећа коју потражује веома посебна. То би саопштавао реченицом коју је у то време пријатељима често у шали говорио, откривајући своје намере:

– Идем да тражим срећу која ће ми донети радост, што ћу је увек осећати у себи.

Тако је и било.

Писац је стрпљиво следио своје инстинкте.

Временом је своју срећу видео све јасније. Сматрао је невидљивом силом која би требало да борави у њему самоме и није мислио да присуство среће зависи од онога шта му се у животу дешава или са ким проводи време. Чврсто је веровао да таква срећа постоји. То га је одвело на многа далека путовања на којима је трагајући за срећом свесно или несвесно пропуштао разне животне прилике и остајао имун на ствари које људи грабе да би постали моћни, богати и велики.

Пролазиле су године. А, онда је једног дана срећа заиста закуцала на пишчева врата.

Ушла је у њега баш како је писац замислио. Од тада је увек био задовољан у себи. Срећа га није напуштала ни у најтежим животним моментима који доносе велике патње и немире човеку.

*

Писцу се често дешавало да уз помоћ своје среће добије мало и оне привидне, препознатљиве свим људима. То је срећа која доноси материјалне добити. Јер, пишчева је срећа умела да призове ону врсту, заправо ту околност коју људи називају срећом, а која нема

никакве везе са срећом којој је писац тежио, осим заједничког имена. У сваком случају, пишчева је срећа олакшавала живот скромноме писцу који је био и великодушан човек. Због тога је неколико пута своју срећу желео да подели са другима и то не само преко писане речи. Али, то се врло погубно завршавало како по писца, тако и по друге.

Добро је да је писац из тих ситуација уопште извлачио живу главу. Људи којима је желео да дарује део своје среће очигледно нису схватили да срећа уопште постоји, а камоли да можда могу уз помоћ писца и да је сами стекну. Они су тако писца погрешно разумели, у њему су видели непријатеља који им ништа не нуди већ прети да им нешто одузме. Било је ту врло озбиљних и образованих људи који су делили мишљење са другима када је виђење писца било у питању. Због тога је писац тешка срца научио да своју срећу не може да дели са сваким. Очекивао је да ће да га потраже само они који су заинтересовани за срећу, коју носи у себи, али се такви нису појављивали у његовом животу. Ипак, било је и људи који су, упознавши писца, можда, сасвим случајно ипак упитали:

– Како вам је пошло за руком да уграбите срећу због које сте увек тако весели и озарени?

Писац би на ово питање озбиљно одговарао:

– Не знам тачно, правог рецепта за стицање своје среће још немам, јер ту је много фактора који утичу на њено проналажење и одржавање у животу. Надам се да ћу тај рецепт временом формулисати. Стално пишем о срећи у својим причама и романима, али сматрам да то још није довољно за темељне закључаке. Ни теорију о њој, зар не? Увек би писац своје одговоре на оваква питања завршавао таквим дилемама.

*

Опет су се низале године.

Писац је остао сам у друштву својих књига.

И даље је често писао о својој срећи. У то време завршио је један мали есеј у којем је посведочио да му је за стицање среће, коју носи у себи, било потребно много знања. И закључио је да његова

срећа воли знање. Писцу би без знања било немогуће да опстане у суровом свету и не би могао да пише да није потпуно самостално обављао послове о којима су други могли само да маштају.

Наравно, ентузијазам о стицању разних знања донела му је његова срећа. Људи су то боље приметили када је писац постао већ стар човек. Сви су се чудили његовој виталности и младолукости. Јер писцу се у позним годинама само коса забелела, а на лицу се појавило свега неколико бора. Тело је остало витално, очи бистре, док му је мозак радио пуном паром. То је постигао јер је много научио и о лековитом биљу, људском телу и о храни.

*

Једном, када је писца стигла баш дубока старост, признао је себи да теорију о својој срећи највероватније за живота неће потпуно формулисати, а ни прецизно објаснити своје нагоне који су га од младости гонили да тражи нешто тако невидљиво и неопипљиво за шта није био сигуран ни да постоји. Још је био виталан и имао је довољно снаге да пише о својој срећи кроз мале закључке. Али и да искористи сваку прилику која му се на животном путу нађе како би о својој срећи прозборио.

Е, баш таква једна прилика десила му се и тих дана када је прошетало главним градом у којем је живео.

Било је то доба када је свет прегрмео велике глобалне промене, онда када су прошле све олује, а народ постао другачији као и свет око њега.

Дан је био мајски, махом топао. Тек је мало ветра мрсило косе пролазницима.

Писцу на тргу привукоше пажњу две скупине људи.

Једна је скупина стајала испред пункта на коме је писало да се дели новац, а друга мања испред пункта на коме се делила срећа.

Да. Баш тако је писало: – Делимо срећу!

Али на месту где се делила срећа није било реда за чекање, били су само они који су радили за пунктом.

Сви су људи чекали у реду за новац и све их више у тај ред пристизало.

Новац су понекад велике институције поклањале народу јер се више није улагало у културу, догађаје, манифестације, књиге... Људи су се после светске кризе затварали у куће и нису били друштвено активни, па је новца понекад било и за дељење.

Наравно, писац је одмах стао у ред за срећу. Тамо га добри људи са осмесима дочекаше, јуначким причама и својом искреношћу. Писац се томе бескрајно веселио јер је схватио да ипак има и оних који у себи носе срећу, баш онакву какву и он поседује. Уствари, оних који трагају за њом и која им је постала идеал и сад у блаженству тог сазнања писац није стигао ни да се наужива у том посебном тренутку радости, а већ су га окружили новинари, желећи да знају због чега је он једини који чека у реду за срећу и шта има да им каже о тој својој посебности.

– Своју срећу сам давно стекао, али бих волео да је и други потраже, због тога сам стао у овај ред. Не бојим се овог реда, – одважно им одговори писац, прочешља руком своју већ дугу седу косу и брзим се кораком пуним виталности приближи новинарима, како би га ови боље чули. Уздигао је високо браду и био спреман на нове речи, јер му је пружена прилика да опет прозбори о свом идеалу.

– Зар се треба бојати овог реда? – одмах је приупитао један млади виспрени новинар из гомиле, који је носио наочаре са црним дебелим оквиром. Имао је мао разбарушену бујну риђу косу што је заклањала лица неких његових колега.

Писац, видно задовољан овим питањем, настави да говори. Ширио је своје руке при објашњавању:

– Верујем да они који чекају у реду за новац не знају о којој се срећи овде ради. Они мисле, да уколико стекну новац, њиме лако могу да дођу до среће, да је новац и сама срећа која се овде чека. Али, мислим да има и тога да они несвесно у дубини себе знају колико је потребно рада за срећу о којој овде говоримо. Видите, понекад новац направи од појединца вредног човека, он новцем купи неки свој посао и са њим још мало себи помогне да смањи своје обавезе уз помоћ маркетинга и разних других помоћи. Тако се врло често деси да привидно веома вредни људи, заправо и нису толико вредни и да добијају више него што заслужују. Али, за срећу коју ја овде чекам таквих обмана нема. Ова срећа иде тамо где се човек доказује радом и то

искрено и потпуно. Само истински вредан и храбар човек не боји се такве среће и снаге која је потребна за њено стицање и одржавање.

Ова је срећа попут земље од које се ми људи не можемо одвојити, коју је потребно обрађивати без обмане. Али која једина може да донесе испуњен живот човеку, хуманост међу људе и праведне награде од природе, чак и када се нама људима некада учини да оне нису праведне. Људи морају да верују у то. Ни стар човек попут мене не би требало да се боји рада који захтева земља, али и срећа која се носи у себи. Јер, уколико има млађих који умеју да виде преданост земљи или срећи, па и његову потребу да ту срећу стекну, они ће знати да је у питању добар човек и вредан. Дочекаће га раширених руку и његово искуство ће им бити благородно.

Тако је писац у своме излагању мало допринео формулисању своје теорије о срећи која борава у њему. Онда је, само неколико недеља после тога, затворио своје очи и напустио овај свет. И у том трену био је срећан и задовољан у себи, срећа је још живела у њему. Овога пута му је и савест била задовољна, јер је тих дана схватио да и у месту у коме је живео ипак постоје они што се разумеју у посвећеност идеалу којем је тежио читавог свог живота. Заправо, оних који виде његову срећу онакву каква она заправо јесте и који јој теже.

ВРЕМЕ ТИШИНЕ

Тих дана Земљом је завладала пустош. Клара је као по обичају седела за својим пијаном и свирала неку умилну песму. Није се трудила да компонује, било је дана када је то чинила, али то је време за њу давно прошло. Сада јој је било лакше да свира туђе мелодије и да се не упушта у компоновање. Јер је последњу композицију створила онда када јој је умрла мајка и када је остала сасвим сама. Компоновање је подсећало на ту бол коју је покушавала да заборави.

Клара се није удавала. Читаву себе је дала клавиру и музици. Волела је родитеље, али они су је на погрешан начин саветовали о браку. Слушајући их из поштовања, било је довољно да Клара себи поквари срећу у љубави.

Ипак, Клару је музика избављала од свега и водила је до опроста. Десило се то и у време страшне болести која је завладала светом, када је Клара изгубила многе своје пријатеље. Болест коже је једноставно напала људе и она се преносила од човека на човека. Од те болести сан је био немогућ. Многи су умрли. Светом су почели да деле пилуле за оздрављење које успављују људе, али и умртвљују. Нешто се десило.

– Не верујем овим пилулама и не треба их пити. Боље је бити вечно уморан – рекла је Клара свом пријатељу Радету који ју је у последње време једини слушао. Он као да још није уснио некакво болесно мртвило. Раде је био из краја у којем се родила њена мајка и из тог разлога Клара му је веровала.

– Често путујем, потребан ми је сан, Клара. Увек сам био спавалица – правдао се Раде Клари, јер је претерао у пијењу пилула за спавање.

Клара ћути, више са њим не говори о овој теми. А само годину дана након тога, добија његово писмо из болнице. Није јој много објашњавао, осим да су доктори љути на њега што је доиста претерао у пијењу таблета за спавање. Клара је убрзо сазнала да је изгубила и њега. Оболели умиру, али умиру и они попут Радета који су жељни сна, па и они у паници и страху који такође воде до болести и смрти.

Клара сама, седи и свира.

Тог дан је осетила и ону тишину коју никада такву није чула, а месецима је било такве тишине свуда у ушима оних који су попут Кларе истанчаног слуха, који виде и чују више од других.

Таблете. Оне чине да људи и поред сна буду успавани, тихи, умртвљени. Никада није било добро форсирати сан. Он је природом дат да се јави када је то потребно.

Клара свира.

Музика јој шапуће и носи је у оно доба двехиљадите, када је упознала свог пријатеља Чарлса.

Био је професор музике на чувеној академији. Волео је Клару као пијанисткињу, још више је волео њене композиције. Он је био онај од ретких који је знао да у Клари лежи највећи музичар света – велики уметник.

Клара свира.

Мисли на Чарлса.

Дуго живи у убеђењу да је он са оног света спасава, чини да она ипак остане то што јесте и поред тога што се у музици све променило. Више човек не учествује толико у стварању музике колико то чине компјутери. Сада је све олакшано, а не би требало да тако буде. Сви су подлегли компјутеризацији, осим Кларе. Она је то што јесте, па и сада поред болести коже, остала је здрава и можда једина не пије пилуле које умртвљују, због чега више не добија позиве од пријатеља. Пита се где је сада Чарлс да помогне, то је радио откада је упокојен, увек јој је помагао са оног света. Клара га последњих месеци не осећа више. Једино чега се сећа је онај њихов разговор онда док је још био жив. Није му веровала када је причао о Вациони и доласку новог света, бићима са других планета.

– Професор, најчувенији музичар Балкана, Чарлс, да причаш о доласку новог света и о бићима са других планета који су већ стигли на нашу планету, те да си лично ишао до њиховог брода и са њима комуницирао.

– Веруј ми, Клара, тако је било. Лично сам ишао тамо, писале су о томе и новине.

Клара одмахује главом, није га слушала више. Била је то тада пренапорна тема за њу. А, сада све јој је јасније. Да ли се то људи спремају за неки нови свет, да се не уплаше онога што ће да виде, а они који не издрже остају у вечном сну?

Клара и даље свира.

Отклања мисли од себе, неки су остали између:

– Да ли сам и ја једна од њих? – Пита се Клара и опет чује чудну тишину која се разликује од било које друге, тишину која је до тада владала међу људима.

Није прошло дуго, једно вече су масе и масе људи кренуле неким путем. Само они знају куда иду, а можда ни то. Клара их је посматрала са прозора. Није их следила, остала је да свира, овога пута ископоновала је најдивнију музику икада. Композицију је назвала ВРЕМЕ ТИШИНЕ.

*Из књије
Досећнући идеал и грује приче*

Душан Стојменовић

НЕПРЕДВИЂЕНИ СУСРЕТИ

Много је оних који личе на мене. Чак и када се умотам у ћебе, и онда када покријем главу јастуком и трудим се да што дуже не дишем, знам да има оних који и тада подсећају на моју маленкост. Да не говорим о томе колико та сличност између мене и других долази до изражаја у оним часовима док седим у пивници, пијем неко ипа-пиво, слушах Клептона или Џој Дивиџн, као и када полако устајем и одлазим до шанка да платим рачун. Имам утисак да у неком од тих тренутака сви људи на Земљи неодољиво исто мисле и изгледају као ја. Више пута сам питао конобарицу те пивнице у коју најчешће идем, шта она мисли о томе; у којој мери примећује сличност, неретко и истоветност, између мене и осталих гостију. Она ми скоро увек одговара да је то очигледно, да сам несумњиво у праву, али да сам ја ипак лепши од свих њих, па чак и од оних који ми по изгледу дођу као близанци. Мене то страшно љути. Све имам утисак да то каже тек онако. На страну то како она изгледа. Не изгледа уопште лоше, и стално понављам себи да бих требао да јој понудим брак, али та њена особина ми понекад исувише иде на нерве. Увек исти одговор, увих исти поглед, да би убрзо отперјала даље, до неког стола, до нове муштерије, остављајући ме замишљеног.

Једном сам пришао једном госту и отворену му рекао да се не труди да се разликује од мене; то му, рекох, неће поћи од руке. Он је отпио пиво, мислим да ми се и осмехнуо, и наставио да прати утакмицу Бајерн-Манчестер. Другом приликом, после трећег пива, видех да се један тип у току вечери, док се нека сентиментална песма ширила амбијентом, удвара једној девојци, користећи прилику, очигледно, да док изгледа као ја, извуче неку корист од тога; а која би то корист могла бити, ако не управо то – завести једну неодољиво лепу градску рибу. Пришао сам и љубазним тоном рекао да то не иде тако; ја сам ту, као оригинал, док је он само моја копија; није лепо од њега да профитира на рачун мог изгледа. Или нека сачека да ја одем кући, па онда нека настави са удварањем – а до тада може само да кибицује – или нека обоје изађу из пивнице, да буду што даље од мене, као уникатног прототипа. Послушали су ме; изашли су, а ја себе почастио још једном ипом.

Други пут, пар недеља након ове непријатности, десило ми се нешто неочекивано. Посебно је то било велико изненађење, ако узмемо у обзир да нисам у себе налио ни кап алкохолног пића, јер само што уђох у пивницу, ведар и привидно равнодушан на галаму која ме је окруживала. И сада ми је невероватно када се сетим те вечери. Видех једног старијег човека, знатно старијег од мене, како седи за шанком, а на мене личи више но што ја сам личим на самога себе. Како је то могуће, питао сам се, упадљиво гледајући у њега, у Себе који више бејаш ја, неголи што то ја бејаш себи самом. Упитах конобарицу да ли она види ово што и ја видим, на шта се она само насмешила и рекла ми да то не би требало да ме буну, дешава се. Чуј, дешава се..! Нека се и дешава, али које је објашњење за ову надреалну појавност, узвикнуо сам мало јаче, у једном моменту надјачавши песму Can you see me од Хендрикса.

Старији господин, који једва да је и обратио пажњу не мене, тада се силно зацерекао, па ми се још и исплазио у лице. Конобарица је то искористила, повукла га је за нос, а мене штипнула за образ. Он се почешао по образу, а ја протрљао нос, да бисмо се одмах потом силно и пријатељски тапшали по раменима, делићи један другоме комплименте.

Дуго после тога је било све у реду; наилазио сам на своје проклете двојнике, али ниједан ми није привлачио пажњу нешто нарочито, евентуално ако би био много виши од мене, или ако би, пак, имао грбу или повећу бубуљицу на носу, клемпаво увце или маску за заштиту од вируса преко лица, али све је то, ипак, ефемерно. Веровали или не, скоро да никакав утисак на мене не би остављала ни чињеница да и неко дете, тек од сисе одвојено, личи на мене у толикој мери, да би ми наишла потреба да гучем и слиним као и оно, да скочим у она дечија колица и да кмечим заједно са њим.

Затим сам схватио да се дешава нешто чудно и бизарно. Не знам када је то почело, али сам у неком од тих сусрета са мојим омраженим двојницима, приметио да је ова моја мука узајамна, или, ако тако могу да кажем, да је накнадно све ово почело да се манифестује као двосмерни процес. Наиме, када бих приметио да неко почиње да личи на мене, све више и више, истовремено би се дешавало оно што је можда горе и од тога, а то је да и ја почињем да личим на тог неког. То ме је само још више поразило и додатно оптеретило.

И онда је уследио тај догађај који ме је потпуно уништио. После тога, ја нисам више исти човек, па је самим тим, по свакој здравој логици, и немогуће да било ко личи на мене, јер ја први нисам личио ни на

шта. Био сам у једној кафани; биртији, тачније. Седео сам за столом и јео пуњену вешалицу и посматрао своје двојнике како чаврљају, како се смеју, пију и ждери као животиње. И онда се то десило. Да не поверује човек. У кафану је ушла једна жена. Није била сама; корачала је подруку са једним човеком, који ми је одмах заличио на мене, без обзира што је деловало да је потпуно луд, на сваки могући начин умно осакаћен, али мене то није пореметило нимало. Штавише, на такве ситуације сам огу- глао. Али то да једна жена личи на мене..., то, тако нешто, таква једна ситуација која не дозвољава ни делићу логике да се у све то умеша, то је оно што ме је тотално шокирало. Кретала се као и ја, гледала је као ја што гледам, цела њена фигура је толико била идентична мојој, да је у једној секунди престала да буде жена, односно, та жена сам постао ја. Успео сам да приметим да се и на истом месту на лицу посекала током бријања, а делић тоалетног папира који је залепила да упија крв, се по- лако одвајао од глатког и напудерисаног лица. Устао сам са намером да јој приђем, али сам схватио да не могу нормално да ходам јер нисам навикао да носим ципеле са штиклем. Некако сам се довукао до ње, и упитао је докле мисли да буде ја и зашто није, бар вечерас, обукла па- тике. Одговорила ми је да сам смешан и да би требало да убијем њеног вереника, овог што ту стоји поред ње, а кога она лако може да помеша са мном, а он мене са њом такође може да замени. Гледали смо се сво троје неколико убитачних секунди, да би након тога моје једно ја, гово- рило другоме ја, мушко ја женскоме ја, и његово ја њеноме ја, и све је то трајало прилично дуго, доведши ме у стање као да сам у ПМС-у, исто- времено осећајући несносну љубомору што разговарам са својом вере- ницом, док нам није пришао власник кафане и рекао нам да се спре- мимо за музику. Вечерас нам свира бенд – Сирогојно!

Наравно да сам изашао из те смрдљиве кафанчуге, са жељом да се никада више у њу не вратим. Био сам сломљен, преуморан од силних препознавања и само(не)допадљивости. Сада ни из куће више не изла- зим. Ни телевизор одавно не укључујем, посебно од онога дана када сам себе видео на екрану, како се из Председништва обраћам нацији са по- руком да нам није лако да се изборимо са политичком ситуацијом између Јапана и Монака, и да ћемо морати по том питању да се изја- снимо на Референдуму.

Сва срећа да имам позамашну уштеђевину, па не морам да идем на посао. Замисли само да се посвађам са својим шефом, па да почнем да пишем пријаве против себе.

Превод

Превео и приредио

Александар Чотрић

БЕЛО НА ЦРНО *АФОРИЗМИ БЕЛОРУСКИХ АУТОРА*

СВЕТЛАНА АЛЕКСИЈЕВИЧ (1948), књижевница и новинарка, добитница Нобелове награде за књижевност.

Тоталитарна власт је, углавном,
заузета одржавањем себе у животу.

Нема потребе пристајати на компромисе,
на које тоталитарни режими увек рачунају.

Слобода није тренутни празник, као што смо некад сањали.
То је пут. Дуг пут. То сада знамо.

Занимају ме мали људи.
Ја бих рекла „мали, велики људи”, јер патња људе чини већим.

За мене су људи попут црних кутија пронађених у остацима
срушених авиона.

Човек без сећања способан је само да чини зло,
ништа друго до зло.

Шта уметност може постићи?
Сврха уметности је да акумулира људско у човеку.

Има ли шта страшније од људи?

Народ је караван камила које гоне бичевима.

Рат је мочвара: лако је ући, али је тешко изаћи.

Најправеднија ствар на свету је смрт. Нико јој још није измакао.

Немогуће је предвидети будућност.

Она надмашује не само наше знање већ и нашу машту.

У рату много сазнаш. Нема горе звери од човека.

Човек човека убија, а не метак.

Кажу: мајчински инстинкт је најјачи.

Не, идеја је јача! И вера је јача!

Сада нико нема времена за осећања – све се купује новцем.

Не само што је „загађена” наша земља већ и наша свест.

И то на дуги низ година.

За мене је најконкретније питање:

где желим да живим – у великој земљи или у нормалној?

Историју рата заменила је историја победе.

Ако не заборавимо на рат, појави се много мржње.

А ако се на рат заборави, појави се нови.

Сви данас желе да говоре, али нико никога не слуша.

АНАТОЛИЈ АФАНАСЈЕВИЧ (1955), афористичар и песник.

Не морате да се припремате за најбоље,
само би требало да будете спремни за најгоре.

Туђа лепота неподношљивија је уколико наглашава нашу ружноћу.

Заиста си сам ако око тебе нема ни пријатеља, ни непријатеља.

Када се животиња пробуди у човеку, све животиње почињу да дрхте.

Убијте животињу у себи пре него што почне да вас прождире!

Глас из гомиле још није глас гомиле.

Међу грешницима је свака врлина злочиначка.

Добар ће поделити подједнако, праведник ће себи мање оставити.

Једна врлина злог човека понекад је вреднија
него мноштво поступака доброг човека.

Шта може да се догоди ако ништа не радиш? Све!

Ако желиш да се издигнеш изнад таштине, престани да будеш ташт!

Само грешна срећа може усрећити грешника.

Мало ко се диви онима који се диве себи.

Не тугуј због изгубљене среће, радуј се што си је имао!

Усамљеност нам је дата за размишљање, а не за досађивање.

Велики брод захтева не само велика једра већ и велико сидро.

Рад умара, нерад убија.

И море љубави има своје обале.

Стаза посута само цвећем најчешће је последња.

Једни нас рађају, а други нас чине људима.

АНАТОЛИЈ БОРИСОГЛЕПСКИ (1945), афористичар.

Безглави се не плаше гиљотине.

С годинама се број тема за које се људи занимају смањује,
али расте жеља да се о њима говори.

Свака вечна љубав има свој рок трајања.

Кад смо мали, воде нас за руку, а кад порастемо, вуку нас – за нос.

Колико год преправљао историју болести, неће ти бити лакше.

Постоје људи који раде само то да створе привид да нешто раде.

Од кога можете очекивати свашта, од тога, обично, ништа не добијете.

Сви су криви што нико није крив.

Толико је одвратан да га и болест мимоилази.

Живети поштено је врло лако, па зато ретко коме успева.

Ако историју твоје болести проучавају на медицинском факултету,
то значи да ниси живео узалуд.

Каже се: „У почетку је био хаос”.

Испоставило се, међутим, да смо још увек на почетку.

Бог толико много размишља о нама
да нема времена да учини нешто за нас.

Полицајац је испалио три хица упозорења – и сви су погодили мету.

Остварени циљ је убијени сан.

До одлива мозгава долази после њиховог испирања.

Ко је способан за све, способан је и за остало.

Прогањала га је једна те иста мисао:
како да побегне од прогањајуће мисли?

Преносио је своје болести с једног лекара на другог.

Без обзира колико ви правилно говорили,
увек ће се наћи неко ко ће вас погрешно разумети.

МИХАИЛ МИРОНОВИЧ (1948), песник и хумориста.

Када су одузели земљу сељацима, онда је земља остала без сељака.

Ниво нискости за који је способан веома је висок.

У споровима се рађа истина. И модрице.

Слава квари људи. Горде – сопствена, а завидљиве – туђа.

Немогуће је победити их. Одмах се предају.

Ништа у природи не нестаје без трага, осим новца.

Ако геније погреша, да ли ће његова грешка бити генијална?

Ако ми Бог већ не да новац – нека бар учини да га не желим!

Главни недостатак новца је његов стални недостатак.

Чувај здравље – биће потребно болестима.

Појавила се мисао у глави, а био сам тако пажљив!

Можда је грех волети туђе, али је већи – не волети своје.

Оптимисти маштају о женама, песимисти су већ ожењени.

На нашу срећу, Бог је створио жену,
а на нашу жалост, ђаво је измислио брак.

Ако жена хвали мужа, то може значити једно од две ствари: или је
удовица или говори о туђем мужу.

Одслужио сам више година у браку.
Да ли већ могу да рачунам на амнестију?

Док ти схватиш шта жена жели, она је од тога већ одустала.

Иако има више жена на свету од нас, то је мање него што бисмо желели.

Жена наставља да понавља „не” чак и када коначно каже „да”.

Добро је што си се вратила свом мужу,
само је лоше што сам тај несрећни муж – ја.

АНАТОЛИЈ ПОЉАНСКИ (1961), новинар и књижевник.

Био бих добар доктор. Не, знање нема никакве везе с тим.
Него, због рукописа.

Моја жена је страшно глупа. Већ двадесет година јој објашњавам
да сам ја газда у кући, али до ње то не допире.

Доктор вам неће дати здравље, али ће наћи много болести.
Па чак и рећи како се зову на латинском.
И, занимљиво, неће знати како да их третира.

Савет шрафу: ако хоћеш да живиш, мораш знати да се вртиш!

Ако желите да певате са шефом, прво научите да играте.
По његовом такту.

Боље је бити лоша овца.
С ње скину само мало вуне, док с добре скину цело руно.

Немојте се увредити ако вас зову магарцем.
Највероватније вас сматрају својим.

Ако одлучите да постанете човек,
проверите да ли за то имате храбрости, савести и новца.

Која је разлика између доктора у психијатријској болници
и пацијента? Понекад само бели мантил.

Време и политика су две теме о којима се највише говори.
Али не можемо да утичемо ни на прво, а камоли на друго.

Враћамо се из хришћанства у паганизам:
морамо се молити толиким боговима током целог живота.

Био је предводник: друге је вукао за нос.

Да бисте се целог живота правили будала,
морате имати изванредан ум.

„Свака породица има своју црну овцу”,
слегнули су раменима ђаволи, пронашавши анђела у својој средини.

Људски род није за сваког човека.

Ако су почели да те наговарају,
онда ће ускоро почети и да те приморавају.

Приметио сам: што жени више допушташ,
то она себи више дозвољава.

Молим вас, не одређујте ме за добровољца!

Новац је зло.
Зашто онда његово непостојање никада не води ка добру?

Ако шеф не може нешто да докаже на логичан начин, издаје наређење.

Овде је небо моје.

Милена Пчињски

ШТА БИ САД ПУШКИН

Шта би сад Пушкин, Јесењин,
Бајрон, Хесе и Владислав Петковић Дис
у доба ових технологија?
Да ли би уопште писали сву ту
заносну поезију или би постали
ИТ стручњаци, банкари и политичари?

Верујем да би тако прекрасни
Људи ипак били песници!
Свету су јако потребни песници,
Данас више него икада пре
Да сруше илузију човековог напретка
И савршенство овог 21. века!

Заљубите се поново у уметност,
Поверујте у снагу и лепоту душе
Није љубав превазиђена,
не продаје се све!
Љубав је једина духовна храна
Не бацајмо је у контејнере
Као што бацамо остатке вечере

Јер велика је усамљеност загрлила људе
Имају све више свега а све мање једни друге
И тога ће бити све више
Све док човечанство
не пукне од своје его маније!

Јер ако су нам дани лишени радости
А ноћи потрошене на ТВ екране
Каквом се чуду ми надамо
И ко нам то срећу дугује?

БОЉЕ СУТРА

Далеко, у Данској
Ти ходаш плажом
Море је тако лепо
А небо бескрајно и мирно
У теби преплићу се мисли
Снови
И сећања сигурно

Некада, била си девојчица
Која је о мору маштала
Сада шеташ крај њега
И дивиш се тој лепоти

Сада имаш девојчицу
Прекрасну, риђокосу цурицу
Због које си ту
Она је твој свет
Твој живот
Твоје прелепо све
И због ње
Ти би и на крај света пошла
Зар не?

Знам све
И ја сам мајка
Разумем живот
Разумем људе
Иако постају све тежи
Додуше
Иако немам све одговоре
Ипак идем даље

То нам је заједничко
Наш пут у нешто ново
Наша надања за боље данас
И још боље сутра
За нашу децу
И нас

У СУМРАК

Сви смо
Обележени
Свако на души
Има неки знак

Само су
Неки ожиљци
Дубљи
И јаче тиште

У сумрак

БЛАГО

Твоје сам благо
Слојевима туге
И неповерењем
Затрпано

Твоје сам Сунце
Иза густих
Кумулонимбуса
И стратуса
Заточено

Твоја сам вода
Изворска
И земља топла
Плодна

Твоја сам стена
Неумитна
И нит
Ванвремена

Викторија Марковић

НОВО ПРОЛЕЋЕ

И мирише буква.
Тек по која кап смоле
Падне на земљу
И пукотине њене што боле.

У вихору лаког ветра
Опажам време које уморно стаје.
Голица ме сенка сунца.
Можда ће до сутра да потраје.

Немо се облаци крећу,
Мимоилазе ми се у оку.
Ковитлају се и слећу
На неком далеком доку.

Ја знам, пчеле се враћају,
И више ништа није ко пре.
Њишу се само гране у воћњаку
Где брескве зре.

ЛЕТО И ЈА

Заљубили смо се у тебе.
И лето и ја.
Негде изнад обале Санторинија.
На углу столова,
Непрегледних авлија,
Негде између чашица грчких ракија.
Срели смо се

У сламнатом шеширу,
И далеком плавом миру,
Твојих очију.
Заљубили смо се у тебе.
И лето и ја.
На границама периферија
Твојих и мојих прстију.
Заљубили смо се
Између првих улица
И сваког следећег твог пољупца.
Закачили се за рамена
Сред густих сена
Непрегледне шуме платана.
И баш ту,
И лето и ја,
Мислимо како си само ти поезија.

ДИЛЕМА

Одозго се нека чудна светлост јави,
Осветли ми за час лице.
Како то да од свих адреса,
Запнем о адресу ове улице.

Ту станује кап коју знам.
Ту станује звезда која је пала.
Између ових старих зграда
Први пут сам била мала.

У овој улици одавно нема среће.
Ни дрвеће више не расте високо.
Чак ни птице не лете па да има која
да ти западне за око.

Тек по нека травка из асфалта никне.
 Па ми хоће листом својим рећи:
 Ходај само, не замарај главу!
 Говори се и ћутећи.

И све се умири, тек по нешто
 Из грла мог закрекеће.
 И улица ми већ одавно пева:
 Немој заборавити да је пролеће.

Срешење

Сретењска повеља

Милош Стојиљковић

Славим Светлост

Марији

Славим Светлост кроз тебе,
кроз твоје постојање непобитно.
Славим жетву, кишу и звезде
што теку – падом, неумитно.

Славим космос твога ока,
срмен-пахуље и бисер-снове,
жубор шуме страсног крвотока
и оне, у вечности борове.

Славим твојих дојки обелиске,
славим небо, плавет која буди
предеље тебе, високе, зимске,
компас Творца, одјек тундри.

Славим призив, чврст и загрљајни.
Славим живо(с)т, дозивање пољубаца,
глед зеница, наш, бескрајни,
Агнец Божји у језику Мудраца!

Јерусалимска

Гледаш ме очима крупним као бадем,
моје сузе одавно Ти знане.
Усправљаш ме и стопут да паднем,
кад неизлек ми нападне на ране.

Теби прибегавам, остављен од свију,
Девојко Вечна и Мајко над мајкама.
Буре душу носе, олује ме бију,
израђављен у многим белосветским хајкама.

Премудра Голубице смиреноумљем украшена,
и ноћас ме привиј под Материнско крило,
Преблагословена, Једина од свих жена,
све ми праштај што је негда било.

Кротка Срно и Маслино зелена,
Миомирисни Издање што к себи ме вуче,
узми ме, Умирисана, Преукрашена
из јазбине вучје – у топло наручје.

Лексика Ванвремене Жене

Марији

Читам ти скривено значење,
све боје воћа на теби.
Разазнајем биљно тумачење
и сунце што се рудно ждреби.

Спознајем дивљине неукротиве.
Писмено свако сричем.
Бунцам пејзаже, познате мотиве,
травке ти мелене помичем.

Тумачим говор шуме, планина зов,
гнездим се у гнезду сокола,
давно спреман на тај вучји лов,
свезан врежом зелен-(с)окова.

Нагоне ти питоме дешифрујем,
пожар цвећа твога крвотока.
Од дрвећа те преписујем;
пробуђен из сјајног ока.

Од ретких руда, минерала,
Звездолика моја Жено,
од биљура и кристала
сачињавам те – Ванвременом.

Рођена у дрхтај праскозорја,
танана – у иглици бора;
од сталагмита, пећинског предворја,
од јецаја разбукталих гора.

Одевам те у звериња крзна,
примам те у недра лесна.
Ти си моја река брза
и крилата птица-песма!

Сретењско одличје

Јелена С. Јанковић

САТ

Зазвонио сат јутрос рано,
 негде око шест,
 мени се још спава
 и бога молим
 једно око једва и отворим.
 Писмени ме из матиша чека,
 а мени се још увек дремка.
 Таман сат лупим,
 кад драга мама уђе:
 ‘Душо драга, ако ти је лакше,
 а ти опери суђе.’”
 Бога молим, паника ме кроз сан хвата,
 надрљаћу тек ако уђе и тата.
 Таман узех залет да лагано скочим,
 овце се забројам,
 почех да их чешљам
 и гласно чаврљам.
 Кад одједном отац
 отвори врата
 ко попарен скочих
 какве црне овце
 почех склекове да радим
 и све овце прескочих.

УСНУЛА БАЈКА

Када бесне олујне ноћи
долазиш у време невере.
Кунеш небо
очима ватре.
Не потежи
отровни лук.
Ни у сновима
нећеш наћи
своје сазвежђе.
Бићеш само
уснула бајка.

ПАТУЉЦИ

Прогоне ме патуљци
из црне купе.
Безвредни створови
наше животне путање.
На свакој кривини
кезави лажни сјај
ми шаљу.
Затечени случајно
или намерно ту
сам Бог зна.

Да ли су лекција или опомена?
Казна или суд?
Знам само једно,

да сада склопим очи
моја пирамида
имала би најлепши сјај.
Јер њу чине
најсјајнији свици
одраза мог срца.
Емоција у затвореном
простору
хиљаду прећутних речи

шаље.
Остају за мнош
патуљци
из црне купе
у потрази за
новим поремећајима
унутар укалупљених
модела.

Мировановић Саша - Сашка

ОНА ЈЕ МОГЛА СВЕ

Она је могла све.
Да потпаљује пећ локомотиве
мокрим храстовим стаблом,
на коме су гнезда и по који жир,
да би воз стигао тачно
у договорено време.

Она је могла све.
Да ширина осмеха
буде мера њеног страдања,
док за раздајину између
углова усана, птица не шири крила,
већ је преваљује скакутајући
само на једној нози.

Она је могла све.
Да погура клицу из
неплодног семена зоби,
те њоме нахрани јалову ждребицу,
из чије утробе ће се рађати ждрепци.

Она је могла све.
Да припитоми бесне псе,
који су јуришали на њено тело,
бачено онако рањено и немоћно
на прашњави плочник живота.

Она је могла све.
Да од увелих влати
исplete Ловорове венце
и њиме окити сопствени храм,
под којим ће се молити
за причест мајчиним млеком.

Она је могла све.
Да Сунцу скине црнину
у четрдесети дан од
сопственог покопа,
и том истом тканином
свеже Јустицији још један
повез преко слепих очију.

Да ли верујеш да је она могла све?

НИКО НЕЋЕ ДОЋИ

Опрала сам црне сузе
из којих је куљао катран
и ево ме како бистром водом
купам нерођену децу
уклетих љубавника.

Мени је мене живот
у аманет оставио,
успут заједљиво дошапнувши:
„Нико неће доћи. Мораш сама.
Немој се јогунити,
само желим спознати
колико си јака...”

Психоделично зјапи ждрело
страдања и надања истовремце.
Кадкада пожелим да праћком
скинем сопствено сунце,
али одустанем.
Поново се заљубљујем у живот.
И не само заљубљујем.
ВОЛИМ ГА!
Одавде до бескраја у оба правца.

У локви крви порађа се нови дан.
 И још један...
 Јутром откинем комад неба
 и поспремим га у сањиве очи.
 За стрме литице својих обзорја
 чврсто везујем пертле
 на новим ципелама.
 Старе су похабане, одложене.
 Корачам...
 Падам...
 Устајем...
 Поново корачам...
 Најчешће стигнем до себе.
 Громови пробијају звучни зид,
 муње изливају фотоне,
 не би ли ми осветлиле пут.
 И све утихне. Умири се...
 Кад тама прогута последњу мрву
 златокрилог зрака,
 повијем звезде,
 оденем их у уштиркане бенкице.

На кору хлеба мажем
 преосталу овоземаљску радост.
 Само до судњег дана
 да добацим, а знам:
 „Нико неће доћи. Морам сама.“
 Живот је живот.
 Чиста таутологија.

АКО МЕ ПОЖЕЛИШ ВОЛЕТИ

Ако ме пожелиш волети,
 немој се бринути
 ако са твог рамена,
 док ми нежно додирујеш косу,
 узлетим до полена звезданог крина

по коме сазвежђа птица
клопарају и пиште,
попут уморних возова.

Ако ме пожелиш волети,
уснама ћу ти склопити очи
и одвести у земљу предака,
тамо где је моја Хелена
купала Крит у Егеју,
рађајући у сенци Минотаура
претке, потомке и киклопе.

Ако ме пожелиш волети
знај да ће наша здела
бити пуна месеца
исеченог на кришке,
посуте мирисном ванилом
берача са Мадагаскара.

Ако ме пожелиш волети,
очекуј да ћу те преварити,
љубећи се иза ноћног паравана
са јунаком из сопственог романа.

Ако ме пожелиш волети,
нека те не чуди што су ми
срчане коморе умотане
у црвени шал од
индијског кашмира,
јер само тако су одолеле налетима
бајонета и емотивних предатора.

Ако ме пожелиш волети,
знај да јесен мога живота
још увек чека рано пролеће.
Можда узалуд. Можда не.

Ђурђевдански књижевни конкурс

Образложење жирија

Четврт века се књижевна Србија, која није навршила тридесету сјати о Ђурђевдану и нешто пре у Прокупље, у Топлицу, на Ђурђевдански књижевни конкурс. Сви који користе српски језик, да би се изразили, шаљу до ономад поштом, или лично доставе, а већ година е-поштом, своје најбоље: песме, или приче, или афоризме, или све скупа, са надом да ће као награду добити летовање на плавом Јадрану, објављивање у часопису Ток, да из Дома културе понесу прегршт књига у издању Књижевног друштва „Раде Драинац“, или да се једноставно сретну са сличномишљеницима. Ни слутили нису Љубиша Красић и Саша Миловановић, да ће оних дана почетком столећа, покренути лепу књижевну лавину која се котрља са књижевних Олимпа, до подножја Хисара, пред собом разгонећи све немилости.

Ђурђевдански књижевни конкурс, на малорадојичке муке стављао је сваки жири, па и овогодишњи, у саставу: Јасмина Топић, Петар Матовић и Љубиша Красић, домаћин.

Одлучили су да из млађег узраста награде: Софију Коцић, Ању Ђурић, Теодору Булатовић и Лену Чавић, све ђаци, основне школе „Никодије Стојановић Татко“ из Прокупља, под маестралном просветитељском палицом Љиљане Суботић.

Старији узраст: првонаграђени је Никола Радосављевић, Смедеревска Паланка и захваљујући од првог Конкурса сарадњи са Ферилним савезом Топлица, путује на летовање, другонаграђена је Елена Ђокић из Бруса, трећенаграђена је Кристина Милошевић из Прокупља, сви ће бити објављени у долазећем 68. броју часописа Ток.

До новог Ђурђевдана, свако добро књижевна и читајућа Србијо!

Љубиша Красић

Прво место

Никола Радосављевић

МАДРУГАДА

Реч постаде месо
и ходаше пустим улицама ноћи
Клизала је самоуверено низ калдрму
Спуштала се низ брдо са намером
Неко би рекао да лута да тражи
не знајући да је то свезнајући
Нема сумње у покрету
Пут је предодређен
Низ брдо ка води
која дозива певајући
луди од узбуђења
док Реч у свом ритму
пролази поред шарених зграда
Оронулих обојених

Пролази поред белог голуба
руку које говоре
Em nome do Pai
do Filho
e do Espirito Santo
Не застаје не појми
Само наставља даље
у присуству заборављених
Они настањују тај свет
Они га називају домом
Тај свет између светова
оног од јуче и оног од сутра
Не брину они за још једног пролазника
Може бити само један од њих

Не марећи се мимоилазе
 нада и безнадежност
 Сви свеци и њихове осматрачнице
 раштркане по Лишбои
 не нуде поглед који Реч тражи
 Спуштајући се ка тријумфалној капији
 она буди све које треба
 Данас нема кашњења
 Пролазећи испод тријумфалног лука
 дочекује је ветар
 Носи поздраве радује се
 Реч корача по тргу
 Заобилази краља на коњу

Поздравља певајуће воде
 заузима место поред усамљених стубова
 и постоља испред океанског коридора
 Чека да се обистини речено
 Небо мења боју и најављује
 први зрак јутра
 Светлост сваким тренутком
 пресвлачи град у нови живот
 Поклања чудотворни смисао
 Обелодањује све скривене лепоте
 Она затвара своје свевидеће очи
 Жели да осети
 јутарњи мраз
 мирис океана
 и топлоту сунца на кожи
 И у почетку беше Реч
 а онда би чудо

Образ трне од јутарњег мраза
 Нос упија мирис недалеког океана
 Уз обалу су се поређале
 утваре модерног доба
 трагајући за трачком живота
 Из сенке Хосеа првог
 долази звук португалске гитаре
 са звуком долази човек
 бос силази степеницама
 на постоље испред океанског коридора
 Утопљених стопала
 свира водама
 а воде разносе целом свету
 и враћају њему

За њим се у воду
 спуштају певачице
 све саме црнокосе лепотице
 Свлаче се у ходу
 и испирају тугу са себе
 У јутарњој шетњи
 неми монаси праве паузу
 Окрећу се ка западу
 односе флашу вина гитаристи
 и почињу у његовом ритму
 да певају фадо
 Рибари стижу из риболова
 Лажу да су упецали бакалара
 али га и даље спремају
 и продају за мало среће
 Направио се дугачак ред
 Сва та бледа лица
 духови скоро прозирни
 као да не постоје

сваки ради нешто своје
 а Песоа је све то записивао
 и схватао озбиљно
 Са тиме почиње
 са тиме траје
 и са тиме се завршава дан
 Звоне црквена звона
 Сви стоје
 Слушају у звук
 Све стоји
 а време даље тече
 Након тога иде свако својим путем
 Након тога наставља се живот

ГИРАСОЛ

Гирасол је њено име
 Она седи у парку
 црта сунцокрете Само сунцокрете
 Пуши Пал Мал
 ретко подиже главу
 Обучена као учитељица
 носи наочаре са дебелим стаклима
 и танким оквиром
 Пролазници је питају
 да ли су цртежи на продају
 а она их отера погледом
 њеним црним очима
 опасним и разочараним
 привлачним а фаталним
 Једноставно знаш
 са њом може бити тако добро
 и тако лоше

Када је питају пријатељи
зашто црта сунцокрете
она каже да
кад црта сунцокрете
у ствари црта себе

РОБЕРТ ЦОНСОН

Лутајући градовима
Роберт Цонсон је продавао
маглу у срећи
Лагао је људе и патио је
Изјео је нокте
нервне завршетке
бол је скривао бурбоном
Новац је бацао коњима
Себе је бацао флашама
флашама и песницама
Вукао се ношен жељом за животом
На раскрсници је чекао аутобус
Угледао је човека у бордо оделу
како са друге стране седи и свира гитару
Било је другачије од свега што је чуо
Вапаји туга бол све одједном
Хтео је да купи гитару од човека
али он није хтео паре већ да се мењају
Гитара за бизнис
и Роберт Цонсон је пресудио

Друго место

Елена Ђокић

Акорди

Акорди говоре,
све тајне чуваш.
Безначајне стихове.
Тесно је међу људима,
све плаче, а нико не љуби.

Кради снег са планина,
донеси пахуље нежељенима,

донеси Сунце
нек сјаји кожом,
господари страховима.

Акорди говоре, и нек се
стихови виоре реком,
док жубор
усне милује.

Латице

Латице пљуште прстима
до краја.
Речи
остају сунцу,
док бела крила нестају у трави.
И како све вене,
љубичице су модре,
јоргован не мирише.
Док љубав остаје,
у замрзнутим латицама.

Слобода

Слобода у очима ми је,
 њене латице ослобађају,
 слогови се деле на поглавља.
 Њен смех тера напред
 гура ка циљу,
 Не стајем.
 Терају њене речи на победу,
 акорди обавијају мисли,
 њени стихови миле по прстима.
 Као ветар слободна сам,
 срце трепери минутима,
 грли својим речима.
 Слобода у коси дивља,
 лети широким крилима.
 Жубору моје реке,
 љубави мојих стихова,
 зар ме ослобађаш?
 Слободо, цветај венама,
 пумпај своје мастило,
 воли хладним мелодијама.

Бели крин

Тумарамо,
 земља се просипа по леђима.
 Замагљених очију идемо на стражу,
 док зграде падају изнад наших
 метака.

Остаје бетон,
 у сновима наших потомака.
 Бели крин ниче
 остављен на плавим грудима.

Ходаш градом, окићен рамондом.
 Тумараш, дођи ми.

Чујеш тишину, прошло је.
 Још један празник
 вечно залива вином земљу.

Разведравамо небо,
 слободно летимо,
 спознајемо мир.

Забрањујем

Осећате глад док додирујете земљу.
 Можда свега је доста,
 док облаци лете над погледима.

Узимају душу звуци.
 Како сте наивни!
 Гледате игру, упијате мирисе.
 Лажи нам ходају животом
 док размишљамо о истини.

Продајете љубав,
 причате безвредно.
 Осећају се забрањене истине.

Забрањујем угризе времена.
 Забрањујем да додир зависти буду
 ваше замке подлости!
 Забрањујем крај слободи!
 Забрањујем да тонемо до пораза.

Дно нас чека у громовима,
 везује мисли муњама, сенке милују зенице.

Треће место

Кристина Милошевић

Црвена јесен

Љубав се угасила пре јесени
и ледених киша,
поплава је само у души
оставила пустош.
Поплава узалудних надања.
Јесен је била кад сам
као лахор и буктиња
играла и чарала
волела и желела
без предрасуда морала.
Црвена јесен, једина јесен
и пролеће мог живота.

Палим вео

Палим вео
окићен златним нитима
проткан сребрним токама
паран небеским светлостима
испуњен гласном тишином
хиљадама снова, часовима усхићења лавезом паса и уздаха.
Ноћ, створена за одмор тела
спокој душе
и остварење страствених жеља.
Ноћ, та дивна ноћ
буре немилосрдно уништене
топлим сунчевим зрацима.

Остао је траг

Остао је траг на видокругу дуга
и лет се наставља птичјим перјем
док стазе наших корака
покрива лишће заборав
а шапате односи ветар.

Стоје два срца

Стоје два срца
једно према другом
стоји и камен
небо без звезда
а ни месеца нема
само тама и туга
само тишина ноћи
лудо лупање пумпе живота
неме усне расцветалих цветова
непознавање различитих светова.

Можда ћемо се поново волети

Можда ћемо се поново волети
у неком другом издању наших личности
не верујем у стварни крај
ни у лажне заклетве љубави
ако је истина
она ће поново истећи на извору
где ћемо је подмлађени испити.

Тумачења и прикази

Саша Миловановић

Све су само сања Далеких храстових шума

Мили Боже чуда великога, хоћаше нам се Далека храстова шума.

У околностима чуда, никада није касно дати се мајци, ни рано написати песму, прамајци, Далекој храстовај шуми. Свеједно гледамо ли је из предачког дворишта, са окна, што кроз шљивове гране сазнаје јуче и сутра, или чепркамо по сећањима, блиским, далеким, пријатним, уплашеним, она је увек утешитељка, радопомоћница, брзоспаситељка.

Мајка

тек што сам ти назвездао небо, мајко
и отео те од чувара кућа и мушких послова,
искрала си се кроз кише и хладна јутра

тек што сам се расплећао и стигао да те браним
од њихових шака и грубог језика,
у ходу лаку и у срећи заспалу,
није те будила шкрипа фебруарских пртина

у далекој храстовај шуми чујем јеку твога гласа, мајко
ту сам, расипам џакове Арсенијевог жита,
да те кући вратим

и поново сам љут и још не знам зашто,
не идеш за мном,
иако сам све зле речи и гласове удавио у Докин вир

и док таворим у садашњости, далек оцу и сестри, мајко
ти си нека тињајућа љубав која ову таму нагорева
и тера је да светли.

Пристојан и ук, овде бих обуставио причу о збирци песама, али ја непристојан и неук, заћи ћу дубље у шуму.

Као и свака добра поезија, ни *Храсћова* не може без живота и смрти, испреплетаних подједнако стварнолико и бајковито и зато није за оне са јефтинијим улазницама, јер да би корачали *Шумом*, потребно вам је солидно опште књижевно и ино образовање, у противном нећете се попети на брдо, са којег се види са обе стране времена и простора.

Док привидно скáдра, Љубиша (на полеђини једне књиге потписан као сабрат), покушава бесомучно, упорно да не каина, по цену а-вељања свакодневног, у све километре, да обдржи, кукавицама наизглед неодрживо, свима оборена начела оводана, претвара у неотор и неосвој куле. Од темеља до конца зидане, оним *без чећа звоно јечи и кимвал звечи*. Од силине сећања, даљина и планина, Красићев језик није ововременски ушкопљен, већ ајгира, белинама и врелинама страница, повезујући повести и новост, да је можеш наискап, каква да је.

Љубишина „кутија за писање“ није слана, јер је боравила у неутеклој Бојани, раслањивана претежно деветом пауницом, а опет преслана је, јер прилично погледује *Јовиним очима*, фантазматски простор неподојеног детета, рахиља кроз писмена *Далеке храсћове шуме*, која се спуштају у непреглед и још увек несазнај топличко-српске драме и данас. Некрив, испаштајући без сопствене кривице, попут јунака античких трагедија, Красић кроз стихове трпи потурено и кад *крушке и јајша јавранова прерађају*, он само уз *зуј ичела* и јаворину тридесетодлако препречену претиче, *друмујући и викајући* непронађене *Сшоју и Сшојана*, што их већ предуго узиђујемо у све несвршене Скадре. После рата, на овим просторима, не долази по природи, период и простор мира, већ је то пре поратовање и прерађивање, тренутак кад Триглав, Арес или неко трећи узима ваздух, залет за нановљење. Кад се згоде *бисаје иуне дукаша и иусије шрпезе*, остану само виле уместо крстова, сакривање у оградe, клетве Лазарева, коју не задржају *расшуркуће, дуго жељене колевке и смрдљиве шраве*.

Пљунувши на све што је лако и лакомо имати, Љубиша не повлађујући модерним читачима потурених блентштива, привидно пише о догођеном, *у дане шамне, који никада не буде зоре у човеку*, јер то

су дани које доживљавају, сви који су заборавили јуче, на рачун јефтиног данас. И тиме се тврдокоричи *Далека храстова шума*, кад већ није обећаном штампом.

Партнерски однос, са стиховима лако је остварив, мада је поезија уобичајено окренута у себе, јер *Храстова шума* колико год Красићева и свију је оних који се осмеле да је проникну, ма колико јој се пута враћали и остављали је, покренуће вам свет, створити нове видике, не проширити постојеће, створити вам нове. Не урачунавајући грехе описане, ни нама, ни њима, Красић словотвори песмарицу, без које макар у овим брдодољама, дани не смркавају и ноћи не свађавају.

Те је зато, у сагласју са речју године (Merriam-Webster), Аутентична/ истинита, стварна, законита, права, непатворена, веродостојна, доказала да се и у од многих заборављеној Топлици, још увек добро и кује и снује, мада нам тргови нису велики, ни дивно поплочани, сем тешким сећањима и прозуклим костима, што таворе стиховима. Њима од извора до увира реке корача човек *што рукама на шоџузине и хлебом на круне креће*.

Јатачећи истину, коју, *видео је када се у оближњем ђошоку кућала јола*, брани нас од *Вујица*, што се у све дане ткају. Пљусак речи, отрезниће и расанити све застале у обмане и подвале, сачувати боље сутра и добро данас, у свакој букви *Далеке храстова шуме*, прстохват је истине довољне да нам осоли гладне очи. Прегладнеле од вековних насилвољења, увек туђих мушких руку и плиткоплужења, што ипак данас дан ниче у многе думоврзине, сећања, на оне које смо изагнали, некако никад сасвим. Па се наново огледају у *џоџуцилим мехурима воде*, док дочекујемо погачама још од Дамјана, синове, браћу, људе нестале из гладних руку и безгласних јаука, јер срамота је за јунаком, а *џонели су што јушро све забране и шљивике на леђима, шаман кад је дим грујоћ села џочео да нас треје*, схватамо да нас иза првих радовања на вешалима у *Тојлици чекају и браћо и ошаци*, и данас као и јуче, *док арлаучу некакве слободарске џесме, она чека маказе за шишање оваца*.

Ко крене да суче стихове *Далеке храстова шуме*, читаће је као љубавна писма, Гојковицама, пауницама, укућеницама, некућеницама, милосницама, полегушама, достиглим и недостиглим *мејковима*, јер ратови су увек више женски но мушки и отуд чешће чујемо,

женским, но мушким гласом приче. Красићевом клепсидром вали крв, његова су певања, више проповедања, но приповедања, ванвременска прогноза јучесутрашњице.

И у ове и све дане, жалосно је што су *шуме ђуне љубара и неће бити жирова следеће године*, и где ће наши кад нестане Далеких храстових шума. Што нас истовремено и разбољевају и лече. Тетовирају нам, још од Перуна слободе и отаџбиномајковине, дубоко да не приметимо да смо Немири, Жеље луталице и РастрЧ(Г)ане љубави.

29. децембар, 2023. MiroslavCvetic

Душан Стојменовић

*Црне ѓарџикуле као исходи (ѓосѓ)модерне
сѓварносѓи*

(Књига Црне партикуле Дејана Склизовића – Меон издаваштво, 2024. Ниш)

У XX веку естетика као филозофска дисциплина постаје обогаћена и проширена научно-теоријски, друштвено-локалистички и идеолошки. Временом, она је формирала своју методолошку функцију тако да се и кроз микропоље истраживања потврђује као интегрална научна дисциплина која у сваком свом сектору креације потврђује једну ширу друштвено-историјску и антрополошко-васпитну супремацију. У савременој социологији и у психологији уметности анализе традиционалних и канонизованих уметничких дела узрочно-последичним ланцем неминовно доводе и откривају хеуристичке вредности дела на маргини светске позорнице видљивих стваралачких покрета. На тој маргини, на том рубу недовољно истражених поља (Бурдије) и уметничких светова (Бергер), савремена естетика доживљава метаморфозу значења и методолошку флексибилност, указујући да се и на маргини (ван)институционалне стварности, јављају продукти који делују опомињуће за савременог човека у глобалном друштву.

Од Хегелове поделе развоја уметности на епско, драмско и лирско, преко Ингарденовог сагледавања слојева у сваком уметничком делу, па све до савремених опсервација Барта и Фукоа, постоји низ покушаја да се региструје оно значење културно-уметничке стварности, које указује на интегралну спону између „неухватљивог“ и „вечног“ бића уметности са једне, и друштвеног детерминизма и знаковне променљивости, са друге стране. Оног тренутка када нас је Барт убедио да је аутор мртав, свакоме је дат легитимитет да кроз велика дела сагледа свој мали, изоловани свет. Тада се значење једног ауторског дела нужно раслојава у безброј рукаваца, где је сваки реципијент истовремено и један мали демијург који изнова исписује значење изворног текста остављајући предзнак свог индивидуалног и ко-

лективног искуства. Данас, у периоду тзв. пост-постмодернизма аутор је волшебно враћен у центар креативног збивања. Док се неки аутори сналазе у својој аутономији „недодирљивог“ ствараоца, други остају у фрагментарној иреалности свог окружења, одбијајући да поверују у могућност постојања било какве културолошке целине.

Књига о којој је овде реч управо сведочи о тој схизофреној неповезаности значења на друштвеном микропољу које је изгубило ослонац у „вечно“ важећим универзалним критеријумима. Не само да долази са маргине песимистичког одустајања да се промени свет, већ говори и о људима крње самосвести и етичке (не)одговорности, којих је данас толико много, а парадокс је да се њихово присуство и не примећује.

Збирка прича „Црне партикуле“ већ својим насловом имплицира неповезаност ликова о којима сведочи, њихову деперсонализованост, социјални (и не само социјални) аутизам, који им је и унутрашњим и вањским мутацијама одредио даљи хабитус, као и о отуђеној моћи на коју они не могу да утичу нити их то, сходно њиховим навикама, интересује.

У књизи је кроз десет прича дат приказ друштвено-психолошке ентропије коју ликови скоро и да не покушавају да зауставе. Штавише, неки од ликова полусвесно стреме аутодеструктивном разрешењу својих животних агонија, на различите начине зараћајући у језгро своје дезинтегрисане личности, перверзно уживајући у катастрофалним „разрешењима“ које им будућност, коначно, нуди. Ништа различито се не дешава ни онима који су забринуте за свој опстанак и беневоолентно гледају на своје социјално окружење и евентуалну будућност.

Бруталност која се скоро на свакој страници ове књиге рефлектује, позивајући и самог читаоца да на силу одвоји делић своје тескобе – уз кап крви и понеки грам влажног меса – са антијунака о којима чита, истовремено се улива и у самог читаоца, не дозвољавајући му да контролише дистанцу. Већина њих су већ у самом старту дезоријентисани, са искривљеном перцепцијом и на дну душевне вертикале, док на устоличену скалу моралних вредности гледају као на руинирану тврђаву, цинично одбијајући да макар и један камен те грађевине врате на своје место.

Поред те дезавуисане стварности друштвеног карактера, они постају део још једног зупчаника који представља казну за њихова морална посрнућа и душевну клонулост. Са ширег плана, неодређено и нерегистровано, као последица закржљалости бића, даље их раслојава – схематски речено – супротност бићу: његов брат близанац, онај кога су неки филозофи у својим спекултаивним претензијама покушали да абортирају, те се зато сада и јавља кроз мрак, страх, тугу и ликовање – Небиће.

Постављајући га као део бића, а не као његову супротност, аутор ове збирке ревидира традиционално схватање небића као нечег што је далеко, што не постоји и што не може да нађе уплив у димензију нашег постојања, бар док смо овде, живи и опипљиви. Као пренатални партнер бићу, подједнако је кадар да учествује у нашем постојању, што у границама класичне логике може да се окарактерише као *contradictio in adjecto*. Тиме што није ту, он јесте; и тиме што јесте, истовремено ништи наше јаство.

Ослањајући се на књижевну традицију класичних хорор писаца, пре свега Лавкрафта, утемељивача космичке страве, Дејан Склизовић буку и бес оностраног живота захвата безмерно ширим платном онострани неодређености. Стога је и погрешно да се небиће схвата само и једино као наша спољашња стварност. То је свакако феномен који посматрано дијалектички подједнако постоји у нама, те колико смо ми део њега, толико је он део нас. Облива нас као мастило споља – унутра те је изван – у нама. Ако се друштвено-политичка стварност, и поред виртуелне обмане и манипулативних струјања значења којима нас капиталистички поредак усисава у своју орбиту и може донекле разумети, па и превазићи, овај изван — у нама процес се не може ни на који начин дешифровати.

Сва три плана овог књижевног текста: бруталност људске природе која шокира, друштвени ангажман текста који критикује експанзивни капитализам на локал-глобалном нивоу, као и небиће које представља космичку динамику обезличења индивидуа, међусобно су прожета у свакој причи да се неретко сва три синтетизују у једном догађају, лику и реченици. На неким местима пак, сва три плана можемо осетити као одвојене ентитете ликова који чине галерију Црних партикула. Примера ради, у једној причи постоји убица коме не

представља морални проблем да поробљава и убија људе (први план); истовремено тог аморалног субјекта посматрамао у ширем контексту неокoliniјализма који бива диригован центрима отуђене моћи западних мултинационалних и војно-индустријских компанија (други план), а онда га видимо и као жртву архаичне магије оне културе коју поменути центри моћи покушавају да подреде себи (трећи план). Или, када група младих људи жељних забаве (први план), под утицајем наркотика и фасцинацијом културе симулакрума и продукција техничке цивилизације (други план), упадају у понор прожимајуће сабласти (трећи план).

Исто, ако пажљиво ишчитавамо сваку причу посебно, можемо видети и да је трећи план изравно дат у првом. То се на самом почетку књиге, у првој причи, најављује. Глас Ноћобдије, који нам укратко излаже своју биографију, индиректно поставља себе као свезнајућег наратора. Он који представља небиће, изван-у нама поредак који касније баца поглед на бројне ликове ове књиге, истовремено представља пролегомену и кохезивну нит свих дешавања у њој. Тако да се Црне партикуле, напослетку, могу схватити и као мозаик роман.

Оваквом својом структуром Црне партикуле представљају књигу која је свакако последица постмодерне иреалности која је вишесмислена и оставља читаоцу да је доживи истовремено и као реалистичко, али и као надреално хорор дело. Много тога зависи од читаоца, његове маште, склоности ка фантастичном, али и спремности да себе и друге сагледа реално, у свету патолошких појава којима смо на сваком кораку окружени, не изузимајући ни интроспекцију. Да ли ће књигу схватити у кључу надреализма и изван граница могућег, или као метафору која нам говори о могућем и примордијалном облику наше природе, не зависи од самог писца.

Начелна је предрасуда да је хорор као жанр (са својим поджанровима) нешто што служи за забаву, јефтину катарзу и шокирање. Шок, као што је навео наш драматург и филмски критичар Александар Радивојевић у „Агеласт, подкаст-149“, увек оставља утисак. Нешто што прво „памтимо“ (рођење), и не мора нужно да буде негативно. Овоме можемо додати да ако шокирањем откривамо примарне импулсе страха, на путу смо да превазиђемо страх и механизме страха којима манипулишу нама.

Овде се враћамо на почетни део овог текста. Насупрот свим поменутиим теоријама које одређују вредност једног уметничког дела, живимо у друштву колективне амнезије и обесмишљавања вредности, где је бављење уметношћу луксуз. То што носиоци маргинализоване побуне, као аутор Црних партикула, наступају у својству шок-терапеута, само је последица уништења тих вредности од стране доминантних мешетара у свету масовне културе. На њихове прикривене бруталности којима нас истовремено и наркотизирају, узвраћа огољеним ударцима махните трезвености.

На вештачко улепшавање стварности које се своди на ушивање маске преко лица, одговара се скидањем маске која са собом однесе и парче здраве коже.

МИЛОРАД ТОДОРОВИЋ

Красић – ђевање о љубишћу

Ко би песнику други до он сам као други могао доделити тако различита места са којих говори о ономе што и њему бежи, где му се губи језик и где га не поседује и тера га у осећај неизмерног уживања које може само подарити умирање? У песми Мајка ауторска инстанца не следи став о ауторској инстанци „смрти аутора“ Ролана Барта. Објект Красићевог певања већ по себи је место које се веже за меру нежности и уживања, али и место које може створити, као код психоза, где су задовољења била ускраћена, неизмерну штету. Овде аутор не сакрива говорника. То што читалац може лако заменити аутора не значи да је он ступио у сопствену смрт; он само своје Реално, од кога га одваја свет означитеља, испоставља као његово станиште, свима одвећ добро познато станиште. Уосталом, знамо да нема снова и фантазама где тај афективни набој из примарног задовољења није обојио многе касније садржаје у животу и учинио их својим заменама. У Красићевој песми Мајка субјект је спасилац, потенцијални мртац или херој. Скоро је непотребно говорити од кога се мајка спашава и ко је непријатељ тако вредног добра. Не може се рећи да нас Красић не настоји навести да је то спашавање за њега чисто персонална ствар али мало ко то неће доживети као неку, скоро би се рекло, објективну чињеницу у којој многи „расплећатени“ мушкарци су учествовали. Он нас тера да његовом писму посветимо већу пажњу и читамо текст сам, а не нешто друго стварајући нам не мали отпор јер је управо то „друго“ оно које добро познајемо, оно наше. У том „другом“ које Красић као не види или неће да види испоставља се видљив преостатак, резидуум у коме се једино може читати истина. Истина искуства, истина патње, истина немоћи.

На неки чудан начин Красић нас смешта у строго омеђен простор „фебруарске пртине“ не дајући прилику и велики простор личним асоцијацијама које ће откривати различита значења. „Искрадање кроз невреме“ (кише и хладна јутра), односно спашавање кроз нешто мање зло, јека глас изгубљене мајке (у шуми) уз неизбежну удаљеност од оца („далек оцу“), Закона – не оставља никоме велику палету могућности.

Значење носи пртина која исцртава опасност и ризик од сваког скретања. Херој је увек пред животном дилемом: наставити или одустати. Тиме Красић постиже да сам текст чува своју тајну о ономе „исправном“, истини којој стреми, рекло би се и смислу књижевности.

Извор иницијативе и акције (спашавати враћајући кући да би се супротставило насиљу) је сам субјект потчињен значењима у којима је изгубљена двосмисленост његовог статуса (сина и мушкарца хероја наспрам оца). Слобода коју је субјекту донела сила организма („расплећеност“) само открива статус потчињеног бића које би желело кроз херојство бити отац, постати Име оца.

Смештајући се храбро у оно од чега се бежи – некохеренцију и контрадикције – уз помоћ незадовољства због, како рекосмо, незадовољног поседовања језика („љут сам и не знам зашто“) Красић лако одводи читаоца изван њега препуштајући га његовој личној ситуацији немоћи и ономе што није. А ту је ситуација поприлично одређена. Субјект који је друго од онога што јесте – како психоанализа и Лакан посебно говоре – приморан је на „стварање“, неки би више волели рећи креацију, чак и онда када се ту јавља озбиљна претња - из фантазама сваког детета које се видело у њему – Докиног вира. Ту се Красић одважио да истакне подељеност субјекта против себе самог који када се надахнуо мушкошћу био спреман на отпор оном моћном очевом „не“ да би био оно што јесте, упао у моћ жудње и њене видљиве манифестације незадовољства.

Може ли бити нешто изгубљеније од мајке, првог објекта доброте, првог задовољства, првог другог? „Искрала си се“ – изгубљено а неизбежно (Лаканово) реално испоручује незадовољство које ни песник не успева спецификовати. Отуда љутња без мотива, не због изостанка узрока, већ због мањкавости и ограничености симболичког поретка. Оно није део свесности коју нам језик дарује и уместо тога производи жудњу, оставља неку непотпуност, неки недостатак. Како је незадовољство структурно – херојска намера (одбрана, враћање) не дотиче се губитка већ оно што се стално понавља осветљавајући ону забрану која стоји над примордијалним задовољством. Красић – не бранећи аутора попут Барта – стално указује на подељеност субјекта у себи као своју судбину управо зато што Мајка мора бити изгубљена. Ту подељеност је немогуће избећи и због неизбежне муке двоструког пот-

чињавања с једне стране моћном, насилном закону („немаш право на мајку“) и, с друге, оном законском (очевом) „да“ („моје је право и бол другог“). Отуда су некохеренција и депресија увек плодно тло за побуну.

Красић огољује едипску позицију сина смештену у универзални фантазам спасиоца дозвољавајући да сама намера буде изгубљена у означитељима, расутим попут цакова Арсенијевог жита. Син је добио поруку да је уверење у херојство сина против, како Красић каже, „чувара куће“, Имена оца, опасно јер је унапред осуђено на неуспех. „Док таворим у садашњости“ чежња му осветљава расцеп у њему који га чини далеким, одвећ далеким – оцу. Не може бити приближавања оцу који га је лишио примордијалног објекта и незамисливог задовољства које има снагу жудње за коју се зна да не може бити никада задовољена.

Испостављајући ту истину као персоналну Красић избегава да се то види другачије осим као његово право значење. Он ће препустити да то уместо њега каже психоанализа, Фројд и Лакан удружено. За Јунга, који је неоправдано питкији за књижевност, ту нема места. Својим стиховима и смештеношћу у (психоаналитичко) писмо Красић као да хоће да каже, попут Дерида, колико је Сосиров говор од мање моћи од писма. Красић не транскрибује Идеје у стихове; он је Идеја, односно његова патња, његово реално.

Статус мајке, односно Мајке јесте трансцендентално означено, значење које другима, а зашто не рећи свима, одређује место тиме колико је „добар“ а колико „лош“ објект. Красићева изгубљена мајка – од звезданог неба до „тињајуће љубави“ и „таворења у садашњости“ – је темељна истина сина. Наизглед Красић не покушава учинити језик прозирнијим него што јесте. Тешко га је учинити јаснијим. Има се утисак да он кроз њега види изгубљени објект. Иронија живота је да примордијални објект мора бити изгубљен за субјект. Присетимо се овлаш само исте теме код Јесењина, Вајлда, Твена, Бећковића или Море Алечковић па ће се видети да Красић пева о структурној позицији, Мајци (с великим М) стварајући утисак да се ради о одређеном објекту. Ни он ни било ко други га не може тражити нигде друго до у реалном. Добро је што је Красић од реалног прешао на принцип реалности чинећи ту јаку намеру неимперативном. Он неће ни истрајавати на жељи нити ће доћи у позицију Антигоне.

Есеји

Милорад Тодоровић

Психоаналитички ојледи

Психичка реалност

Где год да је - реалност (стварност, збиља) је увек у субјекту. И она стварна, материјална реалност је једним делом психичка реалност коју је тешко прецизно обухватити у материјализацији унутрашње нужности субјекта. Са несвесним субјекта, несвесном жељом и фантазмима психичка реалност је постала онај простор који динамска психологија не може избећи, а да не оштети ту „реалност”. Тиме што је видео да неуротски симптоми нису директно везани за стварне доживљаје, већ за жеље у фантазији (Freud, 1970г: 37) није се могло побећи од психичка реалност. Без хипотезе несвесних процеса не би могла ни постојати хипотеза о психичкој реалности. Превладавање психичке стварност и у неурози и у психози Фројд је видео као процес надомештања реалне (спољне) реалности психичким реалитетом на исти начин на који се при болном прелазу са принципа задовољства на принцип реалитета ствара сурогат за нагонско задовољство од кога се морало одрећи у стварном животу. Начин на који се касније експлоатише тај „забран“ фантазија који се тада створио, колико је повлачење од стварности која не доноси задовољење и да ли ће се моћи пронаћи пут натраг у стварност зависило је целокупно понашање. Немогућност да се нађе пут натраг неизбежно је водило у патологију. У фантазији задовољене несвесне жеље имају потенцију деловања у супротним правцима, позитивним као у уметности и негативним када се бори против непријатних унутрашњих осећаја занемаривањем принципа реалитета, што је полазна тачка озбиљних бо-

лесних поремећаја. Коефицијент еластичности код одвајања ја од спољног света не сме прећи одређену меру како би се избегло пуцање.

Најпрецизније речено „психичка реалност“ означава несвесну жељу и с њом повезане фантазме. Како је целокупно људско мишљење делом сукоб а делом компромис између предсвесних и несвесних система чини се да је човек увек у простору психичке стварности. Не спорећи улогу стварног у фантазмима Фројд само хоће да стави акценат на различита испољавања несвесне жеље у овом имажинарном сценарију чија је сврха да маскира стварност и упућује на супротност са стварношћу. „Психичка стварност“ није синоним за унутрашњи свет, психолошко поље, већ се ради о језгру „стварног“ поља насупрот већини психичких феномена. Широко распрострањено постојање лудих идеја, идеја које су приступачне логичким аргументима, говоре како оне долазе са неког другог места удаљеног од стварности. Ако се једна луда идеја, каже Фројд, не да отклонити довођењем у везу са стварношћу, онда она свакако и не потиче из стварности (Freud, 1970б: 234). Наивно би било постављати питање да ли је то друго место, језгро „стварног“ мање стварно од материјалне стварности. Несвесно, „оно што свест не само да зна“ (Freud, 2003б: 112) јесте „језгро нашег душевног живота, онај део у нама који је много ближе божанском од наше свести“ (Freud, 2003б: 120).

Повезаност фантазма са несвесним не искључује њихов подстицај из реалног живота. Оно што се добија самом анализом нису репродукције стварних догађаја него творевине фантазама које служе као нека врста симболичне замене за стварне жеље и одвраћање од актуелних задатака. У несвесним фантазијама аналитичари неретко откривају међусобно веома различите верзије догађаја из раног детињства, поготово оних у вези са инфантилном сексуалношћу, којима одрастао човек покушава да избрише успомене на непријатне догађаје (рецимо, аутоеротску активност). Нема правилног увида у ток психичког са прецењивањем моћи свести и без схватања да је несвесно општа основа психичког живота. У Тумачењу снова Фројд каже да је „несвесно она стварна психичка реалност, нама по својој унутрашњој природи исто тако непозната као и реалност спољног света, и оно нам је подацима свести исто тако непотпуно дато као спољни свет у подацима наших чулних органа“ (Freud, 1970ф: 262 II).

Из разлога што „несвесно“ нису присвојиле све теорије то у психологији још увек није дат прецизан одговор на то шта се уопште сматра реалношћу и с каквом се врстом реалности има посла у психолошкој пракси (терапији) и истраживању. То се, пре свега, односи на нејасноће о питању односа између субјективности и психичке реалности. Увођење психичке реалности као одлучујућег фактора при настанку патологије и релативизовање реалне реалности омогућили су психоанализи да пребаци тежиште са стварног, спољашњег, објективног, физичког на несвесне фантазме, чиме је унутрашњи свет добио место које му припада у изградњи „психичког“. Иако је психичка реалност лоцирана и у несвесном, Фројд није имао намеру да целокупно искуство прогласи за чисто субјективно, већ је сматрао да искуство рефлектује несвесне утицаје, прецизније речено, несвесне жеље и фантазије.

Како су сви облици спознаје субјективни и, самим тим, подложни утицајима несвесног, чини се да психичка реалност и субјективност одражавају несвесне утицаје у различитом степену, односно показују варирајуће степене објективности. У прилог томе говоре и она свесна стања, као кривица и анксиозност, која су таква само зато што су резултат несвесне динамике покренуте неким трансфером, пребацивањем на неку објективну ситуацију. Није спорно да чулни подаци као перцептуална спознаја спољних објеката имају већи степен објективности од чистих фантазија које су својим већим делом субјективне и мало се заснивају на објективном. Наглашавајући важност психичког реалитета и за структуру и за психологију која хоће да разуме ту исту структуру, овде се хоће истаћи свеprisутност тог реалитета заснована на оној способности инфанта да од самог почетка живота формира примитивне објектне релације у стварности и фантазији. Већ ту на самом почетку живота дете се нађе у зачараном кругу где реална искуства неизбежно утичу на несвесну фантазију, а онда оне утичу на ту реалност. Тако грађена психичка реалност остаје да постоји целог живота у сваком субјекту. Потпуно је исто рећи да тежина патологије одређује важност и улогу психичке реалности или да се свако јачање психичке реалности одражава на произвођење патолошког.

Психологија или, тачније речено, све психологије, јер се не може говорити о једној психологији, претпостављају, истражују и стварају реалитет. Међу њима, углавном оне које се могу означити динамским чине то тако што одређују своје критеријуме детерминисања „психичког“, одређујући феномене које ће сматрати психичким, односно психички релевантним, и обрађујући их херменеутички, то јест придајући им одређено значење и значај, препознајући их на специфичан начин. „Психичко“ које се образује, гради или манифестује у реалитету, или, опет тачније, реалитетима, тешко може бити нешто хомологно с физичким светом који захвата природна наука. Но, не само то. Не треба сметнути с ума да реалност физичког света коју захвата природна наука и није ништа друго до психичка реалност природњака, и то тек један део психичке реалности научника који припадају природнонаучној комуникацијској заједници. Хетерогеност, разнородност пак „психичког“, која не може бити ни теоријски ни емпиријски спорна, искључује сваку могућност да психичка реалност може бити нешто једноставно, саобразно себи и саморазумљиво. А управо се та (сцијентистичко-идеалистичка) заблуда среће и у психологији и психијатрији, а наиме, да из истраживања, нарочито оних која теже научној објективности тако што следе строге захтеве природне методе, произлази да постоји само једна једина реалност, која се може идентификовати као свесно научнички истинито субјективно искуство.

Јасно је да се може говорити о више реалитета. Рецимо, реалитету идеја, у који, као једна његова (под)врста спада и реалитет научних идеја, који се испоставља само као научничка конструкција реалности (каткада) с претензијом на истинитост као једним јединим исправним поклапањем с реалном реалношћу. Затим, може се говорити о психичком реалитету, који је с обзиром на хетерогеност самог психичког, двоврстан: било реалитет психички свесног, било реалитет психички несвесног. Може се говорити и о малочас узгред поменутом реалном реалитету, који опет може бити различито појмљен – не само као малочас поменута научничка конструкција (реалне) реалности него и као нешто сасвим друго, као једна врста реалитета, који није ни идеални (па ни идеални – у било ком смислу) реалитет,

ни психички реалитет свесног, ни психички реалитет несвесног, већ, на пример, четврта врста реалитета, „остатак“ у односу на три претходне врсте, нешто као феноменолошки реални реалитет, независан од сваке идеје и сваке психе, било чије идеје и било које и било чије душе.

Чини се да би сад требало да буде јасно да број и међусобни однос реалитета зависе од наше слике света, нашег Weltanschauung-a, кога, опет, каткад уопште нисмо свесни, а никада га и не можемо бити до краја, потпуно свесни, мада би и као научници, а посебно као психолози, једнако као и филозофи требало да настојимо то да будемо у што је могуће већој мери, а не да сциентистички наивно-игнорантски успостављамо монопол или бар несумњиву хегемонију психичког реалитета свесног искуствено истинитог као јединог реалитета, или као ексклузивног, једног јединог релевантног реалитета, који је метрон, менсура (не)постојања, или (не)релевантности свих осталих реалитета.

Ситуација би дакле требало, због саме психологије, да буде потпуно другачија. Нужно би било да општа теорија психичког постулира врсте реалитета у оквиру „психичког“. За многе теоријске приступе питање коју реалност захвата психологија јесте збуњујуће („Откуд сад то?“), а неки имају и „прецизан“ одговор: „Па реалност је реалност и не може бити ништа друго.“ Ту за психологију почиње проблем, јер реалност може бити и оно што за неке није реалност, потом реалност може бити и оно што није реалност ни за ког другог осим мене, оно што се подразумева, али и оно што се не може ни замислити, оно реално али и оно ирационално, оно исправно и погрешно. Зар о томе не сведочи свако сећање, било да га је оживела присила неке истине, било да је хотимично побуђено сећање? Када би постојала само једна реалност, онда би свако сећање, сваки сан, свако хипнотисано стање или патолошка продукција били увек израз истог садржаја који представља ту реалност, што се никада не дешава.

Човек не само да увек не располаже својим током мисли већ и настоји да се ослободи притиска логике чиме себи приређује уживање. Уосталом, како је то Фројд истакао у „Досетка и њен однос према несвесном“ увек је лакше и лагодније одступити с пута мисли којим се кренуло него га се држати, лакше је помешати разноликости него их супротстављати и да је чак угодније прихватити начине зак-

ључивања које логика одбацује (Freud, 1970ц: 129). Делатност фантазије и базира се на неком облику субјективне условљености отпора према ограничењима која се траже у мишљењу код одвајања истинитог од лажног у реалности. Отпор против насиља мисли и реалности је далекосежан и дуготрајан. Човек као „неуморни тражилац уживања” (Freud, 1970ц: 130) лакше ће се одрећи реалитета него једном доживљеног ужитка.

Није оно што психологија спознаје само оно што је свесно, што се зна, оно чега се неко може сетити. За њу је још значајније оно што пружа отпор знању, сећању и обнављању у подручју свести. Свако психолошко истраживање, због самог психичког функционисања, подразумева оба та аспекта која су укључена у оно што бисмо могли означити као искуство реалности. Каква је природа искуства реалности можда је најлакше видети у клиничком раду, који заправо и почиње тражењем да субјект исприча читав свој живот и историјат своје болести. Оно што уследи највише личи, како је истакао Фројд приказујући случај своје осамнаестогодишње пацијенткиње Доре, на напловну реку, гомиле стења, пешчане спрудове и плићаке, односно на пуно конкретних информација, њиховог пресушивања, празнина и загонетки (Freud, 2003е: 18). Поред онога што се може квалификовати као свесно и неискрено задржавање онога што би требало испричати, свесне неискрености, ту постоје и несвесна неискреност, као и варке и празнине у сећању. Несвесна неискреност и свесна неискреност свакако не спадају у исти регистар. Управо комбинација ове две реалности, чији је однос у различитим неурозама различит, условљава да неуроza својим феноменима збуњује и самог субјекта, али и психолога и психијатра. Успешно лечење неуроza увек је праћено сазнањем много тога новог што се на самом почетку истраживања није ни могло замислити. Та разлика коју обзнањује сам психолошки третман тражи пре свега од психотерапеута велику истрајност или, како би Лакан (Lacan) рекао, „још“, то јест настојање да се нешто не пропусти.

Није то само етички проблем већ и проблем сазнања. Без тога је немогуће одгонетнути ко је онај који пати. Је ли то одрастао човек или је дете? Најлакше би било рећи да се жале само одрасли, што би било поједностављење. Никада није лако одгонетнути да није реч о јадиковању детета, о реалитету који је у дубокој колизији с реалите-

том одраслог. То знање врсте и природе реалности намеће психологији да у пракси никад не може да постоји никакво унапред одређено знање. Оно се у сваком појединачном случају проналази. Али, управо због тога што не знамо шта је у уму друге особе, немамо право да исказујемо свој ум. Увек треба правити разлику између тога шта мислимо о мишљењу пацијената и тога шта знамо шта је пацијенту на уму. И о тој разлици треба увек мислити.

Тешко је схватити како општеприхваћен став да су подаци свести у великој мери непотпуни и да постоје психички процеси чије објашњење захтева постојање других процеса о којима свест не сведочи – није преведен у опште прихватљив теоријски став. Потпуно је нејасно зашто је за неке психолошке теорије и данас још увек споран иначе евидентан емпиријски став да своје постојање никад не сазнајемо као свеобухватно. Свакодневно искуство упућује на идеје за које се не зна одакле потичу. Трагање за њима може се одвијати само уз став да не постоји прозиран субјект и да трагалац мора бити спреман на изненађење. Када се у психолошком приступу полази од разлике између другог, који може да буде прозиран, и Другог, који може да лаже или да говори аутентично или да не говори, тек онда су различити реалитети узети у обзир. Улога психолога јесте да буде у служби овог Другог, који је скривен од спознаје. Један пацијент који је замарао оцу што му је куповао фирмиране патике, мотоцикл или било коју другу ствар без његовог знања и избора, није то радио зато што је за њега очев укус био неприхватљив, већ због очеве добротне исказане куповином ствари које је син сам желео, куповином (добротом) која је онда у сину изазивала осећање кривице због интензивне мржње коју је иначе осећао према оцу. Едип оцу никада не прашта, јер је немогуће не осећати се кривцем пред њим као пред Законом. Реална реалност, уобличена у потребу за индивидуалношћу (односно потребу за самосталним изборима у куповини), коришћена је да камуфлира психичку реалност (мржњу према оцу због кривице коју је осећао према њему). То језгро његовог проблема није се могло лако изменити зато што му сопствено Друго није било ближње. Начин на који то Друго нешто закључује или чини – показује зашто нема симптома без значења и зашто сваки симптом служи за представљање нечега до чега се не може доћи без тумачења. Симптом је више од било

чега другог указао на више значења и показао како служи за представљање неколико мисаоних токова.

Када је Фројд, одбацујући теорију завођења, одбацио и каузалност објективне стварности у настанку симптома, увео је психичку реалност у објашњење патолошког функционисања. Уместо посматрања реалности као каузално детерминисане односно детерминишуће, каузално се посматрало искуство реалности, чиме је тежиште померено са стварне (физичке) на психичку реалност. Фантазије које се трансферишу у наводна сећања постале су примаран предмет науке о души. Фантазије никле из нагонских мотива, поготово оних либидиналних, потискивањем постају сила која доводи до тога да се оне бркају с опажањима и сећањима. Не треба посебно истицати да није у питању свесна активност и да се вољом на то не може утицати. Не само пацијенти (мада они доследно) сматрају та „сећања“ за објективно реална иако се догађаји из тих сећања нису одиграли, што ће рећи да нису објективна збивања. Она су психички реална управо зато што су пацијенти сматрали фантазије за реалне.

Све оно што пацијент износи у терапији о свом детињству заснива се на сећањима која у много већој мери говоре како је дете доживљавало те догађаје из прошлости него шта се заиста догодило. Одговори на питања за коју је од те две реалности (доживљену и стварну) субјект заинтересован и зашто баш за њу јесу и теоријски неопходан корелат симптома болести. У таквој потрази, прустовски речено, за изгубљеним временом није реч о памћењу, ни о сећању, већ о „потрази за истином“, и то истином која се најчешће не жели знати и која се покушава (про)наћи на месту где никада није ни била. У оном великом Другом, који је превасходни интерес истраживања. Не само свесна и несвесна неискреност, празнине и варке у сећању, већ и сачувани догађаји у памћењу, којима се измени временски след и тиме укида њихова међусобна повезаност, суспендоваће реалну реалност зарад искуства реалности, то јест психичке реалности. Лечење и практички и теоријски увек тежи супротном од онога што пацијент чини под влашћу психичког реалитета. Или, како Фројд каже, све док пацијент не постане свестан својих фантазија, дотле не може располагати интересима који су с њима у вези (Freud, 2003e: 61). Исправљене уврнутости у сећању, што је теоријски циљ лечења, омогућавају

реализацију практичног циља: отклањање симптома. Није тешко закључити како су ова два циља подударна: када се један постигне, постигнут је аутоматски и други. Свему томе претходи схватање разлике између различитих реалитета у које се субјект сместио, било својом вољом било против ње.

Зато је терапијска пракса, чији циљеви нису никада били искључиво научни, омогућила постулирање модела функционисања психичког апарата у коме су сви облици реалности стављени у исту равн, имају исту вредност, без чега би било тешко говорити о поретку. Све теоријске конструкције дубинске психологије, а пре свега психоанализе (инфантилна сексуалност, индивидуални симболизам, фантазматски свет, несвесно...) биле су изграђене полазећи од резултата праксе која је у стању да мисли неки феномен и онда када му даје посебан облик у неексперименталном оквиру јер сама својства предмета онемогућавају мењање тих датости да би се утврдили неки стални односи.

Свако научно размишљање полази од извесне датости која се подвргава елаборацији чији је циљ и да се у ту датост уведе изванредан поредак, као и да се та датост уведе у одређени поредак. У односу пацијента и терапеута, односу који је и често и углавном драматичан, јер га карактерише изразита измењивост и осећања и опажања која припадају различитим реалитетима, пацијент репродукује ситуације које су управљале његовом еволуцијом. Разликовање два лица која постоје у трансферу јесте оно без чега је тешко говорити о способности терапеута да разуме унутрашњи свет субјекта и поготово његов психички реалитет који је предмет мењања. Право лице пацијента може се трансфером веома успешно сместити у отпор, и то утолико пре, више и јаче уколико пацијент макар само интуитивно слутити да се исход који терапеут нуди његовој неурози налази у чињеници да је сам на анализи. Друго лице трансфера износи на сцену жељу која не добија задовољење, јер је реч о жељи коју је структурирао мањак, који у основи није мањак објекта, него мањак бивства. Управо тај мањак проузрокује говор. И, наравно, реалитет који ће се конструисати.

Сам трансфер је омогућавао сагледавање нужности преносења тежишта с физичке реалности на субјективно искуство паци-

јента. Потенцијална разилажења између психичке и физичке реалности навеле су Фројда да суштинско значење психичке реалности лоцира у несвесном. За Фројда није било спорно да је трансферна љубав облик психичке реалности и да је разликује од стварне љубави иако је она била права љубав. Међутим, са стварном љубави ствари нису тако јасне и једноставне, а и сличност с трансферном љубави није тако мала. Ако је психичка реалност еквивалентна субјективном искуству, онда су трансферна љубав и стварна љубав облици психичке реалности, с тим што се разликују у степенима објективности. Колика је објективност стварне љубави, може се судити по томе што је први закон љубави субјективан. Постати заљубљен, како каже Жил Делез (Gilles Deleuze), значи издвојити некога по знацима које носи или одашиље, постати осетљив на те знаке. То значи да вољени имплицира, обавија, затвара један свет, који треба одгонетнути, то јест тумачити (Deleuze, 1998: 10). Особа која се воли јесте непознати свет који тражи тумачење. Следећи Делеза, лако је видети да волети значи тражити да се објасне, да се развију ти непознати светови који остају обавијени у вољеном, због чега (се) смештамо у нешто што само претпостављамо или трансферишемо. Будући да оно што се добија од вољеног (гестови, миловања) изражавају тај непознати свет који нас искључује, то љубавни знаци никада не могу бити празни знаци, већ су то, како Делез каже, лажљиви знаци. „Тумач љубавних знакова нужно је тумач лажи“ (Deleuze, 1998: 11). Ако је свет који изражава вољена жена увек свет који нас искључује и онда чак када нам она показује наклоност, како мисли Делез (Deleuze, 1998: 12), онда и стварна љубав није много одмакнута од фантазама, то јест од психичког реалитета. Делез то прецизно каже када истиче да разлози љубави никада не леже у ономе кога волимо, него упућују на приказе, на које се по сложеним законима оваплоћују у ономе кога волимо (Deleuze, 1998: 29).

Да се не може одмаћи од фантазматског света, јасно је свима онима који у разумевању психичког функционисања и појединачних садржаја полазе од примарности психичког апарата у коме свако опажање које оставља трагове сећања нужно улази у подручје несвесног да би преко предсвесног било видљиво као моторичка реакција.

Пролаз надражаја кроз те различите системе, чији графички приказ делује убедљиво (Тодоровић, 2014: 65), увек их обоји природом свих система. Сваки чулни податак долази у контакт с бројним асоцијацијама чија је основа у мнемичком систему и бива још више искомпликована системом несвесног. Тешко је замислити да било који „податак“ може избећи овај ход кроз системе психичког апарата и ту не добити субјективно карактеристично уобличену природу. Стога и кажемо да је свако сазнање објективне реалности по својој природи манифестација психичке реалности. Оваквим проширењем концепта психичке реалности она обухвата пун распон субјективног искуства и укључује и његову повезаност с несвесним, на чему је Фројд инсистирао. Полазећи од тога да су сва наша сећања несвесна (Тодоровић, 2014: 66), како то нужно следи из менталног апарата, ово проширење само прецизира изванредно Фројдово разликовање психичке реалности, који има доминантан утицај на психичко функционисање, од реалне реалности. Одустајући од заиста велике заводљивости концепта завођења (које одустајање, као што је познато, Шандор Ференци (Sandor Ferenczi) није подржао), Фројд је у свом постседукционистичком виђењу порекла неуроza могао да повеже (сексуалну) трауму с испуњењем едипалних жеља и с накнадним преправљањем тог догађаја, преправљањем којим тај догађај добија смисао, патогену моћ и делотворност. Концептом накнадности траума увек припада психичкој реалности. То је Фројда навело не само да одустане од тога да објективној трауми приписује моћ да произведе патологију већ га је навело и на то да шире схвата контекст психичког функционисања. У писму Вилхелму Флису од 6. јануара 1896. Фројд пише да је психички систем настао наношењем слојева један на други тако што је с времена на време постојећа грађа која је састављена од трагова сећања доживљавала преправке у складу с новим односима, неку врсту преписа (Masson, 1985).

Оваквим ставом о ретроактивности психичких садржаја Фројд је указао како субјект поново тумачи своју историју својим фантазмима о њој, од којих је сваки симболички израз његових тренутних проблема. То значи да поновно тумачење служи субјекту као средство да захтеве актуалне стварности прогна у имагинарну прошлост. Тиме

се изазива стално кретање између реалне реалности и психичке реалности. У том се кретању, наравно, не преправља целокупно доживљено искуство, него се бирају делови који се у тренутку доживљавања не могу уклопити у неку значењску целину. Проблем је у томе што, колико год били мали, ти изабрани делови које преплави психичка реалност и који тако постану њен саставни део утичу доминантно на понашање и доживљавање. Увек се из неког сложеног скупа издвајају неки сегменти или поједини фактори којима се приписује улога врховне истине и самим тим се стављају против осталих делова целине. Издвојени делови као узроци доводе до стварања неурозе. Битно је схватити да се углавном ради о деловима који полазећи од реалности делују у регресивном смислу (Freud, 2003e: 65).

Управо зато што се у основи целокупног психоаналитичког разумевања налази разлика између фантазије у унутрашњем свету и спољног света, разлика између психичког и реалног реалитета, то разликовање нам омогућава и да сагледамо колико је наша спознаја спољне реалности такође под утицајем субјективних и чак несвесних фактора. Колико год то релативизирало строгу Фројдову поделу на реалну и психичку реалност зарад прецизног одређења значаја ове друге, чини се да је и наше искуство које је оријентисано на спољну реалност облик психичке реалности. И најмања нарцистичка повреда коју доживи субјект доводи до погрешног опажања не само тог геста него целокупне мотивације објекта према њему. Немогућност да се савлада такав један животни проблем увек је последица неких несавладаних момената из личне историје субјекта и увек је питање шта се збило током развоја на некој од развојних линија, питање оног оштећења на одређеној линији које је у садашњој ситуацији изазвало окретање ка детињству показујући пут либиду који се услед нарцистичке трауме повлачи из живота. То је у суштини основни постулат развоја неуроза у каснијем животу које следе рано посејано семе, траг неуроза у ранијим годинама. Само из искуства Фројд је могао закључити да неуротични симптоми нису директно везани за стварне доживљаје, већ за жеље у фантазији, и да за неуроцу психичка реалност више значи од материјалне (Freud, 1970г: 37).

Само на први поглед може постојати дилема да ли пацијент који препричава догађаје из детињства препричава стварне догађаје

или фантазије. И постојање психичког апарата и концепт накнадности упућују на нужно постојање и једног и другог у субјективном искуству, што поред своје теоријске вредности има и практичну вредност. Чак ако се намеће утисак да је реч о фантазијама које немају никакво реално значење и које имају функцију да прикрију стварну личну историју, било би погрешно рећи то субјекту (пацијенту, детету, раднику). После тога, како сматра Фројд, не би се могло рачунати на његову сарадњу да се те фантазије приведу свести (Freud 2003e: 61), чиме би и посао мењања био суспендован. То што се инфантилни призори виде као регресивне фантазије, а не као сећање ништа не мења у терапеутовом прилазу пацијентовој истини. За пацијента су препричани догађаји стварни део прошлости и терапеут ће реалност испричаног оставити за касније да не би себи ускратио могућност уласка у психичку реалност која обликује фантазије.

Иако знамо да је у свету неуроza психичка реалност одлучујућа, погрешно би било мислити да ти пацијенти нису свесни објективне реалности. Један агорафобичар неће се плашити улице у присуству других јер је свестан да они „чувају“ његово искушење. Уосталом, сами чулни знаци приморавају нас да тражимо њихов смисао у предмету који их носи или одашиље. Отуда сваки од наших утисака има две стране: једним делом је увучен у предмет, а другим делом је продужен у субјекту. Овај други део који улази у субјект подложен је томе да у зависности од субјектовог интереса који неко фрустрира, оштећује или заводи – поприми значење које стварно нема. Било каква велика повреда или неко спречено искушење нужно уводи хотимично сећање у коме се налази потврда и тумачи се на начин који иде припадајућим осећањима. То је и разумљиво јер сваки знак истовремено и означава предмет и значи нешто друго. Није тешко закључити, полазећи и од тога да језик уређује наш однос са светом као и с нама самима, да је сам знак једним делом укључен у психичку реалност. Поготово ако се има у виду говор психичког апарата после проласка знака кроз различита делове тог апарата.

Систем психичке организације је систем субјективизације који функционише као регулатор субјекта. Тај систем омогућава ону спознају спољне реалности која није под утицајем субјективних и несвесних фактора. Он је инструмент кроз који се преламају и чулни

подаци и сва друга искуства. Једна млада, образована девојка дошла је на психотерапију зато што није знала да ли треба да остане у вези, али ни како се такве ствари решавају. И све своје друге животне ситуације она је видела и доживљавала на идентичан начин. На послу је била под притиском јер је сматрала да се од ње очекују ствари за које она није налазила рационалну оправданост, али није била сигурна да ли је такво њено гледиште било оправдано. У породици су јој проблем правили очеви ставови о којима се, иако су јој били потпуно неприхватљиви, свакодневно пропитивала да ли је у томе у праву. Када би за то неслагање налазила оправдање у својим надмоћним, рационално, добро заснованим, аргументима, одмах би се присетила очевог става о њеној хладноћи која је постала аргумент за одбацивање очевих погледа. Разлог за њене танке, лако пропустљиве границе ега или „танку кожу“ могле су постати јасне кад је рекла: „Моја мајка не постоји; она само постоји да би се бринула о оцу“. Недостатак мајке (њене подршке и љубави) која је била смештена у оца и очево намећање воље која се беспоговорно морала спроводити створили су потпуни отпор према свим оним ситуацијама у којој је она морала чинити „очекивано“, свеједно да ли је реч о волети, радити, понашати се. Као што јој је отац као детету говорио да је хладна сваки пут када није прихватила неку његову сугестију, она се као одрасла девојка нашла у позицији „између“ наводног незнања шта чинити и да ли то треба чинити. Њена психичка реалност је без сваке сумње еквивалентна субјективној свесности.

За разумевање оваквог функционисања нужно би било схватити: Каква је реалност садржана у њеном исказу? Да ли су њене квалификације одсликавале историјску истину или су биле ретроспективне реконструкције сећања на детињство обликовано у игри жеља и фрустрација? Шта од њених исказа можемо сматрати за психичку реалност: цео спектар интрапсихичких мисли или само скривену димензију несвесног? Без укључења и свесних и предсвесних и несвесних аспеката искуства, као и пута жеље тешко би било видети колико је психичка реалност еквивалент субјективном искуству.

Познајући развојне кораке у смени (и функцији) принципа задовољства принципом реалности, није тешко закључити да је интеграција субјективности и објективности увек развојно достигнуће.

Наравно, увек као веће или мање, одређено реалитетом или фантазмама. На почетку онога што ће одређивати количину заступљености психичког реалитета, подвојености, Другог налазе се управо фантазми који владају тим психичким реалитетом. Још од Мелани Клајн (Melanie Klein), као и Сузан Ајзакс (Susan Isacs) и Хане Сигал (Hanna Segal) познато је да фантазија није претежно бекство од реалности, већ је константно у хармонији с реалним искуствима, у сталној интеракцији с њима. Када нека одрасла особа не зна да препозна добро-намерна дела или одбија да прими поклоне, засигурно се ради о фантазији коју је дете искусило у раном детињству када је „дар“ или „поклон“ дошао с великим закашњењем због ко-га је дете већ покренуло фантазме напада и уништавања „лошег“ објекта који је фрустрирајући и угрожавајући. Рецимо, многе мајке су биле у прилици да виде како гладно, гневно одојче одбија да узме понуђену му дојку коју је тик пре тога видело као „лошу“ и прогањајућу према којој су покренуте фантазије нападања и уништавања. Стварна дојка, како каже Хана Сигал, када се поново врати да би нахранила бебу, не осећа се као добра дојка која храни, већ је овим фантазијама изокренута у застрашујућег персекутора (Segal 1982). Остајући у несвесном, овакве фантазије лако могу да управљају понашањем одраслог и тамо где се њихов утицај тешко може замислити. На пример, у поремећајима исхране, у неповерењу у друге, латентној агресиви према другом, одбијању уношења интелектуалних садржаја, одбијању учења и сл. Психичка реалност коју чине несвесне фантазије константно утиче на перцепцију и интерпретацију стварности. Динамика постаје још сложенија због тога што су и фантазије подложне утицајима обеју стварности. Тада се свака спољна мотивација прелама у фантазијама доживљавајући спољни свет као више или мање лош, што је немогуће да се не одрази и на сопствени доживљај селфа.

С друге стране, легендарна игра форт-да указала је на одбрамбени аспект фантазматског света. У случају Фројдовога унука радило се о његовом излагању на крај с губитком одсутне (мајке). Та игра указује колико је нетачно сматрати да деца бркају фантазију и реалност. Штавише, мала деца сасвим добро разликују стварност од претварања, па је игра форт-да била спасоносно решење којим се излазило на крај с губитком. Да би се правилно одредило место психичке

реалности, нужно је скренути пажњу на то да, иако циљ фантазије јесте да постигне нагонске пориве и мимо строгих узуса стварности, гратификација која произлази из фантазије не мора бити само одбрана од спољашњег света него може бити и одбрана од унутрашње реалности, рецимо, од других фантазија. У оваквим раним фантазматским играма и обрадама стварности изграђује се капацитет за психичко доживљавање и сазнање о објективној спољној реалности.

Све то говори да психичка реалност није, како каже Вилијам Мајснер (William Meissner), еквивалентна несвесној фантазији зато што може укључивати њене ефекте (Meissner 2000: 1121). Али, такође зато што је психичка реалност подложна несвесним утицајима, садржајима и мотивацијама не значи да и не укључује објективна искуства.

Биљана Миловановић Живак УДК:

ЗАГОНЕТКА О (ПРЕ)ЉУБИ

Елементи мизогиније у дискурсу певача варијаната песме „Бановић Страхиња“ и дискурсу књижевне критике

Апстракт

Овај рад се бави истраживањем мизогиније на пољу језика, у дискурсу варијаната песме „Бановић Страхиња“ и њеним тумачењима. Наиме, Милијина варијанта песме „Бановић Страхиња“ обрађује се у оквиру предмета Српски језик и књижевност, а ученици се по наставном програму упућују на критике Јована Деретића и Петра Цацића. То је од пресудног значаја да се озбиљно приступи теми прељубништва, будући да генерације младих људи стасавају на овој песми и њеним вредностима, усвајајући их као део традиције и културног наслеђа, али и као морални узор. Веома је битно какво тумачење им се понуди од стране професора, тумача и критичара, и које и какве вредности из усмене епике они препознају и усвајају.

У раду се пре свега наглашава разлика између прељубе и издаје. Издаја може подразумевати и неверство, а неверство прељубу (јер је шири појам), али зато је неверница „она која је неверна у љубави, у браку, прељубница“ и то је једино значење ове речи. Невоља је у томе што ова два термина, како народни певачи у бројним варијантама ове песме, тако и бројни савремени тумачи – изједначавају, одређујући тако Страхињиној љуби етикету невернице и прељубнице – као судбину. Овако се успоставља погрешан значењски и вредносни код, који се касније, непромењен, преноси вековима из патријархалне културе у савремено доба. Ако је страх покретач љубиних поступака, како онда она може бити „неверна“ и „љубавница“? Ако је Влах Алија страдао због отете жене, како јој онда може бити љубавник? У односу са отетом женом, којом руководи страх, он може бити само насилник.

Једини певач који је прекршио епске формуле (не називајући љубу кујом, кучком, курвом, прељубницом и неверницом) јесте старац Милија, чија је верзија и уметнички далеко најуспешнија. Међутим, колико је Милија био револуционаран, толико савремени тумачи, чије се критике препоручују у школском програму – нису.

ЗАГОНЕТКА О (ПРЕ)ЉУБИ

„Зар не знаш да си Ева? Над тим полом лежи пресуда Господња. Док она постоји, потребна је кривица. Ти си врата ђавола, ти си начела оно стабло, ти си прва прекршила Божји закон, ти си та која је наговорила онога кога ђаво није могао напасти. Ти си лакоумно одузела снагу човека, слици Божијој. Твојом заслугом, за вољу смрти морао је умрети и Божји син.“

(Тертулијан, *О одећи женској*)

„Мржња према жени није ништа друго до мржња према сопственој, још несавладаној сексуалности“

(Ото Вајнингер)

ПИТАЊЕ МИЗОГИНИЈЕ И ФЕМИНИСТИЧКА КРИТИКА

Писати о мизогинији у књижевности, крајем друге и почетком треће деценије ХХИ века, не изгледа као нарочита храброст, нити новост. Џудит Фетерли је још 1978. године, бавећи се изучавањем америчке књижевности, констатовала: „Америчка књижевност је мушка“. „Мушке“ су, може се рећи, и све друге националне књижевности у времену патријархата, чији корени нису почупани до данас. Не само по питању ауторства (аутори спрам ауторки), већ и у погледу третирања женских ликова (како каже Џудит Фетерли, „књижевност нити оставља жене на миру нити им дозвољава да у њој учествују“), па до питања перцепције, те и такве, „мушке књижевности“, која је за овај рад и најинтересантнија. Клонећи се било каквог идеолошког и пристрасног тумачења, ипак морамо нагласити управо моменат раздвајања мушкараца од жена, и то на више планова, (почевши од доба настајања усмене епике па све до данас, када мизогинија опстаје у тумачењима ове песме), а тема мизогиније се најјасније проблематизује кроз феминизам.

„Феминистичка критика у ужем смислу полази од друштвене стварности у којој постоји подела на мушки и женски род, тражи израз те стварности у књижевности и завршава са циљем да делује на њу и измени је. Често се у овој критици, а то је приметно и код Џудит Фетерли, не прави јасна разлика између реалности и фикционалности. Не признају се закони самог дела, већ се у њима тражи израз реалног света. Штавише, дело се често схвата као потврда неравнотеже међу половима која постоји у стварности (...) То је сужавање фокуса и свођење текста на само један ниво.“

Заједничке црте између феминистичке критике са једне стране, и тумачења усмене епике у овом раду са друге стране – на један нов начин, ипак постоје; утолико колико је рад усмерен на критику патријархалног друштва и положај жена у њему. Колико ће овај рад утицати на промену перцепције песме „Бановић Страхиња“, али и перцепције књижевне критике која се њоме бавила, пресудиће време. О мизогинији се, свакако, мора проговорити, будући да се и данас, у друштву још увек незрелом за померање из тачке (патријархата) у коју је забоден шестар савременог – свременог читаоца, није искорачило из круга укореењених схватања која исцртава усмена епика. Треба, најпре, изменити свест читалаца, а то је тежак и бескрајно успорен процес. Као што Џудит Фетерли, у вези са америчком књижевношћу каже, а што би се могло применити и на пољу усмене епике:

„Свест је моћ. Створити ново разумевање наше књижевности значи омогућити утицај те књижевности на нас. А омогућити неки нови утицај значи створити услове за мењање културе коју та књижевност одражава. Разоткрити и оспорити постојећи комплекс идеја и митова о женама и мушкарцима у нашем друштву, који је потврђен у нашој књижевности, значи учинити систем моћи оваплоћен у књижевности, не само подложним расправи него и промени. Такво оспоравање и разоткривање може, наравно, извршити само радикално другачија свест од оне која ту књижевност прожима. Тако затворен систем не може се отворити изнутра, већ само од споља.“

Оно што неминовно следи јесте ревизија:

„Ре-визија – поступак освртања уназад, сагледавања ствари новим очима, улазак у стари текст из новог критичког усмерења – за нас значи више од поглавља у културној историји: то је чин прежив-

љавања. (...) Радикална критика књижевности, феминистичка у својим побудама, прво би сагледала неко дело у светлости чињенице како ми живимо, како смо живеле, како смо научене да себе замишљамо, како нас је наш језик ухватио у клопку и како нас је ослободио; и како можемо почети да увиђамо – и, сходно томе, како можемо почети да живимо изнова.“, навела је Џудит Фетерли речи Адријен Рич.

Почнимо, дакле, отварањем „од оног споља“, и покушајмо да, радикалним тумачењем, „феминистичким у својим побудама“ – које нуди овај рад, сагледамо ствари новим очима.

ПИТАЊЕ МИЗОГИНИЈЕ И ЕПСКЕ ФОРМУЛЕ

Трагање за елементима мизогиније у варијантама народне епске песме „Бановић Страхиња“ представља у најмању руку искорак када је у питању усмена књижевност. Детектовати мизогинију, у овом случају, не значи разбијати патријархалне обрасце и епске формуле, већ напротив, уважавајући постојећа ограничења, допрети на мрачна и вековном маглom покривена табу-места, где нико није смео, или није желео. Самим тим, неминовно је суочити се са увреженим мишљењима певача (приповедача) у прошлости, али и са тумачењима истраживача у садашњости.

По питањима везаним за мизогинију, у овом раду ћемо показати да се истраживачи не користе датом слободом да песму истраже са те мрачне, неосветљене стране. Штавише, можемо приметити да патријархални обрасци и епске формуле, и за њих представљају неку врсту Светог писма усмене епике, па смо зато као мото рада и употребили Тертулијанов цитат са све „пресудом Господњом“. Та пресуда је, на примеру песме „Бановић Страхиња“, до дан-данас остала нетакнута заповест за истраживаче. Они су редом, држећи се принципа да се песничке формуле не доводе у питање, остајали слепи и за сасвим очигледне примере мизогиније. Ако неке мизогинија уопште смета, нека се хвата у коштац са патријархалним нормама и обичајима, епским формулама и обрасцима, који се и данас читају као што верници читају Свето писмо. Беспоговорно. На примеру ове песме жена је крива, она је „неверна“ и „прељубница“ – и када за то не постоји ниједан смислени аргумент – и она се мора казнити јер „над тим полом лежи пресуда Господња“.

„Једна од најважнијих функција народне песме, приповетке или предања није освајање новог, непознатог, већ канонизовање већ познатог, усвојеног простора.“ (...) Истраживач, дакле, мора тежити да обухвати механизме који, с једне стране, омогућују импровизацију ствараоца и преносиоца усменог дела, који је у исто време и његов конзумент и, с друге стране, одређују естетику истоветности, без које усмено дело као такво не постоји“, подсећа Бошко Сувајџић у својој књизи Јунаци и маске.

Зашто на почетку наводимо „канонизовање већ познатог и усвојеног простора“ као најважнију функцију народне песме? Тумачи не уочавају мизогинију јер сматрају да је патријархални образац, са све епским формулама, познати канонизовани простор у који се не дира. Другим речима, ако је (наметнута) епска формула наметнула и начин размишљања, ту онда нема мизогиније јер је то – формула? И ту се ово питање грана: мизогинија, наводно, није постојала у току настајања ових песама јер је била „покривена“ формулама, али не постоји (или се не препознаје), ни данас, у савременим тумачењима? Овај рад ће покушати да расветли идеју да је у самој епској формули патријархалног обрасца садржана мизогинија; да се тако, са једне стране, њено постојање негира, а са друге стране се подразумева (па се, самим тим, и не тумачи).

На примеру ове песме, тачније, њених бројних варијаната, видимо да је патријархални образац ипак променљив и да зависи искључиво од певача и његове смелости да искорачи из задатог, канонизованог простора. Милија Колашинац је искорачио далеко испред свога времена, не само интелигенцијом и талентом, већ ставом и менталитетом, за оно време револуционарним. Није случајно баш његова варијанта уврштена у школски програм. Међутим, тумачи данашњице не показују интересовање да и сами искораче из образаца прошлости. Елементе мизогиније, тако, у овој песми неометано и са успехом превиђају сви читаоци: ученици, наставници, студенти, професори, критичари, тумачи и истраживачи.

Шта средњошколац може сазнати о мизогинији? У извору који се у том узрасту најчешће користи, Википедији, пише: „Мизогинија (гр. *μισογυνία* / *misogynia*, дословно: женомржња, *οἷος* (*misos*/мржња) и *γυνή* (*gynē*/жена) је назив за нетрпељивост, презир, мржњу или предрасуде према женама или девојкама. Најчешће се

испољава у виду мушких предрасуда, односно мушког шовинизма или сексизма, усмереног према женама, односно против жена. Сам појам мизогиније је широк и такође може означавати и облик параноидне фиксације везане за ствар која је истовремено предмет мржње и љубави. Многе феминисткиње се не би сложиле са овом дефиницијом, те би преузеле дефиницију Адријен Рич према којој је мизогинија "организована, институционална мржња, непријатељство и насиље над женама". Феминистичке психоаналитичарке сматрају да мизогинија има основа у дечијој примитивној љутњи према мајци јер је друштвено васпитавање и подизање деце у раном узрасту најчешће задатак мајки.“

Објашњење које би у овом раду могло поткрепити препознавање мизогиније дала је Марина Благојевић: „Мизогинија је продукт патријархата. (...) Али не оног патријархата којим се означава само један породични облик заснован на мушком сродству и очинској моћи, већ патријархата као друштвеног обрасца мушке доминације, мушког доживљаја света и мушке концептуализације тог света.“

Потврда да је мизогинија продукт патријархата, веома је важна за овај рад, будући да се елементи мизогиније којима ћемо се бавити заснивају на патријархалној култури и мушкој надмоћи.

Мизогинија у књижевности позната је још из античког доба (из времена Тројанског рата, за који је окривљена лепа Јелена). Још је Еурипид писао да за жене не важе исти критеријуми као за мушкарце. Тако се његов Тезеј (из дела „Хиполит“) обраћа Хиполиту речима:

„Мушкарци, мислиш, дакле, не лудују
Но жене само? Ја младиће многе знам
Што нису постојанији но женски свет
Кад срце младо Кипарка им помути:
Ал` зато што су мушко прашта им се то.“

Аристотел је сматрао да жена треба да буде искључена из политичког и јавног живота, јер је схватана или као дете, или као некомплетан (деформисан) мушкарац. И у Библији је жена дата као Адамово ребро, дакле, као део нечега што би требало да се као целина огледа у мушкарцу.

Из ових примера се види како се из најстаријих времена, формира колективно мишљење које посредством патријархалне културе, цркве и петовековног ропства под Турцима, и данас опстаје. Као илустрацију наводимо и народну пословицу коју је забележио Вук, а која би требало да делује као шала: „Два пут је чоек у своме вјеку ве-сео: првом кад се ожени, а другом када жену укопа“.

Тема овог рада много је сложенија, комплекснија и осетљивија. Бавићемо се елементима мизогиније на пољу употребе језика и дискурса, проналазећи их у опхођењу и говору главног јунака, браће и оца према љуби, али и певача који су певали различите варијанте, и на крају, израживача и тумача ове песме.

„Језик, као средство комуникације у патријархалном друштву, нужно је препун патријархалних ограничења и оптерећења. Он не само да одражава полно-политичку ситуацију једног друштва, већ је изнова репродукује и учвршћује.“

„Пристојан језик је значао околишно, а не директно изражавање; честа потпитања у којима се, у ствари, потврђивала женска несигурност, препуштање другима да донесу одлуку; избегавање употребе чак и учтиво интонираних императива и слично“.

Ипак, највиши степен пристојности у говору жена патријархалног друштва, представљало је: ћутање. Идеална жена, заправо, ћути, а на примерима песме „Бановић Страхиња“ показаћемо како се, погрешно, тумачи и оно мало речи које љуба изговори.

Песма „Бановић Страхиња“ је у дугом низу година била важна, не само за српску већ и за европску јавност, толико да су јој посвећени читави скупови на којима се озбиљно расправљало о неким „спорним“ стиховима и њиховим значењима. Када је 1828. године изашао Герхардов превод наших народних песама на немачки, песма о Бановић Страхињи заинтересовала је Карла Августа, великог вајмарског војводу, коме је било чудно што је српски јунак (с обзором на традицију кажњавања) опростио жени. Војвода је разговарао са Гетеом, па и са Герхардом као преводиоцем, мислећи да је у питању грешка у преводу. Више од стотину година после тога, опет се један Немац заинтересовао за ову песму: слависта Геземан. Он је 1934. године о овој теми (праштање „неверној“ жени) одржао предавање у Београду. Светозар Матић, пишући о Европским данима „Бановић Страхиње“, каже:

„Знатан број наших научника и књижевника, међу њима и професора универзитета и академика (Б. Поповић, Ј. Продановић, Н. Вулић, Х. Барић и други) поново су узели да за Геземаном расправљају питање које је сто година раније покренуо Карл Август, питање Бановић опраштања неверној жени, поступка толико различитог од понашања старих јунака наше епске песме у сличним приликама.“ (подвукла Б. М. Живак)

Управо због тога што је ова песма толико важна, управо због њене изузетне естетске вредности (о којој ће тек бити речи), као и због чињенице да ће се о њој говорити и учити у школи и у будућим вековима, овај рад мора бити написан. Уз ризик да неће бити прихваћен од стране истраживача који су се песмом до сада бавили – додуше из других углова и са акцентом на другим темама – питањем „Загонетке о Страхињићу“ (да ли Страхиња прашта због тазбине, јер неће имати с киме „ладно пити вино“, или раскида са тазбином и прашта жени зато што је то витешки) – отварамо ново поглавље могућих тумачења, обративши сада пажњу на лик љубе. Она стоји као тамна страна наспрам најсветлијег, најдивнијег и најсавршенијег јунака наше усмене епике, Бановић Страхиње.

(НЕ)ОПРАВДАНОСТ ТЕРМИНА „НЕВЕРНА ЛЈУБА“ И „ПРЕЉУБНИЦА“ или ТЕРМИН КАО (ЉУБИНА) СУДБИНА

Песма „Бановић Страхиња“ сврстава се у круг песама о невери жене, што само по себи, а у вези са темом овог рада, провоцира да се термин „невера“ објасни и да му се одреди прецизно значење. Наиме, Радослав Меденица објавио је веома значајну књигу „Бановић Страхиња у кругу варијаната и тема о невери жене у народној епици“, а бројни тумачи су се руководили њоме, не доводећи у питање појам и значење неверства. (подвукла Б.М. Живак)

Кренућемо од првих варијаната идући хронолошки ка последњим, пратећи употребу спорних термина и њихових значења у дискурсу јунака и певача, тумача и критичара. Варијанте ове песме настајале су у временском распону од 150 година, на великом простору (од Сереза на југу до Загреба на северу). Прва је забележена 1764. у Дубровнику (данашња Хрватска), а последња 1891. у селу Лешка, Горња Цумаја (Бугарска).

Радослав Меденица уочава три групе у које се варијанте могу сврстати. Прва је група приморско-далматинске периферне епике (две песме из Дубровника, од којих је једна рукописна, десетерачка, а друга Богишићева бугарштица; једна са острва Шипан, једна са Корчуле, и једна из Бара, рукописна).

Интересантно је да две најстарије забележене, дубровачке варијанте, имају различите завршетке, и да су то, дакле, две самосталне верзије, иако су забележене на истом простору и у кратком временском размаку. Из тога закључујемо да је искључиво од певача зависило да ли ће љуба бити кажњена или не.

Другој групи припадају песме централне динарске епске области, настале у источној Србији, јужној Македонији и суседним, бугарским областима. Песме су адаптиране лексички и социолошки за локално тле и домете човека који на њему живи и ствара. Цветковићева рукописна варијанта „Млади Бановић“ (1898), из Црне реке, недалеко од Зајечара, представља прелазни облик између динарских и македонских обрада, исто као што Сикорина варијанта из Бара (о обе ће бити више речи касније) спаја у себи карактеристичне елементе јужнодалматинске и динарске групе верзија. Пишући о другој групи песама, Меденица каже:

„Наиме, при проучавању варијаната, нарочито оних забележених у новије доба, не смемо никако испустити из вида колико је народна песма снажно била захватила нашег човека и из непатријархалне грађанске средине крајем XIX века и колико је била постала саставни део његовог националног културног добра. (...) Са тог аспекта велике популарности наше епике треба, дакле, посматрати и ову варијанту из Црне реке...”

Са овог аспекта ћемо се, такође, у овом раду бавити проблематичним терминима и мизогинијом, управо због велике популарности, важности и утицаја коју песма као национално културно добро има и данас, више од 250 година од настанка првих варијаната.

Између два типа периферних варијаната стоји тип варијаната динарске епике, коју представља Вукова песма забележена у Крагујевцу, од старца Милије (Милије Колашинца). Она представља трећу групу, заједно са шест варијаната које долазе после ње: Кашиковић (рукописна), Грђић-Бјелокосић (у „Босанској вили“), Мутић (рукописна), А. Лубурић (две варијанте), Н. Шаулић (Косово). Оне су забеле-

лежене тек пред крај деветнаестог и у прве две деценије двадесетог века. То значи да су неке од њих забележене читавих сто година после Вукове.

Проблематичне термине анализираћемо упоредо са завршенима варијаната, повезујући ову осуду (да је љуба неверна) са пресудом певача, средине и тумача који су о песми писали. Писало се о овој песми доста, највише о последњем стиху Милијине варијанте („но сам љуби својој поклонии“), који не завређује толике полемике будући да је кристално јасан, сем ако се не читавају значења из претходних варијаната. Проблем већине тумача је што је управо то рађено: учитавана су значења других варијаната и тако су доношени површни или неадекватни закључци. Погрешно је било што су, тумачећи варијанту старца Милије, неки истраживачи користили знање о другим варијантама и покушавали да њима објасне ову варијанту.

Међутим, није познато да је ико довео у питање љубино неверство (у значењу прељубе) и са тим у вези, евентуално, тумачио различите завршетке варијаната. Наиме, варијанта старца Милије, која је кључна и на коју се наслањају многе потоње, не оправдава називање љубе прељубницом, па у том смислу, ни неверном.

Милијина варијанта обрађује се у школском програму (градиво за први разред гимназија и средњих школа) а ученици се по наставном програму упућују на критике Јована Деретића и Петра Цацића (Јован Деретћ: „Бановић Страхиња. Структура и значење“ и Петар Цацић: „Учини као Страхинић“). То је од пресудног значаја да се озбиљно приступи теми прељубништва и неверства, будући да генерације младих људи стасавају на овој песми и њеним вредностима, усвајајући их као део традиције и културног наслеђа, али и као морални узор. Веома је битно какво тумачење им се понуди од стране професора, тумача и критичара, и које и какве вредности из епске поезије они препознају и усвајају. Наиме, ученици се са својих петнаест година сусрећу са темом „неверне“ љубе и она као таква трајно остаје у њиховом памћењу.

У Читанци за први разред гимназија и средњих школа (Босилка Милић и Катарина Вучић, Завод за уџбенике, Београд, 2019.), после песме је дат кратак одломак из критике Радмиле Пешић, у коме стоји: „И у старијим и у новијим варијантама поступак Бановић Страхиње према неверници креће се углавном по устаљеним сижејно-

тематским оквирима народне епике: жена се кажњава смрћу“.(под-вукла Б.М. Живак)

Појам неверства није објашњен, нити је прецизирано његово значење. Сви га усвајају и користе, тако да се и ученицима нуди да га на исти начин усвоје, без размишљања о његовој оправданости. Ово је још један начин да се мизогинија развија међу младим генерацијама и преноси кроз двадесет први век, као што се и до сада неометано преносила, и то кроз песму неоспорних естетских вредности, која представља врхунац српске народне књижевности.

Најпре морамо направити разлику између прељубе и издаје. Издаја може да подразумева и неверство, а неверство прељубу (јер је шири појам), али зато је неверница „она која је неверна у љубави, у браку, прељубница“ и то је једино значење ове речи. Невоља је у томе што ова два термина и народни певач и бројни тумачи изједначавају, одређујући тако љуби етикету невернице и прељубнице као судбину. Овако се успоставља погрешан значењски и вредносни код, који се касније, непромењен, вековима преноси изпатријархалне културе у савремено доба.

Позваћемо се на Речник српскога језика у издању Матице Српске из 2011. године, како бисмо ове спорне појмове јасно дефинисали:

Невера јек. невјера ж 1. неверство. 2. (често у народној поезији) неверник, издајник. 3. неверица, сумња;

Неверан јек. невјеран, -рна, -о, 1. а. који није веран, није одан; који крши задату реч. б. који није веран у љубави, у браку: ~ муж, ~ жена. 2. неадекватан, нереалан; неистинит, нетачан. *неверни Тома, онај који у све сумња, који ништа не верује;

Неверница јек. невјерница ж она која је неверна у љубави, у браку, прељубница;

Прељуба ж (прељуб м) прекршај брачне (љубавничке) верности;

Прељубница ж она која је учинила прељубу;

Неверство јек. невјерство с кршење дате речи, уговора; издаја; прекршај вереничке, супружничке оданости;

Издаја ж кршење дате речи, обећања и сл., неверство; одавање државне (друштвене, националне и сл.) тајне непријатељу, прелазак на непријатељску страну;

Изневеритијек. изневјерити, -им свр. 1. (некога) прекршити, погазити дату реч, издати, преварити: ~ свога господара, ~ савезнике,

~ мужа. 2. (нешто) напустити, оставити што, одрећи се чега; ~ своје идеале, ~ партијска начела. 3. не испунити очекивања: ~ наде родитеља, ~ своје професоре, . 4. фиг. Престати повољно деловати, откапати.— Изневерила снага. Изневерило срце. * ~ самог себе, поступити супротно својим уверењима.

Уочавамо да је термин „неверница“ изједначен са термином „прељубница“, а прељубница је објашњена као: она која је учинила прељубу. У мушком роду, пак, „неверник“ није изједначен са „прељубником“, а објашњење за термин „прељубник“ – изостаје. Морамо се зауставити и на дефиницији термина „изневерити“, која нам је дата у објашњењу искључиво за мушки род: не наводи се „изневерити жену“, већ само: свога господара, савезнике, мужа. Савремено доба, дакле, не нуди прецизно објашњење термина који значи исто и у женском и у мушком роду (барем је тако у овом једнотомном издању), као да је сувишно дефинисати оно што је иначе друштвено прихватљиво. Као да је патријархални образац једноставно пренет са све „неверном“ љубом у ХХI век, па зато „изневерити“ жену за лексикографе остаје и данас непознаница. Примећујемо да се термин „невера“ може односити и на изневеравање, па у том смислу можемо прихватити да љуба јесте била „неверна“ када је изневерила Страхињу помогавши у мегдану Влах Алији. (О овој ће „невери“, као и о њеној осуди, бити речи касније.)

Међутим, критичари који користе термин „неверна“ љуба, не мисле на издају ове врсте, већ на прељубништво, дакле оно што би се данас назвало преваром у љубави. Они тумачи који ова два термина и одвајају, користе, пак, још прецизнији, а опет неадекватан термин: „прељубница“. Богдан Поповић (који се међу тумачима издваја као мушкарац посебног сензибилитета, нарочито објашњењем да Бановић прашта – зато што прашта) – разуме и раздваја значење ових термина: „прељуба“ и „издаја“. Међутим, да зло буде веће, његов закључак гласи: да је Бановић Страхиња опростио „двоструки грех“. (подвукла Б. М. Живак). Дакле, он под првим грехом подразумева прељубу (које није било), а под другим издају мужа у борби. Овим ће се питањем бавити и Јован Деретић, о чијем ће тексту такође бити речи касније.

Упоредном анализом наслова, певача и сакупљача свих варијаната ове песме, може се уочити постоји ли у самим насловима нека од ових термилошких одредница која дефинише љубу као неверну или прељубницу. „Тема о неверној жени која помаже отимачу и ради о глави своме мужу била је веома популарна“, каже Меденица у својој већ поменутој књизи, употребљавајући спорни термин још у наслову и, што је једнако важно, употребљавајући термин: отимач. Упореди-вањем наслова двадесет две варијанте, наведене у Меденичиној књизи, можемо приметити да се само једном употребљава термин „издаја“, једном је љуба „неверна“ и једном се пева о њеној „невери“:

1) „Како је Страхињи Бановићу жена учинила издају и кад су је за то браћа ње погубили“, 131 стих, бугаршtica без припева (забе-лежена пре 1764. В. Богишић);

2) „Краљевић Марко и неверна љуба“, 85 ст. Лука Илић-Ори-овчанин, Славонски народни обичаји, Загреб 1846. (У овој варијанти сличног сижеа, Марку је додељена Страхињина улога);

3) „Невјера љубе Зринића Николе“, 582 ст. из рукописне збирке Јоса Вукелића, сабране око 1885. у Дрежнику; (У овој вари-јанти сличног сижеа, Николи је додељена Страхињина улога);

Међутим, пошто термин „неверна љуба“ користе тумачи и кри-тичари који су се овом песмом на различите начине бавили (Богдан Поповић, Јован Деретић, Хенрик Барић, Радосав Меденица, Петар Цацић, Бошко Сувајцић) – у двадесетом и двадесет првом веку, оправдано можемо поставити питање: да ли се трагови мизогиније који се заснивају на језику и дискурсу усмене епске књижевности, обнављају у тумачењима која се њоме баве данас?

Самобир

(Не-Вољни избор шворца ђесама)

Радоман Кањевац

НА ОБАЛИ

Три мале барке
 Накренуте на једну страну
 Плове уз море,
 Са острва ка једној старој луци
 Оне вуку камен за нови храм, без прозора и врата
 На брду у чијем подножју се јавља држава или град
 Препланули момци чекају барке, са пехарима у руци
 У друштву представница најстаријег заната
 Пре но што их строги заповедници, у колонама одведу на рад
 Док се чекало сунце
 Док је море халапљиво гутало погачу неба
 Овде се пило најбоље античко вино, опоро као стих
 Како је тешко бити камен, како је лако бити песник
 Помисли један од њих
 Слепи човек на обали мора, усамљен и тих

МЕСЕЦ

Са прописног одстојања, равнодушан као позорник
 Месец посматра природу
 Земља се окреће око себе као добош на свемирском рулету
 Тек повремено примећујући звезде
 Упаљене као фењери у квартовима старих градова
 Ипак не схватајући коначност бесконачности

Он се сети њеног лика у рано предвечерје
Њених речи које лете без тежине, као да лети перје
Море је било у наборима таласа, као огроман шар пеј
Јато птица, лук и стрела над замишљеном водом
Тишина, мирис ловора и јарбол, као сунчани сат на ораховој љусци
Ненаметљива лакоћа заблуде и заводљивост раскорака
Атина мирно путује небом, а ја лутам слободом
Помисли Одисеј

ХРАМ

У кући гори стара пелопонеска свећа
Циничан осмех младог месеца у ноћи
Неки људи су на врху брда почели да зидају храм
Она је цео живот провела у самоћи
А он је лутао лавиринтом легенде
Сам, као што само човек уме да буде сам
Са годинама је изгледала све боље и привлачније
Некако отмена у тој својој раскошној самоћи
Коју је улепшавало његово вишегодишње одсуство
Месец је излазио раније само да би видео то лице
Те очи које се увек изненаде, као да питају: “Шта ти је”
Велика је конкуренција међу боговима (у то време)
Учинила неизбежном појаву демократије
Међутим,
Она је ћутала као што ћуте рибе кад имају проблеме
Само је равномеран шум весала у тихој медитеранској ноћи
Могоао да поремети очаравајући мир
Док је растао тај храм
Сам, као што само човек уме да буде сам
У њену кућу свако је улазио на прстима, као у манастир

Ноћас је, као банана, млад месец изнад Сопоћана
 И неке ретке птице лете око Студенице
 Изнад Голије облаци као галије
 Магла се пење уз планину мистериозно
 Скоро као код Карпентера, грозно
 Време стоји као солунац на семафору,
 Чобанице окачене по брдима, као украси за јелку
 Снег се топи на помен твога имена
 А доле, у подножју, чекају бели медведи
 Сладолед из твоје руке, на кашичицу
 У даљини прастари, кривудава пут за двоје
 Заносан као глас, отрован као лек
 А ја, мутан као Ибар у пролеће кад му време није
 Одлазим да се улијем у прву на коју наиђем
 И отпућујем на море, заувек

МОЈУ СТАРУ МАТИ ЈЕ СВЕ ЛАКШЕ РАСПЛАКАТИ

Поред моје старе куће расте црква
 Ретко тамо одем, не волим од вере да правим ритуал
 Мислим да Бог не подноси формалисте
 Свештеник се увек лепо изненади кад ме види
 Његова жена још више, није ме, каже, очекивала
 Она ме доживљава више као комшију него као клијента
 Вера се понекад не може сакрити, кажем јој у шали
 Она ме гледа очима старог песника
 Љубав не подноси дефиниције, каже
 “Опростите, нисам разумела вашу потребу за променом
 Запалите једну свећу за живе у део који се пали за мртве
 Бог ће вам опростити”

Деца расту покрај родитеља као печурке после кише
У моју собу улази ветар који на тебе мирише
Моју стару мати је све лакше расплакати
Поред моје куће расте црква
Бела као васионски брод

ПРОЛАЗНОСТ

Један човек је јуче био ту
Повијен, ходао са штапом нашим уским сокаком
Некад замишљен, са француском капом на глави, често насмејан
Понекад мало тужан
Нико се није превише освртао на то ненаметљиво присуство
Пролазност је уграђена у темеље света
Један туп ударац грумена земље о поклопац дрвене кутије
Три конвенционално срочена љубазна телеграма
Стисак руке у тренутку неке намештене озбиљности
И он више никад неће бити ту
Узалуд црквено звоно позива на јутрење
Узалуд негде миришу свеже лубенице
Узалуд Француска понекад помисли на старо пријатељство
У дубинама све постаје закон
Или ће се он једнога дана ипак појавити
Са својом капом, са својом сенком, са својим штапом
Како насмејан, тих као месец, пролази нашим уским сокаком

МИР

Као кафа и цигарета на празном кафанском столу
Као шетња поред реке у недељу поподне
Као изненадна уплата на жиро рачун
Као повратак кући из емиграције
Као листање албума са њеним фотографијама

Као ливада пуна маслачка, у јуну
 Као базен у рано, провидно јутро
 Као кад оду вишедневни гости
 Као кад пада крупан, равничарски снег
 Као тренутак пре него што кихнеш
 Као повратак из посете неизлечивом болеснику
 Као цвркут нервозних птица у порти манастира
 Као глас мајке за доручком
 Као уздах после написане песме

ОСМЕХ

Понекад осетим како ми недостаје твој глас
 Твој смех који ме прати мистериозно са околних брда и планина
 Попут димног сигнала који најављује топот Индијанаца
 Путујем...
 Провлачим се између редова својих најгорих песама
 Као усамљени јахач између стена и кланаца
 Правда се вуче за мном као добро организована потеря
 Јутро се јавља у гласовима поспаних путника
 Воз још спава између две шине као између две љубавнице
 Два паралелна света која само случај може саставити
 Довољно је, међутим, да се сетим боје твојих ципела
 И досадно једноличног броја твога телефона
 Па да замислим птице како напуштају жице
 И слећу на сунцем осветљену страну твог балкона.
 Бродови испловљавају без обзира на мирис обале и прошлост старе луке
 Реке се понекад истински двоуме између ширине мора и славе по-
 норнице
 А ја се будим на пола пута до неке нежне руке
 Чијих покрета касније не могу да се сетим
 И почињем да летим...

ВИОЛИНА

Крај века се раширио преко сваке мере
 Пас и мачка спавају заједно, без обзира на конвенције
 Земља се окреће око мене у овој рупи без дна
 Нико се на то не обазире, свет се на све навикао
 Па зашто бих се освртао ја
 Она ме воли мистериозно као да смо се срели у цркви
 Један прозор у даљини још светли романтично, нестварно
 Лето улази у моју собу нечујно као студент у позоришну салу
 Атерирајући попут лептира на моје хладно чело
 Ноћ је таман толико топла да се влага осећа у сну
 Као галеб од воде, као песник од слободе, ветар се тешко одваја од
 тла
 Она воли девојке, она воли све што није нормално
 И не воли да то неко зна
 Сок од брескве цеди се низ њено лице као лед низ Монт Еверест
 Неке жене певају и кад плачу
 Неке трубе узалуд свирају блуз
 Она језиком пређе преко њеног тела
 Као кад гудалом пређеш преко врата виолине
 И пореметиш свакодневни мир
 У том сулудом трену кад се уметност рађа неко се буди из сна
 Она воли девојке
 Она воли све што није нормално (чак и мене помало)
 И не воли да то неко зна

СОБА

После тебе моја соба
 Налик на предграђе Буенос Аиреса
 Одаје утисак коначне слободе
 Прозори весели, полуотворени

Зидови као кестенови зинули на празан простор
 Столице раскомоћене еротски додирују се испод стола
 А једна хаљина, мала, зеленкастожута
 Само што не проговори,
 После тебе моја соба
 Слободна као стадион после рок концерта
 Врата се сама отварају најављујући незване госте
 Лустер се љуља као после земљотреса
 Грамофонске плоче окрећу се од радости као палачинке
 А једна кошуља, случајно бачена преко прозора
 Само што не заплаче,
 После тебе моја соба је као васиона
 Бесконечан, савршено организован хаос
 Рибе се паре у конзервама
 Ликови у књигама се курвају под корицама
 Жице се укрштају у мом телефону
 Звезде се пале на небу као на плафону
 А једна папуча мала, љубичаста, празна
 Само што не изађе и одшета
 Из ове собе, за тобом, на крај света

ГЛАС

Као да никад моја ниси била
 Јављаш се обичним гласом, без претензија
 У гласу је све, и заклетва и казна
 Глас открива боље од ока и од срца
 Ако је храпав и тежак, успорен или поспан
 Па излази из уста као воз из тунела
 Уморна си од мене.
 Ако је неубудљив и виси у ваздуху
 Као артист на жици која се љуља
 Нешто се ново догодило у теби
 Што покушаваш да сакријеш од нас

Али, тамо где не допире муња,
Ни поглед ока, ни мисао, ни зрак
Допире тај несигурни глас
Ако је пискав, високих тонова, танак и љут
Као лавез пекинезера коме сам стао на пут
Ћутим и склањам се док не прође олуја
Није то ништа страшно
Као земљотрес у Јапану, седам степени по Рихтеру,
Као електричар, када га дрма струја
Нешто сасвим нормално, забава за сваки дан.
Када је мек као облак који плови над реком
По тихом дану, без ветра, нечујно и високо
Као јастук у неком много добром хотелу
Где смо провели једну једину ноћ
Као длан из кога цури зној на твоје име
Као реч мајка на моме језику
Као волим те и не заборави ме
То је било некад
Тај глас који се саплитао о твој језик
Као вулканска лава о трошне планинске куће
И провлачио се кроз моје уши
Као лопов који доноси поклон
То је била љубав
А данас
Као да никад моја ниси била
Чујем тај глас, тачан, раван и хладан
Он ми говори више него поглед и лице
Испран кишама толиких лета и јесени
Без емоција, без обзира на прошлост
Тај глас, као војник који је гладан
Строг и непознат, убија без кривице

То је град о коме се ништа не зна
 Бродски би рекао: две рибе које се прже у тигању
 Ујутру осећај дивних пропуштених прилика
 Дању мирис некадашњих, устајалих векова
 Ноћу тишина као у туђем гробу
 Таласи који ударају о имена и датуме
 Влага мемљивих зидова који не одају тајне
 Курве на сваком ћошку
 Празни салони у којима одзвањају некадашњи осмеси
 Магла у којој се не види ништа осим истине
 Музичари који певају кад говоре
 Час у коме се човек може срести са собом
 Лепота која не пролази

ИСТИНА

Истина се крије
 У малим бифеима у великим градовима
 У уским пролазима ка широким булеварима
 У новим песмама о старим љубавима
 У тајним разговорима о јавним питањима
 У спорим возовима на брзим пругама
 У великим глумцима у малим улогама
 У тамним тоновима на светлим акварелима
 У кратким уздасима у дугим ноћима
 У правим патњама под лажним оптужбама
 У узбудљивим данима у досадним годинама
 У сиромашним људима у богатим државама
 Истина те чека
 У кратким разговорима на дугим путовањима
 У добрим вестима у лошим новинама

У лепим детаљима на ружним сликама
У тихим реченицама у бучним расправама
У лаким закључцима о тешким дилемама
У кратким тоновима у дугим композицијама
У грешним мислима на светим местима
У слатким мукама са горким лековима
У малим склоностима ка великим пороцима
У топлим сузама на хладним перонима

МОЖДА

Можда је ствар сасвим изгубљена
Можда се ту не да ништа поправити
Можда је живот само излет на Голготу
Можда је реч само добро маскирана мисао
Можда су мале разлике велики неспоразуми
Можда је порекло само препрека за будућност
Можда је прошлост више част него обавеза
Можда је политика више старлета него курва
Можда је Балкан Турска у Европи
Можда је Европа Турска на Балкану
Можда је свемир који замишљамо
Само део неког нама непознатог свемира
Можда су лажи које изговоримо
Само савремене, лепо одевене истине
Можда је мир само припрема за рат
Можда је рат само овековечени мир
Можда је време само проширени простор
Можда је мржња само прикривена љубав

МАГНЕТИ

Понекад, у глуво доба ноћи
 Кад је пун месец и кад је празна кућа
 Чујем како разговарају магнети на мом фрижидеру
 Тихо, да не пробуде укућане.
 Шапат њихових зубатих, заразних језика
 Меша се са мирисима предграђа у градовима
 Кроз која сам пролазио млад и неукротив
 И тешком тишином празних хотелских ходника
 У којима сам оставио сећање на будућност.
 Док разговарају, магнети се померају
 Пале се и гасе у мрклом кухињском мраку
 Претварајући глатку површину хладњака
 У моју малу, виртуелну Вавилонску кулу

МРЕЖА

Преко тих тридесет година пређем као преко моста
 Испод којег зјапи амбис мојих некадашњих навика
 Светих писама, обзира и лажних обећања
 Твоје очи не разумеју пороке
 У њима станује сећање на светле гробове
 Пећинске цртеже, дуге војничке маршеве
 Прве јутарње манастирске молитве
 У тој дисциплини покрета, у тој раскоши гласова
 Чујем само пословичну патетику предака
 У којој се не види цена пропуштених прилика
 Висина повишених тонова, дубина опомена
 У тим очима пуним неизговорених питања
 Видим само радозналост очекивања
 Проклетство наговештених могућности
 Полуотворена уста невидљивог сотоне

У која бих ушао лако, као шаран у рибарску мрежу
Из које више нема излаза,
Али не видим катарзичност победе
Рапсодичност празника
Лековитост добрих одговора на сва та неизговорена питања

АНДАЛУЗИЈА

Испод огромне камене громаде
Мајке суровости - Сијера Неваде
Са две Рускиње из Казахстана попио сам кафу
А у хладу Алхамбре, те црвене пустиње
Са чијих зидова капље неопевана крв милиона
Одморио сам душу од првобитног греха
И дугих лутања између тешких питања
Време је стајало, невино као бивша љубавница
И није се чуло ништа осим топле тишине
И тихе, бистре воде шадрвана
Који миришу на севдах и на смрт
На тужно - веселе песме са Балкана.
И док је сунце, по ко зна који пут,
Јефтино продавало скуп и андалузијски дан,
Помислих на песника који је волео мушкарце,
На бродове и Сефарде са београдског гробља
Којима су турске дахије биле једина утеха и спас
Од просперитета, од хуманизма и ренесансе.
Волети једну земљу значи волети једну драму,
Волети једно море значи волети једну буру,
Волети једну жену значи волети једну олују,
Волети једну Шпанију, значи волети све то одједном.

КАМЕНОЛОМ

На овом светом месту
На коме је неко одгризао комад земље
Као парче велике зелене јабуке
Гради се вавилонска кула, прави се непроходан пут
Овде је свакоме живоме створу
Комад камена добра замена за вечност
Овде се рађају симболи бесконачности
Куле мотриље, са којих добри војници
Кришом гледају распомамљене купачице
Овде је глава неког будућег Цезара
Боја за фреске, за нови храм у Хори
Камен за купус, који ће прехранити сиротињу
Берлински зид, који раздваја навике
Ово је родно место материје
На коме човек може сачувати дух
Тупи ударац хладног оружја у само срце планете
Који производи само класичну музику
За онога ко има апсолутни слух
Овде се вечност дроби у ситне комаде
И онда поново спаја у слике и мозаике
Ово је место на коме је стваран свет
Рај за песнике, пакао за прозаике

ОЧИ СНЕЖАНЕ МАРКЕШЕВИЋ

Кад би њено величанство
Енглеска краљица Елизабета друга
Одлучила да направи нови Титаник
Са пет великих црно - белих димњака
Десет огромних пећи у потпалубљу
И сто хиљада путника на палубама

Он би потонуо у очима Снежане Маркешевић
 И сви би се ти људи могли подавити
 Само бих ја неким чудом преживео
 Јер ја сам се у тим очима већ једном давио
 Неке далеке седамдесет девете.
 Кад би рахметли Стив Џобс устао из гроба
 И кад би, на одушевљење Растка Ђирића,
 Јоко Оно и Пеце Поповића, направио још један Мекинтош
 Са монитором од милион инча и резолуцијом
 На којој би тачке биле велике као континенти,
 Ни тај монитор, ни та резолуција, ни цео тај Мекинтош
 Не би били довољни да се види сјај у очима Снежане Маркешевић.
 Само би на мом екрану та слика била потпуна
 Јер ја сам се на тој резолуцији, на тој нежној оштрини
 Већ једном посекао и ослепео.
 Кад би стари Никита Михалков снимео нови филм
 У само једном кадру и једној јединој сцени
 Чија радња би трајала седам дана и седам ноћи
 У купеу транссибирске железнице
 На путу од Москве до Владивостока
 Ни тај кадар, ни та сцена,
 Ни цео тај филм не би били довољни
 Да се види боја очију Снежане Маркешевић.
 Само бих ја у том кадру могао истински уживати
 Јер ја сам тај филм већ једном гледао
 У мраку једног провинцијског биоскопа
 Док је планета висила попут цепелина
 На танком црвеном концу двадесетог века.

Тоџличка седма трака

Дејан Дабих

БРАТИСЛАВ БАТА ГРБИЋ,
ФИЛМСКИ И ТВ СНИМАТЕЉ, ГЛУМАЦ, КОРЕОГРАФ

Не каже случајно Олга Сковран 2005. године у емисији „Последња игра лептира“ на РТС-у поводом смрти Братислава Бате Грбића да је он био „играч сјајних изражајних могућности“. Када то каже неко ко је био велики кореограф и педагог и један од првих руководилаца националног ансамбла „Коло“ који је од оснивања 1948. године до данас окупљао елитне стручњаке из области традиционалне игре, музике и песме, онда то мишљење има велику специфичну тежину. У истој емисији она каже и следеће: „Бата Грбић, глумац, Бата Грбић, сниматељ, Бата Грбић, врхунски, непревазиђени играч „Кола“, Бата Грбић, кореограф“.

Бата Грбић је рођен у Ђаковици 1930. године, где је тада службовао његов отац, официр Краљеве Војске иако је порекло породице Грбић везано за Призрен. Одрастање у Призрену оставило је велики траг на малог Бату, иако је као дечак морао да напусти Призрен на почетку рата 1941. године. Породица се сели у Прокупље, родно место његове мајке. У Прокупљу је Бата завршио гимназију, његов вршњак био је познати политичар Драгољуб Мићуновић, а ту је био и нешто млађи глумац, Михајло Пљака Костић, један од ранијих јунака „Топличке Седме траке.“

Са руководиоцима и члановима омладинског културно-уметничког друштва „Иво Лола Рибар“ упознаје се на омладинској радној акцији на изградњи пруге Шамац-Сарајево. После две године проведене у „Лоли“ добија позив Олге Сковран да пређе у Државни ансамбл народних игара и песама Србије „Коло.“

Ипак, оно што је, на почетку, обележило његову уметничку каријеру била је главна улога у филму „Аникина времена“ (1954) који је по мотивима новеле Иве Андрића режирао Владимир Погачић. Бата Грбић је улогу Михајла добио на кастингу, а улогу Анике тумачила је Милена Дапчевић. Филм је за Бату био апсолутни тријумф, осим што је једна од премијера била организована у Прокупљу, филм је био добро прихваћен и у земљи и у иностранству. У филму „Наши путеви се разилазе“ (1957) који је режирао Шиме Шиматовић, Бата је, такође, одиграо главну улогу, па полако почиње поређење са великим међународном звездама и Бата задобија епитет „југословенског Џина Келија“ у САД или „новог Рудолфа Валентина“ у Француској.

Љубав према фолклору толико је јака да је чак одбио и понуду компаније „Paramount Pictures“ која би му засигурно обезбедила могућност за грађење глумачке каријере у Холивуду. Ипак, на турнеји по Јапану упознао је нашег чувеног земљака холивудског монтажера, редитеља и професора Славка Воркапића који га је наговорио да купи малу филмску камеру и да почне да снима, па га је и препоручио тадашњој Телевизији Београд.

Почетком 1961. године, Бата Грбић и званично постаје сниматељ ТВ Београд, где се истакао у документарном и музичком програму (захваљујући њему сачувани су оригинални снимци фолклорних ансамбала тога времена), а значајан је и његов уметнички удео у пројектима као што су ТВ серија „Вук Караџић“ (заједно са чувеним директором фотографије Александром Петковићем Петком, 1987-1988), ТВ филм „Карађорђева смрт“ (1984), оба у режији Ђорђа Кадјевића или ТВ драме „Мала шала“ (1992) у режији Александра Ђорђевића, по оригиналном сценарију Синише Ковачевића.

Снимајући документарне програме „Фреске Југославије“ и „Време фресака“ обишао је сто двадесет два српска манастира. У манастиру Лесново угледао је фреску „Коло“, а потом је и у другим манастирима наишао на сцене из народног живота.

„Покрет је ретко забележен, али дубоко у мени постојала је насушна потреба да оживим то културно благо. Добио сам идеју да наснимим фреске и да их на позорници пројектујем. С ансамблом „Иво Лола Рибар“ направио сам идентичну композицију и када сам

преломио светло са фреске на њих, људи са фреске су „оживели“. Утисак је заиста био чаробан!“

Бата Грбић је добијао значајне награде како за свој сниматељски (еснафска награда „Милтон Манаки“), тако и за свој играчки и кореографски рад (награда Ансамбла „Коло“ за животно дело), али вероватно је највећа награда та што га се његове колеге и пријатељи сећају са великим пијететом сматрајући привилегијом дружење са човеком „који је све чега се латио радио беспрекорно.“

Причине

Борис Мишић

СМРТ И СТАРЕТИНА

3. Децембар 1994. године, Равни Йодови - --Старетина.

Гранате су падале од раног јутра, али око преподнева је баш ескалирало. Знали смо по звуку, по силини детонација, да су близу, да не подбацују, да погађају наше положаје изнад села, горе на планини Старетини. Били смо већ довољно искусни да се нисмо заваравали лажним надама. Знао сам да је пред нама паклен дан. Не само искуство, не само интуиција, него нешто дубоко подсвесно, нешто далеко иза површине обичних страхова и слутњи говорило ми је да је данас дан за умирање. Смрт је стизала на Старетину.

На вратима куће у којој смо били смештени, убрзо се појавио Зоран. „Горе има рањених“, (и мртвих, није изговорио, али знао сам, сви су то знали и осећали) „,, ко хоће да помогне, да их извучемо, нека крене“, кратко је рекао. Моји другови се подижу, грабе пушке и крећу. Крећем за њима, али онда за тренутак застанем и окренем се ка старцу који машицама цара по ватри старе пећи. Видим да се не подиже, нити показује намеру да хоће.

„Хоћемо ли?“, прилично гласно кажем. Наглув је, можда не чује, или се прави да не чује.

„Јоле, хоћемо ли?“, сада вичем толико гласно да би ме чуо и педесет метара даље, а не са пар метара удаљености. Не реагује, савија главу, која као да улази у врат, увлачи се попут корњаче у свој оклоп, наставља да цара машицом ватру, окренутих ми леђа, и та ме леђа боле, уједају ме попут змије отровнице.

У том тренутку сам мрзео његове године. Мрзео сам његову старост. Мрзео сам ту хладну, немилосрдну, застрашујућу, с његове тачке

гlediшта сигурно рационалну логику старости, али опет толико себичну, нељудску, одвратно кукавичку. У моменту налета немоћи и беса, питао сам се шта би његова паметна и усрана логика рекла када би му сада спрашио рафал у леђа. Био је то само тренутак очаја. Али није вредело беснити, нити губити даље време. Оставио сам га да ужива крај топле пећи, и кренуо из села Бојмуната, узбрдо за друговима стазом ка Старетини и рововима.

Убрзо смо већ наишли на уморне људе који су носили рањенике. Преузимамо од њих, носимо их низ планину, враћамо се. Пристижу нови. Понављају се исте радње, истим путем. Не знам о чему сам мислио у тим тренуцима. Није било пуно времена за мисли, адреналин нас је вукао, даље и даље, још и још, чинило се да је и гранатирање стало.

Знам само да су моји другови отишли у једном тренутку, носили су рањеног низ планину, раздвојили смо се, а ја сам набасао на ров...кратер...шта год да је то било, у коме је било више непомичних тела, и Пјер, који је био жив, који је сигурно покушао да им помогне, али спаса више није било.

У том стравичном кратеру лежали су изгинули студенти. Шок ме је ударио свом силином, одједном, без икаквог времена да се припремим и да му се супротставим. А онда схватих да се једно тело покреће, неко је још увек био жив, и познавао сам га. Дејан, израђаван гелерима, јечао је, глас као да је долазио из лимба, из неког ужасног амбиса између живота и смрти. Подигли смо га Пјер и ја, покушали смо га носити, али ја више нисам имао снаге. Исцрпљен од неколико узастопних горе доле бауљања низ планину, нисам више био способан да носим никога. Само бих му додатно погоршао стање, ако бих негде на сред пута клонуо. Након што тај покушај није успео, Пјер је отишао по помоћ, а ја сам остао у рову. Рачунао сам да ће на стази или у селу сигурно налетети на некога одморнијег, ко ће доћи по Дејана и изнети га. Неко је морао да остане. Нисам могао да оставим Дејана у таквом стању самог, можда мислио сам, у том бунулу кога је рањеног обузело, може ипак бар да наслути близину другог људског бића-живог људског бића, и да ће га то држати у животу. Нисам имао воље ни да напуштам студенте, док неко не дође и њих да снесе низ планину. Чинило ми се да би било скрнављење њихове смрти да их напустим и не сачекам помоћ по коју је Пјер отишао.

Када сам остао сам са њима и Дејаном у кратеру, све ме погоди снагом која је мрвила ум, вољу и тело. Схватио сам где се налазим, шта се догодило, и у шта гледам.

Гледам у лице смрти. Студенти су лежали заједно, на хрпи, лица окренутих ка земљи. Заједно, као што су се дружили у животу, заједно су отишли и у смрт. Бесмисао, неправедност, ужасна неправедност тих смрти натера ми сузе на очи и мук у грло. Сви су били поштени, примерни момци, момци који ни мрава нису згазили. Дошло ми је да заурлам, заурлам горе у небо, и да Га питам: Зашто си ово дозволио? Зашто? Где си био када се ово догодило? Зашто ниси спречио ове покварене, бесмислене смрти? С којим правом си себи узео слободу да не реагујеш?

Хулио сам на Бога, тада, али не судите ми, да сте били горе, и ви бисте, верујте ми.

И онда ме је шок узео под своје. Одједном постадох свестан стравичне тишине. Ништа се није чуло, ни гранате, ни повици, ни ветар, нити било какав природни звук. Небо је било ведро и плаво, иако је било хладно, пржило је зубато децембарско сунце. Преда мном су биле велике камените висоравни, пуне кржљаве траве и грмља, висије и брда су се пружале у недоглед; већи врхови и праве шуме биле су даље, тамо према Гламочу. То пространство сада је претило својом отвореношћу, и одједном схватих колико је заправо Старетина огромна, колико је високо изнад цесте и Ливањског поља. Схватих и да сам на ничијој земљи, далеко од било какве сигурности и да сам сам, потпуно сам усред планине, са неколико мртвих момака у рову и полуживим Дејаном и да заправо и не знам када ће, и да ли ће, уопште и стићи нека помоћ. Било је сасвим могуће, то ми је јасно прошло кроз главу, да ОНИ стигну овде пре наших. На овом терену, на овој страни Ливањског поља и на Старетини, на фронту према нашој 9. Граховској бригади биле су углавном јединице ХВО и специјална полиција из Западне Херцеговине. Нисам имао никаквих илузија да ће јединице из Западне Херцеговине узимати заробљенике, али могућност заробљавања сам ионако искључио унапред. Ветровку сам одбацио одавно, пењући се и силазећи низ планинску стазу, да ме не успорава, али бомбу сам задржао у цепу. Ако Херцеговци наиђу, ту је, да спречим заробљавање и било какво мучење и иживљавање. Нисам желео да завршим у сплитској Лори, или неком сличном мучилишту. Али сва та сазнања су ме погодила истовремено.

Све се окретало око мене, Старетина, камење, кржљаво голо грање, ров, мртви у рову, Дејан, небо, оштро децембарско сунце, све, као у сулудом рингишпиљу. Никад раније нисам толико изгубио контролу над собом на ратишту, а није био први тешки моменат. Виђао сам већ и погинуле и рањене, али све скупа, сама атмосфера свега унаоколо, осећај потпуне усамљености на том ужасном месту, све је то допринело да ми се вољни моменат почне топити, и да се питам шта ће бити ако нико не дође, докле да чекам, и ако одлучим да кренем назад, да ли ћу уопште пронаћи пут. Све ми се помешало, плашио сам се да ћу упасти у минско поље, залутати, или да ће ми просто нека хрватска извидница пресећи повлачење и окружити ме.

Покушавам да не гледам у мртва тела која на гомили леже у кратеру. Онај део мене који се плаши, чује се, све је јачи, и разум прети да се ослободи и панично побегне из главе и мозга, да се ослободи онога што види и што га притиска. Али постоји и онај други, јачи део психе, онај нагон самоодржања, који ми шапуће да те слике, сике које су живе и стварне, не гледам, да их сурово архивирам и одложим у неку фиоку ума. „Они су мртви, не можеш им помоћи, не гледај их, излудућеш, изгубићеш разум, концентриши се, помози ономе ко је још жив.“

А Дејан је још увек био жив. У неком лимбу, у неком прелазу између живота и смрти, погођен гелерима, његов глас се обраћао, ни жив ни мртав, језив, негде... некоме-мени. „Воде, воде“. А ја нисам имао воде, нисам имао уза се чутурицу да му дам. То „воде, воде“ с тог ужасног места, чућу много година касније, понекад, врло ретко, али чућу-у оним најдубљим, најмучнијим сновима, у оним мучним ноћима када сте сами са собом и Створитељом, али и са тамом. У језивим и огољеним ноћима, када вас ништа не може заштитити, ни стан, ни зидови, ни сигурност и комфор, новац, ништа-тада поново чујем то дозивање..

Из размишљања ме прену осећај да ме неко посматра, ваздух као да је треперио, иако није било летње врућине, него је бледо зимско сунце сијало, а негде тамо на ивици видности чинило ми се да стоји-старица. Била је то без сумње, старица, црне сељачке сукње, црне мараме, у руци је држала срп. Лудим, помислих, наравно да никакве старице не може бити наред Старетине, усред линије, мина и граната које падају, нити би је било ко од војника пустио да дође горе. Нисам знао ни шта би радила са тим српом, није било време лишћа и зеленила за

прехрану било какве ситне стоке и домаће животиње. Па ипак је стајала тамо и церила се. Безуба уста раширише се у злокобан осмех. Лице јој је било пуно бора, боју очију нисам могао распознати на тој удаљености, али била је стара несумњиво, страшно стара. Наборана попут древног, квргавог дрвета. По други пут тог дана, силно сам мрзео старост. Откуда она ту, зашто се цери и зашто је жива?

Из размишљања о сабласној прикази која се ниоткуда појавила наред Старетине, прену ме Дејаново јечање „Воде, воде“, дозивао је. То ме прену и поврати ме у стварност. Схватих да морам под хитно да повратим контролу над собом, да дођем себи, иначе се нећу извући из овога. Притрчах Дејану. Нешто сам му говорио, да се не плаши, да се не боји, да ће помоћ сигурно стићи, управо долазе по њега, извући ће га, живеће. Не знам да ли ме је у том бунулу у којем је био уопште чуо и разумео. Не знам ни да ли сам сам веровао у то што сам говорио. Али говорио сам. Делом да охрабрим њега, а делом и самог себе. Да повратим веру, снагу, сигурност.

Подигох главу, бабе са српом више није било. Сигурно је била причина, помислих, слика коју је паником начет ум сам произвео. Одлучих да не мислим више о њој. Чекао сам и даље на помоћ.

3. Децембар 2014. године, Бојмунте, Старетина.

Гране су ударале по ретровизору, крову кола, вратима. Пружале су своје голе, чворновате зимске канџе као да желе да нас уграбе из кола и однесу пут неког свог мрачног краљевства. Људи су повремено крчили дрвеће и зарасло шибље око пута, оно би се привремено повлачило, али би се поново вратило. Било ми је јасно да ће на крају и победити. Села су умирала, опустошене, празне зидине и рушевине зуриле су у нас испод хладног децембарског сунца. Тек покоја обновљена или полуобновљена кућа, понегде човек испред куће, возило или домаћа животиња. Срце ми је јаче убрзало када смо ушли у Бојмунте. Долазио сам овамо и после рата, неколико пута, али никада на овај датум...а сада још и двадесетогодишњица. У стомаку сам осећао нервозни грч, нешто је треперило и пулсирало из најдубљих дубина свести и у тренутку сам поново био мали, уплашени дечак.

Страх.

„То је та кућа, стани ту“, рекох Шонету. Он заустави возило. Гледао сам у ту чудну, смешну, малу кућицу, која је била начета зубом времена, али је ипак опстала. Донела ми је срећу, не могу порицати. Као да је нека чудна сила бдела тих дана над њом. Иако су готово све куће у селу погођене, на кућу у коју је смештен наш вод није пала ни једна граната. Ни касније, кад смо се повукли из села, није запаљена. У тој кући сам гледао у леђа Јолету док је царао ватру и прећутно одбијао да пође по рањенике. Из те куће сам кренуо стазом ка зони смрти.

„Кад да дођем по тебе? Колико планираш остати?“, питао је Шоне. Помно ме је посматрао својим радозналим, интелигентним плавим очима. Слутио сам да ме чита као отворену књигу, и желео сам да што пре оде и да што пре завршимо овај разговор.

„Дођи за четири сата“, одговорих му. „Буди код ове куће око петнаест часова. Мало ћу процуњати по кући, селу. Овде сам ратовао, хоћу мало да будем сам, да евоцирам неке успомене.“

„Успомене.“, тупо је поновио моје речи. Није баш био задовољан, а ни убеђен мојим објашњењем. „Видиш у каквом је стању све овде. Изгледа као да се рат јуче завршио, а не пре двадесет година. Чувај се паса луталица, знају пролазити у чопорима. Кажу да у вукови и шакали све чешће силазе са Старетине у село.“

„Не бојим се животиња. Људи се само бојим“, рекох му. Заиста нисам осећао никакав страх од животиња. Након свега што сам преживео, помисао да ме неки шакал или вук може уплашити готово ме натера да се насмејем.

„Дођи ћу по тебе онда око три“, рече Шоне. „Преспаваћемо вечерас код мене у Нуглашици, па ћемо сутра мало на Шатор. Лепо је време, скокнућемо и до језера.“

„Важи“, рекох. „Ајде сад, оћу мало да процуњам овуда.“

„Слушај“, рече Шоне. Још није показивао намеру да крене. „Немој да изводиш неке глупости. Знам те, не отварај уста. Лоше лажеш. Немој се зајебавати да идеш горе. Знаш ли да је Старетина терен са највећим нерашћишћеним минским пољима у читавој Европи? Немаш више двадесет година, ни младалачку снагу, интуицију, покретљивост. Један погрешан корак и купићу твоје делове одавде до Богдаша.“

„Шоне, не зановетај. Бићу у селу, рекао сам ти.“, лагао сам, и он је знао да лажем.

„Како хоћеш“, попустио је. Ипак, пре него што је кренуо, добиацио ми је кроз прозор: „Ако већ идеш горе, не скрећи са стазе. Нипошто. Ни један корак. Мине могу бити свуда околу.“

Ништа му нисам одговорио. Гледао сам дуго за његовим колима, која су јурила низ прашњави, шипражјем зарасли пут. Када сам га изгубио из вида, кренуо сам стазом уз Старетину. Знао сам је напамет, урезала се у сваки делић мог бића, препознао бих је и завезаних очију, и зараслу и затравуљану. Кренуо сам на Равне подове.

3. Децембар 1994. године, Равни подови-Старетина

Забављен бригом око Дејана, нисам их одмах ни приметио. Тек када сам подигао главу, спазио сам групицу војника како ми долази у сусрет.

Камена тишина Старетине и њеног пространства ми је искидала живце, и што је најгоре, потпуно ми је пореметила осећај за простор. Све ми је деловало исто, као да нигде нисам могао уочити никакву разлику у пејзажу. Чинило ми се да нису дошли стазом којом сам се ја попео на планину, Као да је пут којим су стигли завијао кружно са неке кроз друге стране. Кроз главу ми муњевито прође муња панике. Шта ако то није помоћ по коју је отишао Пјер, већ...?

Били су још увек предалеко, нисам могао да им препознам униформе и лица. За неких стотињак секунди биће довољно близу да са сигурношћу могу знати ко су, али тада може већ бити касно.

Ако су њихови...још увек су предалеко да пуцам. Колико да чекам, колико да их пустим да приђу? Једина ми је шанса да први реагујем. Више их је. Ако их пустим преблизу, тада ће већ бити касно. Онда могу једино да легнем на бомбу. Да спасем и себе и Дејана мучења. Али шта ако су наши? Ако запуцам, а испостави се да су наши, нема ми живота. Не би ме могли опрати ни Дунав ни Сава. Ништа не би вредело да спомињем „нисам добро видео ко је“, „морао сам реаговати“, „мислио сам да су усташе, било је они или ја“.

Приближавали су се, и морао сам донети неку одлуку. Поново осетих неко мучно треперење у ваздуху. Мислио сам да је то од силине

нервне напетости којој сам био изложен. Крајичком ока опазих неко кретање на супротној страни од војника, и поново спазих старицу. Овај пут је стајала нешто ближе.

Схватих, у шоку, да то није старица. И јесте, и није. Носила је мушку одећу овај пут, и лице јој је било мушко, слика и прилика квргавог, збораног старца под теретом рата и година, али у његовим цртама лица савршено сам распознавао њене, иако сам је видео само једном пре тога. Погледах поново у војнике, деловало је као да је уопште не примећују.

Њене/његове безвремене, зле очи, упиљише се у моје, и у глави зачух неизговорене речи, није их изговарала, али јасно сам их чуо : „Побиј их. Шта чекаш? Чекаш да ти приђу? Кад приђу, биће касно. То су усташе. Пуцај први. То ти једина шанса.“

Тај глас је био хипнотички, разуман, пун бриге, пун искрене жеље да ме заштити...али негде иза те бриге осетих његов прави, скривени звук, звук исконске таме, звук смрти, и копрена ми спаде. Спаде и терета Старетине с мене; одједном је нестало и панике. Поново сам био свој. Повратих разум.

„Не“, одлучно одговорих том злом гласу у мислима. „Нећу пуцати док им не видим лица. Низашта на свету нећу ризиковати да побијем своје. Ако се испостави да нису наши, нека буде како је судбина одредила. Али да ризикујем и побијем своје, нећу. Нипошто. Ни по цену живота.“

То је наљутило глас. Осетио сам. Осетио сам бес и разочарање у том древном, злоћудно наредбодавном гласу. Кад сам поново погледао, деде испод чијих црта лица се назирала сабласна старица, више није било. Војници се примакоше још ближе. Дланови су ми се знојили. Али није то био врели, већ хладан зној, зној ишчекивања-живот, или смртна пресуда.

Коначно им јасно распознах униформе и лица. Одахнух. Помоћ је ипак стигла. Били су то момци из мог вода и још пар људи из наше бригаде.

Дејана ставише на носила, њих четворо га понесоше низ планину према селу. Заустих да их питам да ли су приметили икакву необичну појаву, али одустадох чим им пажљивије погледах у лица. Било је јасно да ништа нису видели, ни чули. Привиђење је било само моје. И тај глас сам само ја чуо, тај аветињски глас који сигурно није могао постојати,

али та злоћудна воља...осетио сам њену снагу. Стресох се. Реших да се тиме бавим касније. Сада се прво извући одавде.

Како је попустио први талас напетости, и Дејана понели низ планину, адреналин и снага ми се повратише. Милијана, болничарка, Стевиша Марић и ја кренусмо даље напред, да обиђемо још ровова, још полагаја, да видимо има ли још неко рањен. Још неко жив. Не знам колико смо дуго тако ходали. Успут смо купили одбачене ствари и оружје, које смо могли понети.

Дођосмо до једног удубљења. У њему је горела ватра. Нисам знао је ли то од експлозије гранате. Није било никога. Иза удубљења је било неке шибље. Одједном је све опет било тихо. Без икаквог шума. Злоћудно тихо. Величина Старетине, са свим својим километрима дужине и ширине, и са хиљаду шест стотина и кусур метара висине, као да се опет наднела над мене. Над нас. Чинило ми се да смо у том заносу и узбуђењу, отишли предалеко.

„Хајде да се вратимо“, прошапутах им. „Отишли смо предалеко. Улетећемо им право у шаке.“ Или ће нас, мислио сам, заобићи с бокова и пресећи нам одступницу. Њих двоје се сагласише. Кренушмо назад. И тада тишина престаде.

Чим смо направили први корак, поново поче гранатирање.

3. Децембар 2014. године, Равни подови-Старетина.

Стајао сам поново у кратеру на Равним подовима, на Старетини, прошло је двадесет година откако сам први пут био овде, а као да није прошло ни дана. Исто бескрајно, огромно небо, сунце које пржи усред децембра, сабласно пусто пространство Старетине и тишина. Тишина која притиска и боли, мрви ум, мишиће, кости и нерве. Готово да сам могао поново видети изгинуле студенте, који су лежали у углу рова, чути Дејана који је јечао полусвестан, видети Пјера и себе самог како се очајнички гледамо и питамо шта и како сада...могао сам поново видети колону војника који ми прилазе и осетити нарастајућу напетост у стомаку, док сам се питао јесу ли наши, или њихови.

А била је ту, и она застрашујућа прилика старости...смрти, прилика од чијег сам се гласа, стаса и постојања гнушао једнако сада као и

пре двадесет година. Осећао сам како ме поново обузима ово место, које као да се никако није мењало, као да је било одувек и заувек старо. Затворио сам очи, настојећи да не гледам у ту пусту, крашку беживотну планинску површ. Покушао сам умирити дрхтање и лупање срца неким лепшим мислима. Чудно како сам на овом, злом и смрћу окованом месту, помислио на Ивану. Ивану сам упознао пре три дана, непосредно пре него што сам сео са Шонетом у кола и кренуо за завичај. Дошао сам на кафу и пиво у свој омиљени кафић у Ђирпановој улици, недалеко од самог центра Новог Сада. Ивана је била нова конобарица, био јој је то тек трећи дан на послу, али некако смо се брзо сконтали. Није била посебно лепа, заправо готово да уопште није била лепа. Просечно лице, просечно тело, обичан глас, никакав необични и заводнички поглед, никакви слапови бујне, дугачке косе, али било је нешто у њој што је чинило да ништа од тога није било важно. Начин како је брзо, спонтано, опуштено и потпуно природно ступала у комуникацију, топли, нежни осмех, тај приступ не другарице, него готово сестрински, то како је свакоме са поверењем приступала, све ме је то одушевило и после дуго времена осетих искрено интересовање према особи супротног пола. Њена обичност, њена нормалност, људскост, то је било оно што ми је требало, да развеје мој свет сенки и бола, тужни свет ружних ратних успомена. Успео сам од ње искамчити број телефона и адресу, договорили смо се да се видимо кад се вратим из завичаја.

Али кад сам отворио очи, преда мном није стајала Ивана, него злокобна старица.

Не, није стајала, да будем прецизан-седела је и куцкала лагано српом по камену. Њена одећа, лице, очи све је то било потпуно исто. Као да није остарила ни секунде од оног пакленог дана деведесет и четврте. Али испод коже њеног лица нешто се константно померало, брчкало, кретало...био сам свестан да то лице сваког тренутка може да промени свој облик.

„Дошао си“, прошишта старица. Био је то храпав, шиштећи, безуби глас старице, али ме то није могло заварати. Испод тог привида лежала је смртоносна, злурада снага.

„Дошао сам“, проговорих. „Не знам шта хоћеш од мене. Не знам зашто ме прогониш у сновима. Прошло је двадесет година. Шта хоћеш?“

„Не знаш?“, насмејала се злобно, старачки пакосно. „Јеси ли се плашио онда...када си био овде потпуно сам, с њима у рову?“, питала ме је. Шта је ово, помислио сам, неки тест? Шта је очекивала да кажем? Да лажем, да је импресионирам својом лажном храброшћу? Био сам сигуран да може да прочита истину у мом погледу, лицу, чак и у мислима.

„Наравно да сам се плашио“, одговорих. „Ко се не би плашио?“

„Сада многи говоре, и пишу другачије“, рече старица. „Да се нису плашили ничега и никога. Да би непријатеља косили као жито. Јављају се и млади који тада нису били ни рођени, и говоре исто. А ти кажеш да си се плашио.“

Из неког разлога осећао сам да је бесмислено да лажем. И осећао сам да сам у смртној опасности, ако одговорим неистинито. „Тог дана плашио сам се више него икада. Душа ми је замрла, а и срце. Мислио сам да ми нема спаса, да ћу сигурно завршити као студенти. Као Дејан. Умро је знаш, неких недељу дана пошто су га санели са планине.“ Погледах околу, у кржљаво дрвеће и грмље и тамо даље према спајању са Шатором и према Гламочу, где су почињале мрачне шуме. „Није ме брига шта ко пише. Знам добро како је било. Знам да је десетак, двадесетак људи тај дан шпартало горе доле, под гранатама, носећи рањене и мртве. Друге нисам видео Сад су сви специјалци и неустрашиви на Фејсбуку. Тако је увек. После сваког рата. Ја немам потребу да глума-там. Плашио сам се. Итекако сам се плашио.“

На челу, тачно изнад очију, набра јој се љутита бора. Као да ју је мој одговор разљутио, као да је очекивала неко разметање храброшћу, подвизима. То смежурано лице поче да тече, покреће се, и преда мном се створи лице старца. Променила је и одећу и обућу у мушку.

„Ниси пуцао у твоје када су се приближили“, рече старац. Глас је био идентичан старичином, само са дубљим, мушким призвуком. Као да су у једном телу била два злоћудна близанца различитог пола. „Иако сам то захтевао од тебе“, настави. „Не волим када не извршавају моја наређења.“

„Стварно?“, упитих, пецкајућим тоном, али језик ми се скоро за-веза у чвор. Осећао сам нарастајући гнев у тој језивој прилици, схватао сам да је, из неког разлога, којег још не могу да докучим, моји одговори љуте.

Почела је да тресе главом лево, десно, дивље, необуздано, помислио сам да ће се та глава просто одвалити са тог танког врата, али онда се умири, и ја видех да јој је лице сада двополно, лева половина је била мушка, а десна женска.

„Шта си ти?“, крикнух. „Шта си? Шта хоћеш?“

„Знаш ти“, рече и заврте главом још једном. Те половине се измењаше и ускомешаше, и када ме је поново погледала, са њеног лица посматрао ме је Јоле. Посматрао и смејао ми се директно у лице.

3. Децембар 1994. Године, Равни Йодови-Старешина

Као да су чекали само да коракнемо, и да почну. Небо се отворило. Земља се тресла. Тукло је све што може да туче. Минобацачи, тенкови, топови, хаубице, вишецевни бацачи ракета. Ваљда све осим авиона. Ужасно је тугњало, као да се неки дивовски земљотрес управо спремао да на комаде поцепа земљу. Схватих да нигде немамо заклона. Сув, раван терен на планини, са кржљавим грмљем и дрвећем, посут камењем, није нудио никакав заклон. Кад фијукне, само се бациш на мајчицу земљу. Као да нас она може заштитити. Глава би да се увуче у врат, а врат у тело, попут неког пужа или корњаче. Али спаса нема. Изложени смо механичкој, неумитној сили коју ништа не може зауставити. Или ће нас погодити, или неће. Гранате падају буквално на сваких минута два. Онолико колико им је потребно да је убаце у цев, и да стигне до нас. Помислио сам да цеви мора да су им усијане, од непрекидног коришћења; можда ће се распасти, или једноставно експлодирати, ако наставе овако. Била је то слабашна нада. Бљували су челичну ватру без прекида.

У једном тренутку, док сам лежао на земљи, схватио сам да нешто пада по нама...ситне гранчице, камење, земља. Нисам знао је ли то долазило од ударних таласа, је ли негде близу експлодирало па нас зато засипа. Али гелери су нас заобилазили. Залегали смо и устајали буквално сваких шездесет секунди. Лежемо. Устајемо. Лежемо. Устајемо. Лежемо. Устајемо. И тако без прекида. Неко од вас двоје шапуће да нема шансе да у Бојмунте сиђемо живи. Тешка срца се слажем с њи-

ма. Изложени смо ураганској артиљеријској ватри, а заклона нема нигде. Немогуће да нас не погоди.

Ипак, не погађа нас. После неког времена престајемо да залежемо. Нема више сврхе. Ако ће нас погодити, залегање нам неће помоћи. Молимо се само драгом Богу, ако нас граната стигне, да смрт бар буде тренутна, да не останемо искидани и немоћни на сред ничије земље.

Али напредујемо полако. Угледах кратер у коме сам нашао Дејана и студенте. На његовој ивици, видех ужасну старицу како седи. Али више није била само старица. Вртела је својом језивом главом и схватих како јој се мења лице, час јој је лева половина лица била мушка, а десна женска, а час је лева била женска, а десна половина мушка. Смејала се шкрипаво, гласом који је одавао пакост, радост због наше боли и немоћи, и сигурност у своју снагу и неумитност. Погледах у њих двоје, и схватих да је нити виде, нити чују. Одлучих да је игноришем. Имали смо преча посла-како да сачувамо властите главе. Пут је већ полако савијао ка селу. И гранатирање је почињало да јењава. Осврнух се још једном према рову, приказе више није било. Ускоро се деси немогуће. Сишли смо из зоне смрти, живи, здрави, ни огребани.

Ах, како су ми тад лепе биле Бојмунте! Као да су најлепши град на свету, а не већ разорено и гранатама преорано село. Дођох у нашу кућицу, схвалих се на кревет. Приметих Јолета, избегавао је мој поглед, зурио у под. Као да бих му нешто и рекао. Био сам потпуно празан, у том тренутку, чинило ми се, испражњен од сваке емоције, осећања, а камоли воље за пребацивањем или свађом. Требао ми је одмор, сан, требало ми је време да схватим да сам жив, жив и неким чудом потпуно неповређен.

3. Децембар 2014. године, Равни Јогови-Сшарешина.

„Пуцај“, шишти Јолетовим гласом, са Јолетовог лица, створ преда мном. „Пуцај, шта чекаш? Одавно се тај бес накупља у теби. Бес због погинулих другова...бес због оваквих као што сам ја, који нису хтели мрднути дупетом да их спасу...бес због издаје, бес због оних који се данас јуначе, а у оним данима су се крили по подрумима и кућама...бес на цео неправедни свет.“, настављао је тираду. „Потребно ти је да се на

неком искалиш. Стар сам и уморан. Свима сам већ само на терету. Неће ме нико превише жалити.“

Осетио сам нешто чврсто, хладно и метално у рукама и запрепаштен схватих да држим аутоматску пушку. Био је то чудан, нелагодан осећај, нисам је двадесет година држао у рукама. Погледах пажљивије. Два пуна оквира с муницијом, више него довољно да од овог сасушеног старчића остане само крвава каша.

„Хајде учини то“, рече, окренувши ми леђа. „Можда ће ти бити лакше ако ме не гледаш у лице.“

И стајао је тако, окренут ми леђима, и године су се вратиле поново, могао сам да га видим онако погрбљеног, кукавног, згрбљеног, једино што нисмо били у кући, него у рову на Старетини, све остало је било исто, али чудно, у мени се није рађао бес, него неко сажаљење према Јолету, замишљао сам га управо онаквим каквим га је ова илузија сада приказала. Онда је имао педесетак, шездесетак година, сада је морао бити већ у дубокој старости. Можда је све те године и провео стидећи се свог кукавичлука и себичности, можда му је то била већа и тежа казна него све муке које смо ми који смо горе отишли доживели.

„Хајде, пуцај“, чуло се нестрпљење у гласу. Као да га је изнервирало моје сажаљење. „Некада си мрзео старост. Када ти је окренуо леђа, мрзео си старост.“

„Некада“, рекох. Прсти су ми још стезали пушку, додир с њом био ми је све гадљивији, мучнији. „Пре двадесет година. У међувремену сам и ја остарио, ако ниси приметио. Моја мајка је сада његових година. Имам драге људе који су стари.“

„Не подржаваш ваљда оно што је урадио? Тачније-оно што није ударио, оно што је одбио да уради?“

Гледао ме је бледим, отровним, безвременим очима, очима које више нису биле Јолетове. Осећао сам у њима опасност, моћ да ме смрви, моћ која је чекала само један лажан одговор.

„Не“, рекох. „Не подржавам. Али сам му опростио. Било је давно, био је стар, и опростио сам му. Не желим никоме да судим, нити да кажњавам.“ Бацих пушку на земљу. „Доста ми је убијања. Желим да живим. Имам право да живим“.

Насмејао се, а онда се то лице још једном промени, и поново је било мрачно, злокобно, лице вештице, лице ружног сна, лице патње и

бола. „Да си пуцао“, рече ми. „Заиста би га убио. Тамо где сада живи, пао би истог трена, као покошен. Јеси ли знао то?“

„Наслућивао сам“, рекох. Посматрала ме је неколико тренутака, језива тишина потраја, а онда претећи истисну кроз зубе : „А ако ти кажем да ћу те сад убити, и не само убити, него ти ишчупати душу, а веруј ми да то могу, ако не подигнеш ту пушку и пуцаш...хоћеш ли пуцати?“

Загледала се у мене претећи, онај силни осећај опасности ме поново притисну, и готово да сам могао поново да видим Јолета како згурено седи код пећи, окрећући ми леђа, себе самог како јурим уз брдо, стравични кратер у коме леже изгинули студенти, могао сам да чујем Дејана како јечи, гледао сам Пјера како одлази по помоћ, хладан зној ме обливао док су ми прилазили војници чија лица, ни униформе нисам препознавао. Поново сам на кратко, ходио пустим стазама са Милијаном и Стевишом, обилазећи ровове. Поново сам залегао на земљу, и живци су ми пуцали док су безбројне гранате падале свуда око нас, а на нас падале исецкане гране, земља и камење. Њихове страшне детонације цепале су земљу. Силазак у село. Помислих на мајку, на њене бескрајне, бесане ноћи за које се нисам усуђивао ни да је питам како их је уопште изгурала и одакле јој снага да их издржи. Помислих на Ивану, њену веселу, раздрагану нарав, њено тако мило, обично лице.

„Чупај шта хоћеш.“, рекох пркосно. „Завршио сам са ратом. Нећу више да пуцам ни у кога и ни у шта. Ни у конзерву пива.“

Дуго ме је посматрала, а онда прасну у смех. Али иза тог смеха осетио сам незадовољство. Хранила се мраком, болом, огорченошћу. Казном, осветом. Не праштањем.

„Иди онда“, рече коначно. „Није још твоје време. Иди тој својој Ивани, или како се већ зове.“

Заустих да је питам откуд зна за Ивану, и њено име, али угризох се за језик. Било је то бесмислено питање. Знала је све, о свима. Посматрао сам је док је одлазила, и више се није ни претварала; сељачку одећу на њој замени огромни, дугачки црни плашт са црном кукуљицом, а срп нарасте до огромне, високе и дугачке косе. Кренула је према гламочким странама планине, и тамо на граници видности, једноставно ишчезла.

Погледах у ров. Ни пушке више није било тамо.

Кренух стазом низ Старетину, да у Бојмунтама сачекам Шонета.

Слао сам Ивани поруке целим путем док смо се враћали за Србију. Шоне ме је нон стоп задиркивао, али знао сам да му је у суштини било драго. Осетио је да сам скинуо неки терет с леђа, али није хтео да запиткује. С Иваном сам већ договорио да ћу вечерас доћи код ње са две флаше вина, чоколадом, цвећем. Биће и још неких поклона. Биће пуно добре воље да се нешто лепо деси. Писао сам Ивани о лепотама Шатор планине и Шаторског језера. Пристала је да једном заједно посетимо језеро. Да се заједно и купамо тамо. Сами.

Кад сам сишао са Старетине, у селу ме је чекао Шоне. Преспавали смо у Нуглашици. Сутрадан смо се попели на Шатор. Са Шатора сам имао фантастичан видик, јер се преко локалитета Међугорје, и тамнозелених црногоричних шума Старетина управо на Шатор и наставља. Видео сам је тада коначно, у њеној пуној величини и дивоти, засењујуће лепу, пуну високих валовитих брегова, травнатих врхова, тамних зелених шума, долина, увала и висова који су се уздизали далеко изнад тла и чинили природни зид, али и мост, између Ливањског и Гламочког поља. Видео сам игре светлости и сенке, неба и сунца на њеној огромној травнатој подлози и тада сам схватио колико је Старетина заправо прелепа, а ми смо је начинили страшном, наружили је нашим злом, ми нама посејаним по њеној мекој трави и планинском цвећу, неескплодираним гранатама, заглављеним тромблонима, мецима, кратерима од граната, рововима. Али све ће то проћи, све ће то иструлити, разложити се и нестати за стотине и хиљаде година, а стотине и хиљаде година су само трептај ока у вечности времена. И опет ће Старетина бити она стара, узвишена у својој лепоти и величанствености, без трага људског зла, без мина, граната, тромблona, метака, ровова, кратера. Биће поново онако лепа каква је била у зори човечанства. И пре.

Више се нисам плашио ни Старетине, ни страшне старице са косом. Ни старости. Прешли смо границу и журно, узбуђено отипках бројеве на мобилном. Са друге стране везе, дочека ме весели Иванин глас.

Историја

Радољуб Јотић

ЈУНАКЕ МОРАМО СЛАВИТИ

"Жив се не предајем"! Овако је гласио одговор славног војводе Косте Војиновић на позив бугарског окупатора да се преда. И није се предао, већ је извршио самоубиство у воденици на Церовачкој реци изнад села Гргура. То је урадио 23. децембра 1917. године. Тада је имао свега 26 година. Јуначком смрћу Коста Војиновић је отишао у легенду. Тако се постаје јунак. Такви се јунаци славе.

Становништво Топлице никада није заборавило лик и дело четничког војводе Косте Војиновића Косовца. Он је уткан у традицију о Топличком устанку, која се писаном и усменом речју преноси са колена на колена. У колективном памћењу, Војиновић је остао као неустрашиви јунак, борац за слободу и достојанство свога народа.

Коста Војиновић 1891-1917.

Споменик Кости Војиновићу у центру Прокупља

Како су се Топличани одужили легендарном војводи? Тако што су му подигли два споменика. *Војиновић је први споменик добио 1937. године у Прокупљу* када се обележавало двадесет година од избијања Топличког устанка и његове јуначке смрти. *Споменик, дело вајара Ристе Стијовића, је свечано откритен 13. јуна 1937. у парку код зграде окружног начелства, данашње зграде Топличког управног округа, Града Прокупља и Општине Прокупље.* Споменик је открио Коста Пећанац уз присуство изасланика кнеза Павла Миленка Јовановића, епископа нишког Јована и министра просвете Добривоја Стошовића. *После Другог светског рата новој комунистичкој власти споменик Косте Војиновића, као вођи четника, је очистио јуно смењено па су га заједно неколико људи измештали на разне локације у граду.* Прво су га 1953. године преселили у парк испред железничке станице. Касније, 1960. премештен је и са ове локације и постављен испред управне зграде тадашње Дуванске индустрије,

у близини железничке станице. И коначно, од 1991. године се налази у центру града, у малом парку поред Градске апотеке у Прокупљу.³

Други споменик Кости Војиновићу је подигнут у селу Гргуру. Како је славни војвода оставио забелешку да га сахране на месту погибије. Бугари су му ту жељу испунили, и сахранили га у једној јарузи крај воденице. По завршетку Првог светског рата резервни потпуковник Вукоје Тодоровић, Војиновићев ближи рођак по мајци, је ископао његове посмртне остатке, сахранио их на гробљу поред гргурске цркве и поставио скромно спомен-обележје. То је била мала плоча са крстом на којој је писало „Кости Војиновић, војвода у Тоџичком устанку, погинуо 10. децембра 1917. године. Овде га је сахранио и овај белац ставио Вукоје Тодоровић, резервни пуковник”. На том месту подигнут је 1940. године монументални споменик, дело вајара Ристе Стијовића. Споменик је свечано открио краљев изасланик дивизијски генерал Анђа Стошић уз присуство владике нишког Јована 10. новембра 1940. године.⁴

Споменик Кости Војиновићу у селу Гргуру

³ М. Павловић, Н. Митровић, Комеморисање Првог светског рата на југу Србије до 1941, Лесковачки зборник LIX, Лесковац 2019, 255-278, 273.

⁴ М. Павловић, Н. Митровић, наведено дело, 273.

Ко познаје историју Тоџичкој устанка зна да су Блажево, Бело Поље, Иричићи и друга околна села блажевачке реџије били базе комунистичкој одреда Косте Војиновића. Имајући у виду слободарски дух, који је красио овај народ, није случајно што су управо мештани ових села били најхрабрији и најпоузданији борци у комитском одреду. Просто је немогуће отети се утиску да је између Војиновића и мештана блажевачког краја постојала чврста и нераскидива судбинска веза. Дуго сам размишљао о томе и нисам могао да схватим да се нико није сетио да славни војвода заслужује да му се у Блажеву подигне одговарајући споменик. Било ми је непојмљиво да нико није поменуо овакву идеју а камоли да покрене конкретну акцију. Међутим читајући старе новине, посебно лист "Правду" од 3. јула 1928. године на 11 страни сам наишао на краћи текст под насловом „Сиромашно село Блажево подиже споменик пок. Кости Војиновићу и његовим усташима". Овај занимљиви текст цитирамо у целости:

"Мало и сиромашно село Блажево у срезу копаоничком, које је у доба окупације играло видну улогу у четничким акцијама пок. Косте Војиновића, решило је на својој скупштини да подигне видан споменик храбром и неумрлом војводи Кости Војиновићу и његовим усташима. И ако без средстава, врло рђаво везано комуникацијама, оно хоће да ода дужну пошту једином браничу тога краја из доба окупације.

Блажево је било центар свих Војиновићевих акција. Одатле је он слао непријатељима поруке и правио четничке излете по околини. Топличани су му подигли видан споменик, а сада ће то исто учинити и Блажевчани.

Нарочито изабрани одбор у који су ушли г. г. Александар Новаковић, председник општине блажевске, Обрад Димић, деловођа, Коста Вучковић, општински писар, четник, Урош Ковачевић, обласни посланик, Василије Лазаревић, благајник општински, Драгутин Станојевић, Огњан Димић, Танасије Миленковић и Јефтимје Галић, школски одборници, Ђорђе Антоновић, учитељ и Коста В. Станковић, школски надзорник, повео је живу акцију око прикупљања прилога.

Као почасни чланови одбора ушли су: г. г. Милан Симоновић, министар вера, др. Добривоје Гер. Поповић, министар народног здравља, Светислав Вучковић и Драгутин Јовановић – војвода Луне, народни посланици, Божа Јеличић, индустријалац из Бруса, Мирко В. Ковачевић, предузимач, Димитрије М. Протић, адв., Воја Милићевић, Драгомир Ђирић и Огњан Луковић, обласни посланици, велики жупан крушевачке области, Милутин Нагулић, командант 47. пеш. пука

„Цара Лазара“, пуковник г. Драгутин Гавриловић, командант крушевачког војног округа, пуковник Влада Тимотијевић, Драгомир Петковић шеф обласних финансија и Божа Михајловић, учитељ из Бруса.

Сви се надају да ће њихова идеја бити брзо остварена, у толико пре што Крушевац са својом околином обилато помаже сваку културну и хуману акцију“.⁵

Покренута акција подизања споменика нажалост није реализована из више разлога. Међутим, најважнији разлог био је недостатак новца и тешко сиромаштво народа овога краја. Ране из Првог светског рата су још увек биле тешке и болне. За њихово видање требало је времена и стрпљења. Године су пролазе а народ је и даље живео у великој беди. Са стране готово да није било никакве помоћи. Сведочанство које нам указује на веома тежак живот људи у блажевачкој општини крајем 20-их година XX века налазимо у једном допису објављеном у крушевачким новинама фебруара 1929. године који се завршава следећим речима: "Ми смо ти овамо, што кажу, богу иза леђа. Ко би нам пут просекао, ко би нам школу подигао, тај би нас вечито задужио. Ми смо мученици и паћеници као нико други те се надамо помоћи".⁶

Наведени допис представљао је драматични апел широј друштвеној заједници за помоћ овом сиромашном и беспутном крају. Скромна новчана средства су усмеравана у градњу школске зграде и пробијању пута из правца Брзећа. Тако да новца за подизање споменика није било, који не само што није подигнут, него је и сама идеја о његовој градњи пала у заборав, све до данашњих дана.

Општина Блаце и месна заједница Гргуре поводом обележавања великог јубилеја - стогодишњице од Топличког устанка 2017. године обновили су воденицу у селу Гргуру, на месту званом Церовица, у којој је погинуо Коста Војиновић са својим верним саборцима 23. децембра 1917. године. Том приликом је на обновљеној воденици постављена и одговарајућа спомен плоча.

На њој стоји следећи текст: "На овом месту 23. 12. 1917. године живот је изгубио и сахрањен вођа Топличког устанка Коста Војиновић. Његовом смрћу угасио се пламен Топличке буне. Спомен плочу подигли су поносни потомци Топличких јунака. Церовица 23. 12. 2017. год."

⁵ Правда, 3. јул 1928, 11.

⁶ А. Јеличић, Бруски трагови прошлости и садашњости, књига 1. 570.

Обновљена воденица у селу Гргуру

Спомен плоча на воденици у Гргуру

На основу натписа са спомен плоче може се стећи погрешан утисак да је војвода у воденици био сам, што не одговара истини, јер су са њим били и четворо његових бораца. Међу малобројним верним саборцима, који су војводи остали верни до краја, и са њим погинули, чак троје је било из блажевачког краја, и то: Радомир Гашић из Доњег

Левића, Даница Димић из Белог Поља и Војислав Спасић из Горњег Левића.⁷ На жалост име четвртог саборца нам није познато.

Како се имена ових верних сабораца Косте Војиновића не би заборавила тренутно се ради на добијању одговарајуће дозволе да се поред постојеће спомен плоче постави и нова са именима ових храбрих устаника.

Становници блажевачког краја обележили су стогодишњицу Топличког устанка тако што су подигли скромно спомен обележје посвећено палим борцима који су страдали 15. октобра 1917. године у заседи коју су им поставили бивши четници и бугарски војници на Ливадицама-Ивљаку: Станки Петровић Димић, Јанићију Димићу, Ђорђу Димићу, Спасоју Којићу, Ивану Мијовићу и Тодору Павловићу. Њих су Бугари после битке сахранили поред реке Топлице, да би их нешто касније војвода Војиновић одатле преместио и сахранио у дворишту цркве у Блажеву. На сахрани је обећао да ће својим борцима подићи надгробни споменик, али га је смрт спречила у испуњавању овог завета.⁸ Подизањем споменика Блажевчани су коначно испунили завет легендарног војводе.

Споменик у дворишту цркве у Блажеву подигнут 2017. године

⁷ Казивања о Топличком устанку, приредила Божица Младеновић, Нови Сад 1995, 19, 58, 61, 75, 102, 104.

⁸ Б. Младеновић, Жене у Топличком устанку 1917, 49.

Да су Блажевчани 1928. године успели у својој намери, то би био први споменик који је подигнут славном војводи. То се није десило случајно. Одмах после прославе десетогодишњице Топличког устанка Блажевчани су схватили да управо они треба да подигну споменик Војиновићу. Зато су и покренули ову акцију. На жалост у томе нису успели.

Овим текстом желим да поново оживим заборављену идеју. Сматрам да је коначно дошло време да се она и реализује. *Пошто се ускоро ближи прослава сто десет година од избијања Топличког устанка 2027. и сто година од покретања иницијативе Блажевчана за подизањем споменика Кости Војиновићу 2028. године.* Зато подсећам све Блажевчане, да је дошло време да се достојно одуже војводи, али и својим прецима. Војвода Војиновић је често из Блажева кретао у бројне акције по околним крајевима, али се редовно и враћао. Вероватно је и тог појоднева, 23. децембра 1917. године, у воденици изнад села Гртура, где је извршио самоубиство, размишљао о повратку у Блажево.

Сматрам да је коначно дошло време да славној војводи симболично вратимо тамо где му је и место. Подизањем споменика Блажевчани би са поносом моли да кажу: "Добро дошао кући, војводо"!

Издавач:

Дом културе Прокупље

Књижевно друштво „Раде Драинац“, Прокупље

За издаваче:

Саша Миловановић

Уредништво: Саша Миловановић (гл. и одг. уредник), Љубиша Красић (поезија), Драган Огњановић (есеј и критика), Србијанка Станковић (проза), Дејан Дабић (друштвена питања)

Лектура: Љубиша Красић, Србијанка Станковић и Ивана Ђурковић

Коректура: Љубиша Красић

Насловно решење: Крстомир Миловановић

Фотографије: Милош Миладиновић

Технички уредник: Дубравка Ранђеловић

Штампа: Галаксијанис, Ниш

Прокупље, август 2025.

Тираж: 300 примерака

e-mail: casopis.tok@gmail.com

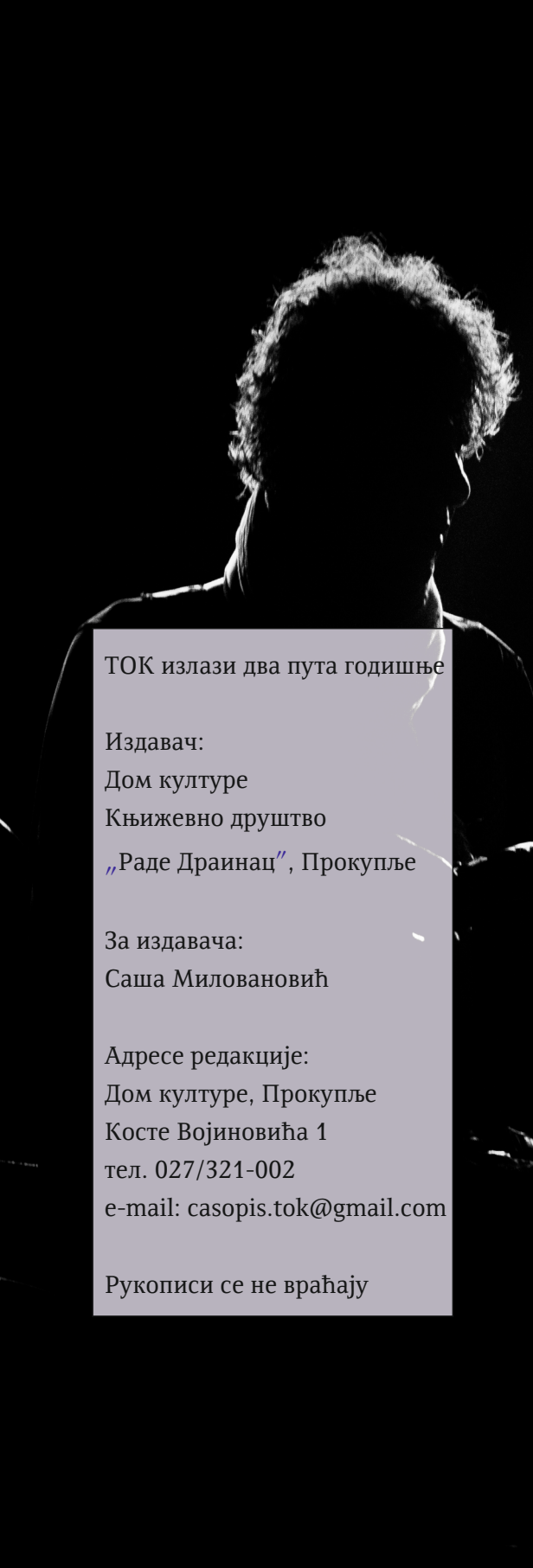
Часопис је регистрован решењем Републичког секретаријата за информације број: 651-/75-02 од 17.09.1975. године у Београду под рег. бројем 205

Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају нужно мишљење уредништва или издавача

Издавање часописа помогли су

- Град Прокупље и

- Поносна деца, поносне Тојлице!

ТОК излази два пута годишње

Издавач:

Дом културе

Књижевно друштво

„Раде Драинац“, Прокупље

За издавача:

Саша Миловановић

Адресе редакције:

Дом културе, Прокупље

Косте Војиновића 1

тел. 027/321-002

e-mail: casopis.tok@gmail.com

Рукописи се не враћају

